

faro
TIJDSCHRIFT
over cultureel
ERFGOED

Tijdschrift over cultureel erfgoed | jaargang 9 | nummer 1
11 maart 2016 | afgeleverd voor € 4,50
ISSN 1875-0815

Erfgoedwerk is vakmanschap

Nieuwe visie op vorming in de erfgoedsector

Documentair erfgoed onder de scanner

Digitalisering als onderzoeksmethode

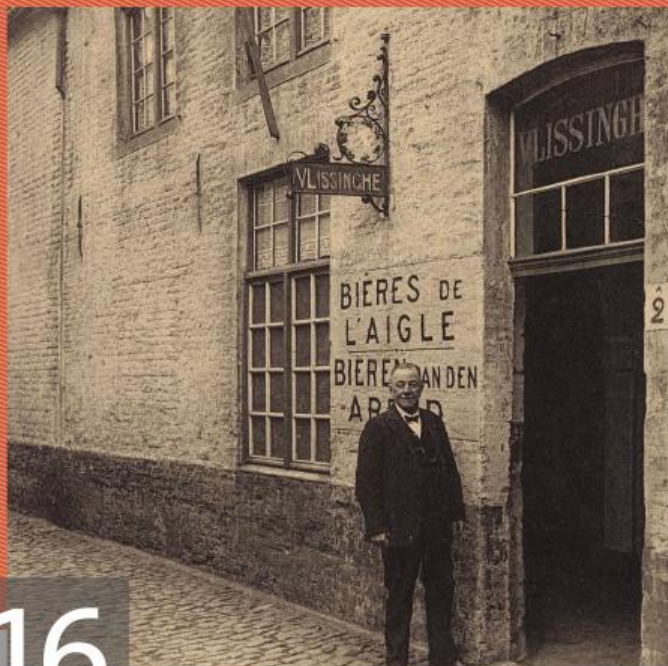
Immaterieel erfgoed en ethiek

Unesco lanceert ethische basis voor borging

11

Tik tak: Peutertelevisie als erfgoed.

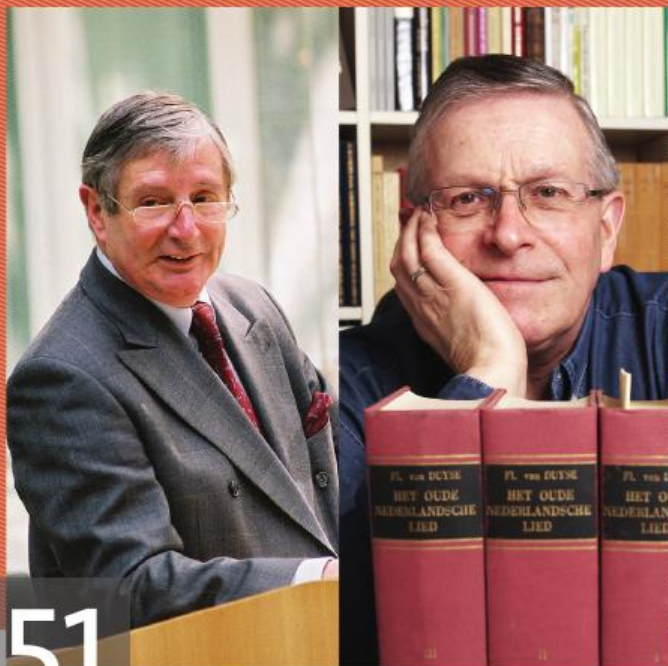

16

500 jaar Café Vlissinghe, ook in 2016.

Inhoud maart 2016

- 4 "Tijd voor vakmensen!" Een nieuwe visie op vorming in de erfgoedsector
■ *Jacqueline van Leeuwen*
- 11 Tik Tak. Een gelaagd collectief televisie-erfgoedverhaal ■ *Ilse Ghekiere*
- 16 500 jaar Café Vlissinghe. Een feestjaar rond het erfgoed van Brugges oudste herberg
■ *Lieven De Visch*
- 21 Over bits en bytes. De werkelijke toegevoegde waarde van digitalisering ■ *Nele Gabriels en Bruno Vandermeulen*
- 27 Hallo Baby. Geboorterituelen op Erfgoeddag 2016 ■ *Katrijn D'hamers*
- 32 Wie beiert weet waar de klepel hangt. Praktijkontwikkeling rond het borgen van de beiaardcultuur ■ *Luc Rombouts & Rob Belemans*
- 38 Groot Onderhoud 2015. Hoe zal het cultureel-erfgoedbeleid van morgen eruitzien?
■ *Roel Daenen*

51

FARO neemt afscheid van twee voorzitters.

- 41 Immaterieel cultureel erfgoed borgen: twaalf principes en een gereedschapskist met ethische instrumenten. De geest van de UNESCO-Conventie (2003) met andere woorden
■ *Marc Jacobs*
- 51 Paul & Stefaan. De eerste twee voorzitters van FARO nemen afscheid. Hulde en dank bij het afsluiten van een tijdperk
■ *Marc Jacobs*
- 54 Competentiegerichte nascholing voor de erfgoedsector
■ *Guy Tilkin*
- 60 PINFO ■ *Annemie Vanthienen & Bram Wiercx*
- 62 Ten voeten uit

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 9 (2016) 1
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Julie Lambrechts, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegarde Van Genechten, Jürgen Vanhoutte, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faro.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

HOOFDREDACTEUR

dr. Rob Belemans
rob.belemans@faro.be

ADVERTEREN

Roel Daenen
roel.daenen@faro.be

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

Druk

Drukkerij Albe De Coker, Hoboken

ABONNEMENTEN

Een abonnement kost in België 25 euro (30 euro in het buitenland). Meer informatie en aanmelding op www.faronet.be/abonnementen. Prijs los nummer: 8 euro.

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

ONTDEK MEER IN DIT TIJDSCHRIFT MET DE ERFGEDAPP

1. DOWNLOAD de erfgoedapp.
2. SCAN de QR-code.
3. Ziet u een +? Scan de foto en ontvang meteen meer informatie.

www.faronet.be/tijdschrift

“Tijd voor vakmensen!”

Een nieuwe visie op vorming in de erfgoedsector

TEKST Jacqueline van Leeuwen

Hoe overbruggen we de kloof tussen opleiding en arbeidsmarkt? Dat was het uitgangspunt van het traject ‘Erfgoedgeleerden’ dat FARO in 2009 opstartte. Ondertussen zijn we zeven jaar verder en moeten we vaststellen dat de kloof nog steeds bestaat. Er zijn nauwelijks nieuwe opleidingen bijgekomen en bestaande opleidingen zijn zelfs geschrapt. Bovendien dringt de vraag zich op of een nieuwe master wel het volledige antwoord zal zijn. Want zijn dit soort opleidingen niet per definitie een vertrekpunt waarna een individuele reis start naar verdere ontwikkeling?

Een nieuw traject, ‘Tijd voor vakmensen’, volgt daarom FARO’s ‘Erfgoedgeleerden’ op. De centrale vraag in dit traject is hoe de sector in de toekomst waardevolle vakmensen kan vormen en ondersteunen. Hoe krijgen zij alle kansen om hun vakmanschap optimaal door te geven? Hoe kunnen zij hun kennis en ervaring uitbreiden? En vooral: hoe kan de sector hen daar tijd en ruimte voor geven?

De vakmens als metafoor

‘Erfgoedgeleerden’ ijverde voor erfgoed als een aparte discipline. Een aparte theorie, reflectie en wetenschap. Waar met enige afstand kon worden nagedacht over ons werkveld, en waar nieuwe inzichten konden groeien. Het centrale beeld was uiteindelijk de onderzoeker, die met gefronste blik naar ons werk keek en kritische standpunten innam.

‘Tijd voor vakmensen’ lanceert een ander beeld: dat van de vakmens. Een shift van de studeerkamer naar het atelier, van denken naar doen en de handen uit de mouwen steken. De Britse socioloog Richard Sennett inspireerde ons om voor het concept ‘vakmens’ te kiezen. In zijn studie *De ambachtsman* definieert hij vakmanschap als ‘door kwaliteit gedreven werk’. Vakmensen beschikken over een door herhaling en routine belichaamde kennis. Ze zijn zodanig toegewijd dat ze goed werk willen leveren, uit liefde voor het vak en niet om bepaalde objectieve normen te halen, noch om concurrentie te verslaan. Om dat vakmanschap op te ►

■ *Linksboven: © Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Foto: Stefan Tavernier.
Rechtsboven: © FARO, Foto: Philippe Debroe.
Linksonder: © Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Foto: Stefan Tavernier.
Rechtsonder: © Texture*

bouwen is tijd en doorzettingskracht nodig, en natuurlijk een langdurige toewijding of een passie.¹

Vanuit die hoek bekeken wemelt het in de erfgoedsector van de vakmensen. Het gaat dus niet alleen over 'ambachtslieden', maar ook over onderzoekers, curatoren, tentoonstellingsbouwers en veiligheidsmensen. Kortom: om iedereen die kennis en ervaring aan onze sector toevoegt, als professional of op vrijwillige basis. Kiezen voor 'vakmensen' betekent een verruiming van ons perspectief op vorming. Veel is ook gebeven: de creativiteit bijvoorbeeld, de kwaliteit en de reflectie. Ook het denken in kennis, vaardigheden en attitudes blijft overeind. Het moge duidelijk zijn: binnen deze brede definitie is ook de wetenschapper een vakmens.

Vakmensen vanuit drie dimensies bekeken

Het nieuwe traject benadert vakmensen vanuit drie invalshoeken: tijd, niveau en graad van innovatie.

De eerste dimensie is die van de tijd. Vakmanschap is een proces, dat heel het leven van de vakman blijft doorlopen. Een diploma legt de basis, is een eerste stap. Echt meesterschap groeit daarna door. In feite is men nooit volleerd. Dit betekent dat investeren in vorming en opleiding niet stilvalt na de studies, maar dat er ook tijdens de loopbaan van vakmensen aandacht moet blijven voor vervolmaking. De ontwikkeling van vakmanschap is ook een individueel traject, van vallen en opstaan, van zelf je weg zoeken.

De tweede dimensie is die van graad van specialisatie. We kozen bewust niet voor het woord 'expert': niet iedereen bereikt die graad van hoge beheersing. Vakmanschap is van toepassing op alle competentieniveaus. Een onthaalmedewerker kan een vakmens zijn, net als een behoudsmedewerker, een tentoonstellingsbouwer of een curator. Met het begrip 'vakmensen' kunnen we dus iedereen in onze sector meenemen en nadenken over vorming op alle niveaus.

De derde dimensie is die van de innovatie. Vakmanschap heeft een traditie en het is belangrijk om de vaardigheden en kennis opgedaan in het verleden door te geven. In vakmanschap zit een stuk routine dat men in de vingers moet krijgen. Maar vakmensen hebben vaak ook een drang om te vernieuwen in hun vakgebied. Niet alle vakmensen zullen dat doen, maar het concept vakmens laat dat wel toe.²

Vakdomeinen en opleidingen

De keuze voor 'vakmensen' als centraal concept maakt het bovendien mogelijk om naast de opleidingen in het hoger onderwijs 'vakken' te onderscheiden, clusters van specifieke vaardigheden op de werkvloer. De voorbije jaren heeft FARO geïnvesteerd in het uittekenen van beroepen en een beroepenstructuur voor de cultureel-erfgoedsector. Op basis van een analyse van vacatures en organogrammen hebben we de erfgoedgerichte beroepen geclusterd in een aantal vakdomeinen (zie figuur).

Sommige vakgebieden staan open voor afgestudeerden uit meerdere opleidingen: het vakgebied onderzoek is daar het beste voorbeeld van. Voor bepaalde vakgebieden bestaan er gespecialiseerde opleidingen, zoals behoud en beheer of cultuurmanagement. Voor andere vakdomeinen zijn er geen opleidingen, maar leren de vakmensen hun stiel in de praktijk. Kiezen voor vakmensen betekent dus een verruiming: we gaan niet langer uit van het idee dat één masteropleiding alles kan overzien. Onze sector bestaat uit een breed palet,

“ De keuze voor 'vakmensen' als centraal concept maakt het bovendien mogelijk om naast de opleidingen in het hoger onderwijs 'vakken' te onderscheiden, clusters van specifieke vaardigheden op de werkvloer.

OVERZICHT VAKGEBIEDEN

een mozaïek aan vakdomeinen. Een puzzel die de komende jaren ongetwijfeld verder zal evolueren. Hierbij is het absoluut niet noodzakelijk dat er voor al die vakdomeinen ooit gespecialiseerde opleidingen in het hoger onderwijs komen.

Hoe worden vakmensen van de toekomst opgeleid?

Het traditionele antwoord op deze vraag luidt: in het (hoger) onderwijs. En dat is meteen ook de reden waarom het traject 'Erfgoedgeleerden' de voorbije jaren sterk heeft ingezet op het bouwen van bruggen met bestaande opleidingen. Maar ondanks alle goede wil moet de sector blijven vaststellen dat de bestaande opleidingen onvoldoende voorbereiden op de arbeidsmarkt.

Uiteraard komt dit in de eerste plaats omdat er niet voor alle vakdomeinen in de cultureel-erfgoedsector aparte opleidingen bestaan. En rationalisering en besparingen zullen deze situatie niet meteen verbeteren. Als er wel specifieke opleidingen bestaan, hebben ze vaak onvoldoende zicht op de concrete inhoud van verschillende beroepen in onze sector. Beroepskwalificatiedossiers en beroepsprofielen kunnen dat probleem wellicht oplossen. Toch zijn er een aantal fundamentele zaken die de opleiding van vakmensen in het formeel onderwijs in de weg staan:

- Opleidingen in het hoger onderwijs zijn vaak disciplines: ze vormen mensen om op een bepaalde manier naar de wereld te kijken. Afgestudeerden krijgen kritische zin en een bepaald perspectief mee, wat uiteraard bijzonder waardevol is, maar niet altijd direct handvatten biedt voor de beroepspraktijk.
- Erfgoed is bij uitstek een interdisciplinair domein dat naast conceptuele ook materiële en sociale aspecten heeft. Er is bovendien het spanningsveld tussen heden en verleden. De huidige opleidingen kunnen dit hybride karakter van erfgoed niet altijd voldoende vatten.
- Opleidingen in het hoger onderwijs leiden doorgaans op tot onderzoekers, dit is één belangrijk vakdomein in de cultureel-erfgoedsector, maar er zijn er andere waarvoor de studenten minder goed zijn voorbereid.
- Opleidingen in het hoger onderwijs zijn doorgaans generiek van karakter en gericht op grotere groepen studenten.
- Opleidingen in het hoger onderwijs duren maximaal vier jaar en bieden slechts beperkt ruimte voor stages en praktijkervaring. Vakmanschap daarentegen ontwikkelt zich traag en op langere termijn.

■ *Vakmanschap doorgeven gaat niet alleen over de overdracht van kennis, maar ook over het doorgeven van ervaringen, het vertellen van verhalen, het inwijden in een cultuur.* © FARO

Sennett en andere auteurs geven aan dat de opleiding van vakmensen best op een andere leest geschoeid wordt. Vakmensen hebben langdurige en individuele trajecten nodig, waarbij vertrouwdheid en intimiteit belangrijk zijn. Vakmanschap doorgeven gaat immers niet alleen over de overdracht van kennis, maar ook over het doorgeven van ervaringen, het vertellen van verhalen, het inwijden in een cultuur. En daarbij is de individuele relatie tussen een meester en zijn leerling juist heel erg belangrijk. Bovendien eindigt de ontwikkeling van vakmanschap niet met het behalen van een diploma. Een echte vakmens blijft zichzelf bijschaven en verder groeien. Hij heeft daarvoor tijd en ruimte nodig.³

Dit betekent dat het traject 'Tijd voor vakmensen' een andere houding aanneemt tegenover het hoger onderwijs. Deze opleidingen blijven belangrijk als eerste stap, als brede basis aan de start van een loopbaan. Zij kunnen bovendien een rol spelen in de verdere ontwikkeling van vakmensen en op het vlak van innovatie. Maar dan wel samen met het werkveld, in een wisselwerking. Opnieuw: met 'Tijd voor vakmensen' verruimen we onze 'Erfgoedgeleerden'-blik, want naast de opleidingen in het hoger onderwijs komen ook allerlei andere vormingstrajecten in beeld. Veel meer leren op de werkvloer dus, in plaats van in een apart en afgezonderd klaslokaal. Maar daarnaast ook: ruimte krijgen om die werkvloer even te kunnen verlaten, om wat afstand te nemen en na te denken. En zodoende nieuwe inzichten verwerven.

Een traject met vier sporen

Wat wil 'Tijd voor vakmensen' betekenen? We willen tijd maken en tijd vragen voor het verder ontwikkelen van vakmanschap in de erfgoedsector. En die tijd is hard nodig. Want we horen het zo vaak: iedereen is druk, erfgoedwerkers hollen achter hun agenda aan, en op de werkvloer komen ze handen tekort. Tijd voor opleiding, vorming en verdieping wordt zo een luxe, en sneuvelt dus vaak. Terwijl het voor de verdere ontwikkeling van onze sector, en voor de verschil-

lende vakdomeinen, juist een absolute voorwaarde is. Tijd voor reflectie, verdieping is broodnodig. En daarbij denken we in vier sporen.

Studenten en werkzoekenden oriënteren

Een eerste spoor legt het accent op het verbeteren van de aansluiting tussen opleiding en arbeidsmarkt. Als sector zouden we daar – samen met het onderwijs – een belangrijke rol in kunnen spelen. We moeten bijvoorbeeld het gesprek aangaan over hoe stages meer effect kunnen ressorteren voor de student en de erfgoedinstelling. Studenten zouden ook een beter beeld moeten hebben van de concrete beroepen in het veld, en bij voorkeur al tijdens hun opleiding nadenken over hoe ze hun kennis en vaardigheden zouden kunnen inzetten in de sector, en dus hoe ze zouden moeten solliciteren.

Daarnaast is er ook een grote vraag naar bijkomende werken ervaringsstages. Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium bijvoorbeeld organiseert elk jaar een traject met praktische stages dat jonge mensen acht maanden lang laat kennismaken met onderzoek en documentatie. Buitenlandse voorbeelden tonen aan dat er meer formules mogelijk zijn. In de National Archives van Wales loopt bijvoorbeeld het *transforming archives*-programma: elk jaar zijn er twaalf plaatsen voor trainees die nieuw zijn in de sector, om hen op te leiden in domeinen waarvoor er weinig competenties in de sector aanwezig zijn, zoals digitale bewaring, digitalisering, *outreach* en ook enkele traditionele vaardigheden als paleografie. De deelnemers hoeven geen ervaring te hebben in een archief, maar ze moeten wel kunnen reflecteren over wat hun bijdrage aan de archiefsector zou kunnen zijn. De deelnemers worden in een reeks van grotere en kleinere archieven opgevangen.⁴ Dit programma wordt bekostigd door het *Skills for the Future Programme* van het Heritage Lottery Fund.⁵ Zou iets dergelijks ook in Vlaanderen kunnen?

Beginnende medewerkers ondersteunen

Een tweede spoor betreft de ondersteuning van nieuwe medewerkers in onze sector. Hoe kunnen zij als beginnende erfgoedwerkers hun nieuwe rol vormgeven en bijkomende competenties verwerven? Op dit moment bestaat er een breed aanbod aan basisopleidingen, beginnerscursussen en introducties, die elkaar deels overlappen. Bovendien zijn niet alle vakgebieden in ons werkveld daarmee gedekt.

“ Het traject ‘Tijd voor vakmensen’ neemt een andere houding aan tegenover het hoger onderwijs. Deze opleidingen blijven belangrijk als eerste stap, als brede basis aan de start van een loopbaan. Zij kunnen bovendien een rol spelen in de verdere ontwikkeling van de vakman en op het vlak van innovatie. Maar dan wel samen met het werkveld, in een samenwerking.

Het is tijd voor een grondige herdenking van dit aanbod, opdat we meer op maat kunnen werken. De tijd van de dikke syllabi die van A tot Z alle fundamenteen leggen is voorbij. Nieuwe formules van mentoring en coaching zijn aan de orde, waarbij men door ontmoetingen met vakmensen vanuit de praktijk kan leren. Voorbeelden uit het buitenland tonen dat dit mogelijk is. Zo engageert het *Mentorship Program* van de Association of Art Museum Curators ervaren curators om jonge collega's bij te staan.⁶ In de wereld van de wetenschappelijke bibliotheken is het *LIBER Leadership Development Programme* dan weer een begrip. Dit programma is gericht op beginnende leidinggevendenden. Het is een combinatie tussen groepsessies en individuele coaching door een ervaren mentor uit de sector.⁷

Dergelijke formules zouden ook in Vlaanderen mogelijk moeten zijn. Voorwaarde is een duidelijk zicht op de leervragen van startende professionals om een aanbod op maat te kunnen ontwikkelen.

Het vakmanschap in de erfgoedsector ontwikkelen

Een derde spoor betreft het verder ontwikkelen van vakmensen die al enige tijd meedraaien. Zij hebben soms nood om eens afstand te nemen van alle dagelijkse beslommingen en zich te herbronnen. Dat kan natuurlijk door vormingen te volgen, maar ook andere formules zijn mogelijk. In een eerder artikel braken we al eens een lans voor het concept ‘wisselleren’,⁸ waarbij ervaren vakmensen tijdelijk bij een collega meedraaien om zo nieuwe inzichten te verwerven. Het nieuwe reglement tussenkomsten voor internationale reis- en verblijfskosten voor cultureel erfgoedorganisaties kan hierin een belangrijke rol spelen.

Opnieuw bestaan er internationale voorbeelden van andere opties om vakmensen te ondersteunen. Het Smithsonian heeft bijvoorbeeld een *Museum Studies Fellowship* om mensen die al een tijd werken in de museumwereld toe te laten hun kennis verder te verdiepen en te verspreiden.⁹ Het Mondriaan Fonds geeft een assistentiebijdrage aan ‘mid-career’ kunstenaars. Zij kunnen door de samenwerking met een jongere kunstenaar hun praktijk verdiepen. Met de assistentiebijdrage speelt het Mondriaan Fonds in op de vraag van ‘mid-career’ kunstenaars die een volgende stap willen zetten in hun loopbaan, en geeft het aan beginnende kunstenaars de kans om begeleid te worden door ervaren vakmensen.¹⁰ Zou een dergelijke formule ook niet interessant zijn om mid-career erfgoedwerkers een nieuwe impuls te geven?

Voorwaarde om vakmensen verder te ondersteunen is dat organisaties tijd en middelen willen investeren in deze ontwikkeling. We merken dat het volgen van vorming soms als een overbodige luxe wordt gezien, of dat er in elk geval geen tijd voor is. Mensen voor een bepaalde periode elders laten meedraaien vraagt een openheid van geest. En misschien ook het uitstellen van een onmiddellijke meerwaarde of resultaat. Het gebrek aan ruimte voor opleiding en vorming van professionals kan na verloop van tijd zuurstofgebrek veroorzaken en de innovatie in organisaties in gevaar brengen. Een meer doordacht intern loopbaanbeleid, inclusief vorming en ontwikkeling, is dus de komende jaren aan de orde.

Onderzoek en innovatie in de erfgoedsector versterken

Een laatste spoor legt het accent op wetenschappelijk onderzoek en innovatie. Laat ons eerlijk zijn: door de dagelijkse drukte komen heel wat erfgoedorganisaties daar niet meer aan toe. Er is nood aan een meer gestructureerde aanpak voor innovatie en onderzoek. Dit enkel 'afschuiven' op het hoger onderwijs is niet eerlijk. Ook onze sector moet daar op een of andere wijze een rol in spelen, wil hij zijn vakdomeinen verder laten uitgroeien.

Het Rijksmuseum in Amsterdam en de National Gallery, de National Archives en de National Portrait Gallery in Londen stellen bijvoorbeeld al doctoraatsplaatsen ter beschikking. In samenwerking met de universiteiten zorgen zij dat jonge mensen een paar jaar intensief met de collectie en de museummedewerkers kunnen samenwerken en zo een hoge graad van specialisatie kunnen verwerven. In Nederland staat bij het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek conservering en restauratie op de kennisagenda.¹¹ Is zo iets ook in Vlaanderen mogelijk?

Op dit moment heeft de academische wereld nog onvoldoende zicht op de onderzoeksmogelijkheden van de erfgoedsector en de expertise die daar aanwezig is. Het versterken van de dialoog en het samen op zoek gaan naar nieuwe mogelijkheden is daarom een eerste voorwaarde.

Prioritaire vraagstukken

Op 9 november 2015 stelde FARO het nieuwe traject 'Tijd voor vakmensen' voor aan de sector en het hoger onderwijs. In drie focusgroepen werd vervolgens verder gediscussieerd over de uitgangspunten en verdere mogelijkheden van dit traject. Die geanimeerde gesprekken brachten zeven prioritaire vragen aan het licht die FARO de komende periode verder zal uitdiepen.

1. Hoe kunnen de nieuwe stages in het kader van een opleiding een grotere meerwaarde bieden voor studenten en de organisaties die hen ontvangen?
2. Hoe kunnen we jonge mensen beter voorbereiden op sollicitaties in de erfgoedsector?
3. Welke formules zijn er mogelijk om werkzoekenden werkervaringen te laten opdoen (bijvoorbeeld via werkstages)?
4. Hoe kunnen we valideringssystemen opzetten om competenties te erkennen, zodat ze ook een geldigheid hebben op de arbeidsmarkt?
5. Hoe kunnen vakmensen in erfgoedorganisaties meer tijd en middelen krijgen voor ontwikkeling, experiment en vorming?
6. Hoe kunnen we de interne kennisdeling in organisaties verbeteren?
7. Hoe kunnen we actief bruggen bouwen naar de academische wereld om de universiteiten te overtuigen van het onderzoekspotentieel van de erfgoedsector?

■ Vakmanschap is van toepassing op alle competentieniveaus: een onthaalmedewerker, een behoudsmidewerker, een tentoonstellingsbouwer en een curator zijn allen vakmensen. © FARO, Foto Philippe Debroe

Oproep

De grote krijtlijnen van het traject 'Tijd voor vakmensen' liggen vast, en de belangrijkste vraagstukken zijn geformuleerd. De komende maanden zal FARO dit kader uitwerken aan de hand van verdere discussie en een aantal pilootprojecten. Zo staat er bijvoorbeeld een coachingprogramma voor ervaren onthaalmedewerkers op het programma en starten we de discussie met de academische wereld op. Ook willen we verder nadenken over het fenomeen 'basis cursus' en de ontwikkeling van nieuwe stages op de voet volgen. Voor alle vier de sporen brengen we in de loop van 2016 focusgroepen samen. U bent bij deze van harte welkom om daar deel van uit te maken. Geïnteresseerd? Neem dan contact op met Jacqueline van Leeuwen via jacqueline.vanleeuwen@faro.be of 02 213 10 88.

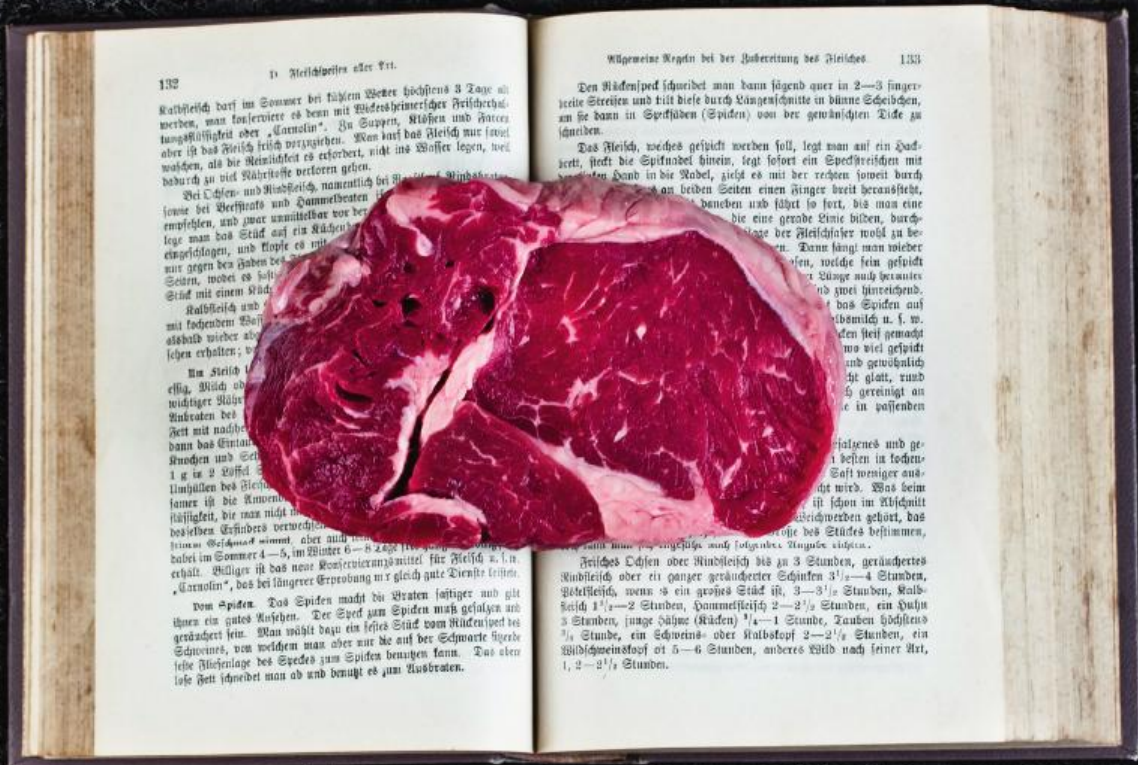

Jacqueline van Leeuwen is stafmedewerker organisatieontwikkeling en vorming bij FARO vzw.

1. R. SENNETT, *De Ambachtsman, de mens als maker*. Amsterdam, 2008 en T. JANSEN, 'Voor de meeste werkenden is iets goed afleveren een bron van trots. Interview met socioloog Richard Sennett', in: T. JANSEN, G. VAN DEN BRINK EN J. KOLE (RED.), *Beroepstrots. Een ongekende kracht*. Amsterdam, 2009, p. 38-39.
2. J. JANUARIUS, *Virtuoos Vlaanderen! Naar een Living-Human-Treasures-programma in Vlaanderen en Brussel*. Brussel, 2014, p. 91.
3. J. JANUARIUS, *Virtuoos Vlaanderen! Naar een Living-Human-Treasures-programma in Vlaanderen en Brussel*. Brussel, 2014, p.10, 80 en 83, 97; G. VAN DEN BRINK, T. JANSEN, J. KOLE, 'Beroepstrots als programma; Pleidooi voor een neorepublikeinse bestuursfilosofie', in: T. JANSEN, G. VAN DEN BRINK EN J. KOLE (RED.), *Beroepstrots. Een ongekende kracht*. Amsterdam, 2009, p. 391; Sennett, *De ambachtsman*.
4. Zie: www.nationalarchives.gov.uk/archives-sector/transforming-archives.htm
5. Zie: www.hlf.org.uk/looking-funding/our-grant-programmes/skills-future
6. Zie: www.artcurators.org/?page=Mentorship
7. Zie: <http://libereurope.eu/liber-leadership-development-programme>
8. J. VAN LEEUWEN, 'Wisselleren. Een nieuwe vorm van professionaliseren in de cultureel-erfgoedsector?', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 8 (2015) 1, pp. 42-47.
9. Zie: <http://museumstudies.si.edu/fmp-cligibility.htm>
10. Zie: www.mondriaanfonds.nl/aanvraag/assistentiebijdrage
11. Zie: www.nwo.nl/over-nwo/strategie/speerpunten+2011-2014/samenwerken+in+themas/creatieve+industrie/kennisagendas

DE NACHT VAN DE GESCHIEDENIS

DINSDAG 22 MAART 2016

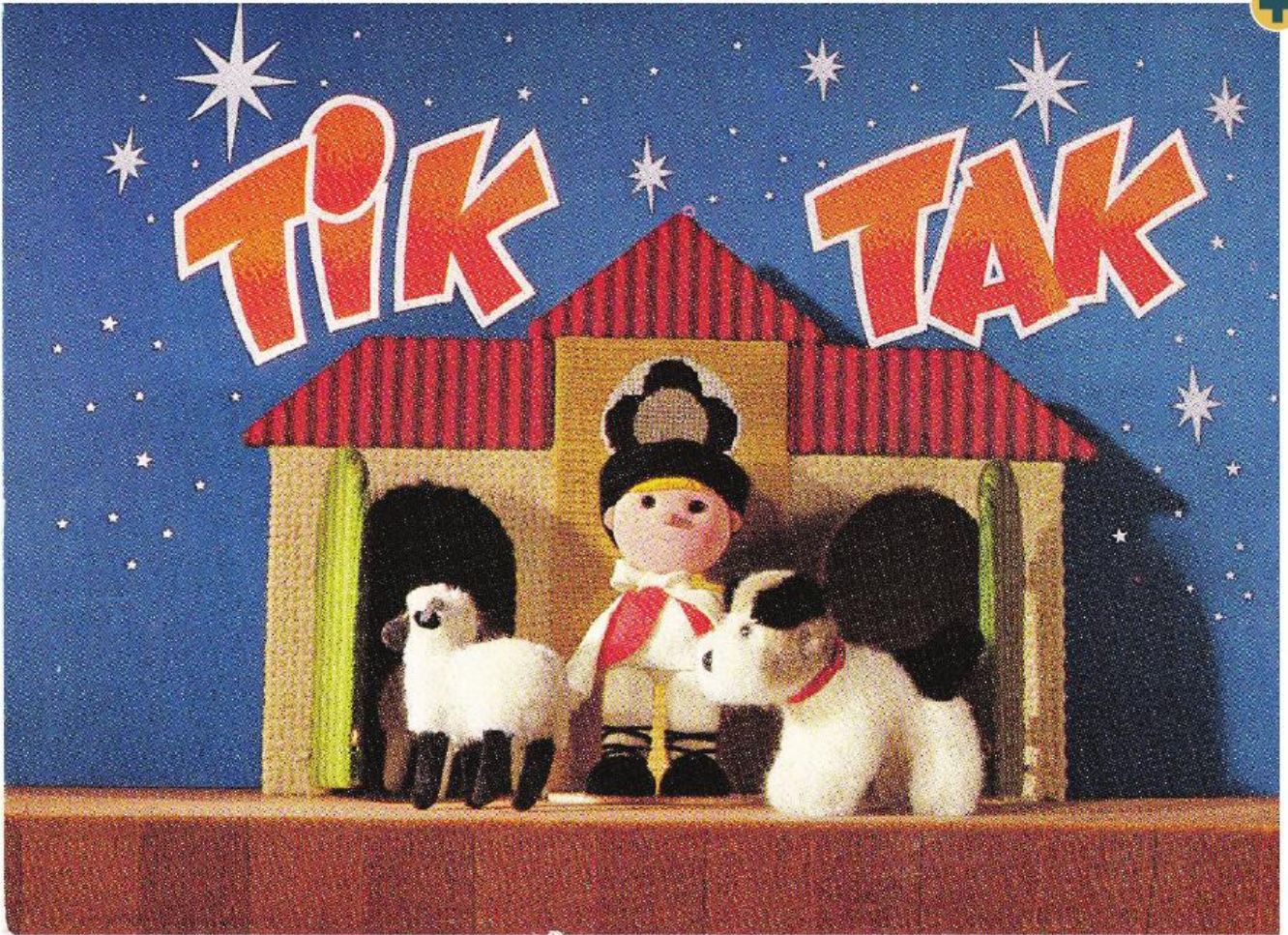

- ✂ Zo'n 200 **SMAAK** volle historische activiteiten
- ✂ Brouwerijbezoeken, proeverijen, workshops, historische diners, stadswandelingen, lezingen over de geschiedenis van de gastronomie en de kunst ...
- ✂ Ontdek nu het programma op: www.davidsfonds.be/nacht of via 016/310.600

www.davidsfonds.be/nacht • 016/310.600

DAVIDSFONDS
EVENTEMENTEN

■ Als *Tik Tak* op 1 november 1981 voor het eerst wordt uitgezonden, blijkt het snel een succes. Peuters kijken met spanning uit naar het einde: komt er een schaap, een kat of een hond als laatste dier? © VRT

Tik Tak

TEKST Ilse Ghekiere

Een gelaagd collectief televisie-erfgoedverhaal

Kindertelevisieprogramma's van vroeger: is het erfgoed of louter nostalgie? Tik Tak, het legendarische Vlaamse peutertelevisieprogramma, is alvast een mooi voorbeeld van collectief televisie-erfgoed dat de discussie omtrent nostalgie onverwacht aanwakkert.

Collectief televisie-erfgoed

“Er bestaan twee soorten Vlamingen: zij die opgegroeid zijn mét *Tik Tak* en zij die het zonder hebben moeten doen. Overdreven, zegt u? Met de haren erbij gesleurd? Je kunt evengoed de Vlamingen indelen in minder- en meerderjarigen en je komt bij dezelfde twee categorieën uit.” Deze uitspraak op de persvoorstelling ter gelegenheid van 10

jaar *Tik Tak* in het Speelgoedmuseum Mechelen in 1991 is slechts een van de vele voorbeelden van hoe *Tik Tak* in het verleden passioneel werd besproken als een uitzonderlijk kindertelevisieprogramma.

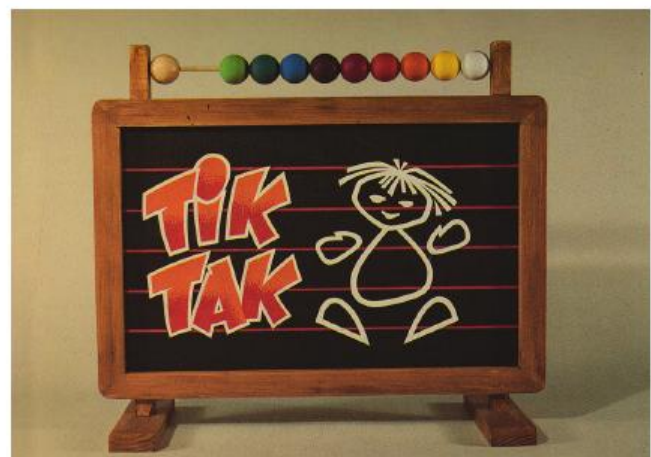
Als *Tik Tak* op 1 november 1981 voor het eerst wordt uitgezonden, blijkt de nieuwe peuterreeks meteen een daverend succes. Gedurende het daaropvolgende decennium groeit ►

Tik Tak uit tot het dagelijks televisiefenomeen van 18.00 uur, een tijdstip dat - "met de beentjes op elkaar"² - zelfs door de allerjongsten van de analoge klok kan afgelezen worden. Een trotse BRT produceert vervolgens stapsgewijs 366 unieke afleveringen die tot 2006 consequent worden heruitgezonden. Met de verkoop aan maar liefst 28 buitenlandse zenders groeit *Tik Tak* eveneens uit tot een internationaal succes.³ Voor tal van Vlaamse kinderen betekent deze vijf minuten durende animatie, die gebaseerd is op een eenvoudige combinatie van kleur, beweging en muziek, de eerste kennismaking met het medium televisie. Met deze 25 jaar lange uitzendtraditie kan inderdaad gesteld worden dat *Tik Tak* een prominente plaats heeft verworven in de visuele en auditieve belevingswereld van menige generaties Vlaamse kijkers. Niettegenstaande het programma vandaag niet langer wordt uitgezonden, blijkt het niet te zijn verdwenen van de culturele radar. Honderdduizenden YouTube-hits⁴ bewijzen dat *Tik Tak* nog steeds in de smaak valt bij elke nieuwe generatie peuters en hun waarschijnlijk even nostalgische ouders. Daarnaast zien we het programma eveneens opduiken in verscheidene andere contexten, zoals bijvoorbeeld in kinderfilmfestivals⁵, een muziekclip⁶ of recent in een dorpsstoet⁷. De aanhoudende populariteit van het programma, die eveneens verschillende generaties overbrugt, maakt dat we beslist over *Tik Tak* kunnen spreken als een verschijnsel van collectief televisie-erfgoed. De vraagstelling omtrent *Tik Tak* draait niet zozeer om het 'erfgoed-label', dan wel om de relevantie van een dergelijk populair mediafenomeen, het belang van onderzoek ernaar én de rol die de erfgoedsector kan spelen in dit op het eerste gezicht triviaal lijkende verhaal dat een culturele gemeenschap samenbrengt.

De nostalgiefactor

Op het snijvlak van televisie-erfgoed en het recent gelanceerde begrip kindererfgoed⁸ vormt kindertelevisie-erfgoed een interessant domein voor onderzoek. Het belang van televisie-archieven als bewaarplaats voor relevant en uniek historisch bronnenmateriaal wordt nu al geruime tijd erkend in publieke debatten⁹, maar in het geval van kindertelevisie blijven de referenties nog al te vaak zweven in de pejoratieve wereld van nostalgie en sentimentalisme. De lijst van de Vlaamse nostalgische kindertelevisiecanon is lang en de betekeniswaarde ervan lijkt, zeker in de context van de persoonlijke mondelinge geschiedenis, ontzettend relevant te zijn.¹⁰ Want wie geniet er niet van een 'Proustiaans moment' waarop je even kan wegduiken in die levende herinnering aan een lang vervlogen kindertijd? En is dit herinneringsproces - waarvoor televisie als een visueel en auditief repetitief en persistent medium de katalysator vormt - bovendien niet even krachtig als het smaakeffect van Prousts madeleinekoekjes?

Terwijl de erfgoedsector misschien eerder afwachtend staat tegenover de status van kindertelevisie-erfgoed, heeft de commerciële sector dit nostalgisch potentieel reeds lang opgepikt. Een duidelijk voorbeeld hiervan deed zich in 2008 voor, toen Studio 100 de eigen kinderhelden opkocht, zoals Gert Verhulst het zelf verwoordde.¹¹ Deze *evergreens*, zoals Pipi Langkous, Wickie de Viking en Maja de Bij zijn op dit moment in het bezit van een Vlaams productiehuis dat met zijn sterke (misschien niet altijd even bedachtzame

■ In *Tik Tak* zien de kleine kijkertjes animaties met dansende voorwerpen, spelende kinderen of marionetten. © VRT

en smaakvolle) merchandisingstrategieën er zeker en vast voor zorgt dat een internationale kindertelevisiecanon als een intergenerationale cultuurreferentie niet verloren gaat. Niettegenstaande de nostalgiefactor van kindertelevisie in de context van erfgoedonderzoek dus terecht met een gezond scepticisme moet benaderd worden, kan men niet ontkennen dat hetzelfde verlangen naar een verleden generaties dichterbij elkaar brengt, de perceptie van tijd belichaamt en de relevantie van dit soort erfgoed net bevestigt.

■ De nostalgische dimensie van Tik Tak wordt tijdens een seminarie gedemonstreerd met de oorspronkelijke rekwisieten die gerestaureerd werden door Evi Bollens in het Speelgoedmuseum. © Ilse Ghekiere

■ Tijdens een Tik Tak-seminarie geeft Ilse Ghekiere via praktijkgerichte uitwisselingen eveneens een theoretisch kader mee aan studenten en gediplomeerden kleuteronderwijs. © Ilse Ghekiere

De Tik Tak-case: een innovatieve beeldtaal

Tik Tak is (nog) niet op-/ingepikt door Studio 100 en dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat dit oude peuterprogramma zich niet zo gemakkelijk leent voor de logica van merchandising, die binnen het mediabedrijf heerst. In vergelijking met bijvoorbeeld zijn hedendaagse tegenhanger *Bumba*¹² draait *Tik Tak* namelijk niet rond een of enkele personages; een duidelijke strategie die bij alle Studio 100-programma's wél aanwezig is.

Toen *Tik Tak* eind jaren 1970 stapsgewijs tot stand kwam, stond merchandising nog niet hoog op de prioriteitenlijst van omroepen. De grootste zorg van Mil Lenssens, de geestelijke vader van *Tik Tak* en regisseur bij de toenmalige Dienst Jeugd van de BRT, was in de eerste plaats het 'uitvinden' van een nieuwe televisietaal voor de doelgroep van peuters. De vraag kwam van hogerop bij de openbare omroep en had te maken met de noodzaak van het strategisch uitbouwen van een kijkgewoonte die alle leeftijden systematisch en consequent aanspreekt, zodat een hogere kijkdichtheid kon worden behaald. Het belang van de loyaliteit bij de kijker, de aanmaak van programmareserves en de uit noodzaak gevolgde herhalingspolitiek werden daarom belangrijke troeven bij het behoud van het monopolie van de openbare omroep in tijden van financiële besparingen. In dit opzicht is *Tik Tak* een letterlijke vertaling van deze veranderende programmeringspolitiek, die gedurende de jaren 1980 werd uitgewerkt en eveneens op de latere bedrijfsstatus van de VRT anticepeerde.¹³

“ Het belang van televisie-archieven als bewaarplaats voor relevant en uniek historisch bronnenmateriaal wordt nu al geruime tijd erkend in publieke debatten, maar in het geval van kindertelevisie blijven de referenties nog al te vaak zweven in de pejoratieve wereld van nostalgie en sentimentalisme.

Tik Tak moet in eerste instantie gezien worden als innovatief omdat het programma louter geproduceerd werd voor peuters van ongeveer twee jaar. Daarnaast maakte het toen ook een radicaal statement, door in plaats van taal te gebruiken louter muziekjes bij de beelden te monteren. Aangezien er in het internationale televisielandschap toen nog geen ander voorbeeld van peutertelevisie bestond, moet *Tik Tak* dus gezien worden als een pionier in het genre en eveneens als voorloper van de latere baby-mediaboom vanaf het einde van de jaren 1990.¹⁴ De ontstaansmythe van *Tik Tak* vertelt dat Mil Lenssens het idee voor een eerste animatie kreeg toen hij een peuter gebiologeerd naar een uitzending van de Lottotrekking zag staren. Lenssens, die een fascinatie koesterde voor nieuwe animatietechnieken, introduceerde in *Tik Tak* vervolgens het gebruik van een Digitale Effecten Generator, een gigantische computer die een object kan filmen om het vervolgens, aan de hand van een eenvoudige programmering, te laten bewegen. De balletjes, die op en neer bewegen in een ijle monochrome donkere wereld en die vervolgens transformeren in objecten uit de leefwereld van het kind, representeren een logica en een haast surrealistische beeldvorming die we enkel terugvinden bij een programma zoals *Tik Tak*. Daaropvolgend ontstonden de animaties van puzzels met levende dieren, *stop-motions* met dansende voorwerpen, werden spelende kinderen in de studio gefilmd en ging men aan de slag met marionetten en eenvoudige trucagetechnieken. De korte geanimeerde beelden met modernistisch uitzijnde geometrische patronen en de hypnotiserende organische caleidoscopen linken daarnaast de langere fragmenten aan elkaar. Gebruikmakend van de chromakey-techniek creëerde men uiteindelijk een fragment met een soort boek en een schaduwfiguur waarmee elke aflevering afsloot.

Ondanks het revolutionaire karakter van het programma merken we ook binnen de *Tik Tak*-reeks nog een clash op tussen oud en nieuw. Gedurende de productieperiode van tien jaar en in totaal 366 afleveringen observeren we niet enkel een overgang van het analoge naar het digitale tijdperk, maar zien we ook het ontstaan van bizarre beeldtaal die nu eens gedurfd uit de hoek komt en dan toch opnieuw in het

comfort van de traditie duikt. Niettegenstaande Lenssens wou breken met het poppenspel en zijn televisie-adaptaties voor kleuters, constateren we dat de invulling en de inhoud van fragmenten vaak niet volledig losstaat van de traditionele sprookjes en folklore. Hier kunnen we ons dus eveneens afvragen of *Tik Tak* niet reeds in de jaren 1980 beladen was met een nostalgie van volwassen makers die anachronistisch de toen nieuwe Duplo's¹⁵ naast traditionele koffiemolens en het kantklossen plaatsten. Een gedetailleerde analyse van de beeldtaal laten we hier uiteraard terzijde, maar tot slot kunnen we misschien de essentie van de *Tik Tak*-beeldtaal en zijn affiniteit met de traditie het best vatten in de naadloze spanningsboog die de generiek toont. Elke *Tik Tak*-aflevering begint namelijk met het volhardende geluid van een tikkende klok en enkele seconden beeldmateriaal van een spelend kind dat zich duidelijk bewust is van de voyeuristische camera. Daaropvolgend verschijnt het beeld met de contouren van een gefilmd huisje, een getekende lachende zon en een witte pendule die heen en weer slaat op de maat van de tikkende klok en de oplichtende oranje woorden 'TIK' en 'TAK'. De typografie doet denken aan de vormgeving van letters uit een stripverhaal en betekent haast een stijlbreuk met de daaropvolgende, eerder 'traditionele' beelden van een herdersstalletje met schaapjes (een zijdelingse christelijke referentie aan het kinderbestaan) die op het deuntje van *Slaap kindje slaap*¹⁶ uit het deurtje tevoorschijn komen. Spanning en anticipatie bij de kijkers verzekerd, aangezien er van tijd tot tijd, in plaats van een laatste schaap, een kat of een hond voorbij komt gedraaid. Het gegeven dat dit beeldverhaal gedurende 25 jaar dagelijks als een avondritueel aanwezig was op het televisiescherm doet ons – ondanks de innovatieve en experimentele aard van de beeldtaal – realiseren dat op vlak van immateriële gebruiken dit facet van kindertelevisie vandaag volledig verdwenen is.

Tik Tak-methodologie: een parallel leven in het kleuteronderwijs

Maar *Tik Tak* is meer dan een idiosyncratische en boeiende televisiebeeldtaal. *Tik Tak* leidt namelijk sinds het midden van de jaren 1980 een parallel leven in het kleuteronderwijs, waar de principes, de beeldtaal en de muziek van *Tik Tak* worden toegepast in een woordeloos objectenspel. Dit pedagogisch verschijnsel is op zijn minst even opmerkelijk als het televisieprogramma zelf. Onderzoek wees uit dat het *Tik Tak*-spel midden de jaren 1980 ontstond onder impuls van pedagoge Trees Vanhoutte. Vanhoutte vertelt dat men op zoek was naar een manier om het 'tafelpoppenspel' toe te passen in de peuterklas. Ze constateerde dat het schrijven van een eenvoudige maar leuke verhaallijn een moeilijke opdracht is. Wanneer ze haar twee jaar oude dochtertje gefascineerd naar *Tik Tak* ziet kijken, krijgt ze het idee om de *Tik Tak*-muziekjes en -beeldtaal aan te passen in een kijk- en luisterspektakel. Vertrekkend vanuit enkele experimenten met haar dochtertje werkt ze samen met haar leerlingen de basisprincipes voor het spel uit. Het is pas tien jaar later dat ze voor het eerst een artikel publiceert in *Kleuter en Ik*.¹⁷ Onduidelijk is hoe het *Tik Tak*-spel zich in de volgende jaren organisch verspreidde en hoe het werd overgeleverd tussen verschillende generaties leerkrachten. Vanaf 2010 zien we weliswaar een nieuwe beweging in de *Tik Tak*-geschiedenis, doordat het gebruik van nieuwe sociale netwerken een opmerkelijke boost betekent

“ *Tik Tak* is meer dan een idiosyncratische en boeiende televisiebeeldtaal. *Tik Tak* leidt namelijk sinds het midden van de jaren 1980 een parallel leven in het kleuteronderwijs, waar de principes, de beeldtaal en de muziek van *Tik Tak* worden toegepast in een woordeloos objectenspel. Dit pedagogisch verschijnsel is op zijn minst even opmerkelijk als het televisieprogramma zelf.

voor het *Tik Tak*-spel. Met de aanwezigheid van de honderden door leerkrachten geposte YouTube-filmpjes, Pinterest-borden met foto's en knutselideeën van het spel en enkele Facebookgroepen¹⁸ die de kennis van de methode met meer dan 3.000 leden delen, wordt de groeiende populariteit van de methode en de relevantie van virtuele sociale netwerken in relatie tot de ontsluiting van dergelijk immaterieel erfgoed bevestigd. Ondanks de diverse online-uitwisselingen rondom het educatief fenomeen, is *Tik Tak* geen officiële leer methode. In de lijn van de UNESCO-conventie van 2003¹⁹, beantwoordt *Tik Tak* daarentegen eerder aan de eigenheden van immaterieel erfgoed. Met kenmerken zoals dialoog, adaptaties en transformatie en vertrekkende vanuit een zin voor participatie onafhankelijk van organisatiestructuren en experts, biedt *Tik Tak* zich aan als een uitstekend voorbeeld van media-erfgoed met nostalgische kenmerken.

De Tik Tak-seminaries

Het historisch onderzoek omtrent *Tik Tak* heeft kunnen aantonen dat een peuterprogramma als een nostalgisch fenomeen vanuit de kindertijd meerdere dimensies kan ontwikkelen als betekenisdrager binnen een culturele gemeenschap. Om met een dergelijk interdisciplinair erfgoedverhaal in dialoog te treden, moeten we ons dus in eerste instantie concentreren op wat het verhaal reeds betekent voor een gemeenschap en hoe we dit stukje geschiedenis kunnen ondersteunen en verder laten ontwikkelen, in plaats van de discussie te laten stagneren rond het behoud van de *Tik Tak*-televisie.

De *Tik Tak*-seminaries zijn een combinatie tussen workshop en voordracht en zijn bedoeld voor studenten en gediplomeerden kleuteronderwijs.²⁰ De uitdaging bestaat erin om via praktijkgerichte uitwisselingen eveneens een eerder theoretisch kader mee te geven. Daarbij wordt ook de nadruk gelegd op de rol van de leerkracht als cultuurparticipatie in een erfgoedverhaal. De nostalgische dimensie wordt aangewend door het demonstreren van de oorspronkelijke rekwisieten van de *Tik Tak*-televisie die voor deze seminars werden gerestaureerd in het Speelgoedmuseum dankzij de medewerking van Evi Bollens, restauratrice en eveneens kleindochter van Mil Lenssens. Ondertussen zijn ook alle 366 afleveringen gearchiveerd en beschikbaar gesteld voor leerkrachten op Testbeeld van VIAA²¹ en worden de deelnemers aangemoedigd om de oorspronkelijke beelden te gebruiken als bron van inspiratie. De *Tik Tak*-seminaries beogen in eerste instantie een erfgoedverhaal te mobiliseren en bieden

een informatiekanaal dat nieuwe praktische en theoretische invalshoeken aanbiedt omtrent de toepassing van het *Tik Tak*-spel. Als we in de context van *Tik Tak* spreken over 'behoud', is dit met het oog op de organische en niet-commer-

ciële aard van het fenomeen, zodat het verhaal voor iedereen toegankelijk blijft en een inspiratiebron kan betekenen voor een nieuwe erfgoedbewuste onderwijsbeweging.

Ilse Ghekiere is kunstenaar en kunsthistorica. In 2014 behaalde ze met grootste onderscheiding haar master in de kunstwetenschappen en archeologie aan de VUB met de scriptie *Het Tik Tak-verhaal (1981-2014): geschiedenis, beeldtaal en erfgoed van de eerste Vlaamse erfgoedverhaal*. Het onderzoek won de De Bock-Dochaerd prijs als beste master-scriptie met historische dimensie.

1. Citaat uit een persdocument in het privéarchief Clie De Vuyst, regie-assistente van *Tik Tak*. (TV1, "Persvoorstelling Tik Tak", Speelgoedmuseum Mechelen, 2 oktober 1991).
2. Deze tijdsherkenning wordt geregeld aangehaald in de talrijke persberichten die over *Tik Tak* verschijnen. Zie bijvoorbeeld: H. VAN DURME, "De beentjes recht over elkaar", *Het Nieuwsblad* (31 oktober 1996); M. VAN HEE, "Tik Tak, een kinderprogramma", *Panorama* (27 mei 1983); L.B. "Tik Tak: een klassieker voor de kleuters", *De Morgen* (8 oktober 1996).
3. Met de uiteindelijke internationale verkoop van bijna 2.000 afleveringen in 2001, bereikt *Tik Tak* maar liefst 28 landen en vijf continenten. Het programma werd onder meer aangekocht door zenders in Australië, Canada, Saoedi-Arabië, Israël en Zuid-Afrika (verkoopoverzichten uit het privéarchief Clie De Vuyst).
4. Bij de bekendmaking van het erfgoedonderzoek rond *Tik Tak*, verwijderde Kinnet alle illegale YouTube-uploads. In maart 2015 werden vervolgens tien *Tik Tak*-afleveringen op KinnetVideo gepost. Het meest populaire filmpje telt acht maanden later meer dan 360.000 hits (www.youtube.com/watch?v=71bB2X4gbwk).
5. In februari 2013 werd *Tik Tak* vertoond in de context van het Jeugdfilmfestival te Antwerpen en in oktober 2014 wordt *Tik Tak* eveneens besproken in de European Exchange Program van het kinderfilmfestival Filemon te Brussel.
6. In 2012 gebruikte het Duitse elektrohoesduo *Digitalism* de beelden van *Tik Tak* in een videoclip.
7. In 2015 werd er een *Tik Tak*-paradewagen ontworpen voor de lichtstoet in Wuustwezel.
8. Zie: K. DARJAN-SMITH & C. PASCOE (EDS), *Children, Childhood and Cultural Heritage*, Oxon/New York, Routledge, 2013.
9. In de context van Vlaanderen wordt hier verwezen naar de oprichting van VIAA in 2012 en de budgetproblematiek die in 2015 in de media werd besproken en waaruit de relevantie van dit soort conservatie wordt bediscussieerd.

10. Recente voorbeelden zijn programma's zoals *K3 zoekt K3* of de discussie omtrent de verandering in programmering van *Sesamstraat* in Nederland en de uitspraak van premier Mark Rutte. Zie: <http://vtm.be/k3-zoekt-k3>; www.nrc.nl/next/2015/11/07/sesamstraat-gaat-door-belooft-rutte-1554299.
11. Zie: www.standaard.be/cnt/eq13iv51
12. Bumba is Vlaamse peuters televisie geproduceerd door Studio 100 en voor het eerst uitgezonden in 2004. Zie: www.bumba.be
13. Hier wordt verwezen naar de lange en complexe geschiedenis van de transformatie van een openbare omroep als overheidsgefinancierde instelling naar een competitieve marktspeler met gemengde financiën. Zie: A. DHOEST ET AL., *De publieke omroepsopdracht gewikt en gewogen: publieksbevraging over de toekomstige taak van de VRT*, Antwerpen, Universiteit Antwerpen, 2010, p. 5.
14. Hier wordt verwezen naar bijvoorbeeld de BBC-televisiereeks *Teletubbies* die in 1997 werd geproduceerd en een internationaal succes kende, maar ook naar de opgang van gespecialiseerde babytelevisie-kanalen zoals *BabyFirst*. Zie: E. WAKTELLA, R. A. RICHERT & M. B. ROBS, "Barbies, Television and Videos: How Did we Get here?", in: *Developmental Review*, 30 (2010), p. 116-127.
15. Duplo bestond al sinds 1969, maar tijdens de jaren 1980 verschenen naast de blokken ook de Duplo-figuren. Zie: www.lego.com/en-us/aboutus/lego-group/the.lego.history/1980
16. *Slaap Kindje Slaap* is een Nederlandstalig wiegeliedje dat volgens de liederenbank in 1880 voor het eerst werd genoteerd en is een verwijzing naar een muzikale volkstraditie. Zie: www.liederenbank.nl/liedpresentatie.php?zoek=149627&lan=nl
17. Uit een interview met Trees Vanhoutte; T. VANHOUTTE, "Tik Tak spelen in de kleuterklas", in: *Kleuter en ik*, 14/2 (1994), p. 15-17.
18. Op Facebook vindt men twee groepen: *Tik Tak in de peuter/kleuterklas* en *TIK TAK*.
19. Zie: www.unesco.org/culture/ich/en/what-is-intangible-heritage-00003
20. Seminars werden reeds georganiseerd in de Erasmus Hogeschool Brussel, de Vrije Universiteit Brussel, Campus de Brug BSO Verzorging, in het Speelgoedmuseum van Mechelen en Het Huis van het Kind te Leuven.
21. Zie: <https://testbeeld.viaa.be>

EEN TIJDSCHRIFT MET BEWEGEND BEELD? ONTDEK HET MET DE ERFGOEDAPP

Ontdek extra informatie, verrassende filmpjes, meer beelden, interessante websites, ... bij de artikels van dit tijdschrift.

1. **DOWNLOAD** de erfgoedapp.
2. **SCAN** de QR-code.
3. Ziet u een **+** ?
Scan de foto en ontvang meteen **MEER INFORMATIE**.

WWW.ERFGOEDAPP.BE

500 jaar Café Vlissinghe

Een feestjaar rond het erfgoed van Brugges oudste herberg

TEKST Lieven De Visch

In oktober 2013 rolt in de mailbox van Erfgoedcel Brugge een vraag binnen: zou de erfgoedcel kunnen helpen bij de viering van 500 jaar Café Vlissinghe, de zelfverklaarde oudste kroeg van Brugge, in 2015? Kort na die e-mail worden de eerste contacten gelegd voor een voorbereidend traject dat een jaar lang zal groeien. Op 21 januari 2015 volgt het startschot van het feestjaar '500 jaar Café Vlissinghe'. Een jaar later blikt Erfgoedcel Brugge terug op een boeiende en veelzijdige samenwerking met het café en zijn stamgasten, en hun erfgoed als rode draad.

Een café als erfgoed

Er was eens een café ... Vlissinghe genaamd, pittoresk gelegen en goed verscholen in de Blekersstraat, te midden van het Sint-Annakwartier, een stille wijk in hartje Brugge. Het café is trots op zijn rijk verleden, getuige daarvan het uithangbord aan de gevel. 'Herberghe Vlissinghe 1515' lezen we in sierlijke letters, een verwijzing naar eerder onderzoek, waarbij uit een vermelding in de Brugse archieven bleek dat Café Vlissinghe een van Brugges oudste kroegen is. Een blik binnenin versterkt meteen dit gevoel. Geen 16e-eeuws interieur uiteraard, maar een sprong terug tot eind 19e eeuw. Toen kreeg Café Vlissinghe het uitzicht dat we vandaag nog zo goed kennen. Als de muren konden praten, dan zouden zij samen met de schilderijen, foto's en andere objecten vast en zeker een boeiend verhaal vertellen. Dat denkt ook uitbater Bruno Chinitor in de aanloop naar die 500e verjaardag. Alleen weet hij niet meteen hoe hij al die rijkdom naar buiten kan brengen. Erfgoedcel Brugge denkt graag mee.

Zo groeit het idee om het erfgoed van Café Vlissinghe als rode draad te nemen voor het programma tijdens het feestjaar. Die rode draad krijgt letterlijk vorm in een reeks kleine tentoonstellingen in de inkomhal van de herberg. Zes betekenisvolle erfgoedobjecten staan er telkens gedurende twee maanden in de spotlights. De oude gastenboeken, die sinds 1903 getuige zijn van de bekende en minder bekende bezoekers die vanuit alle windstreken het café bezoeken, komen eerst aan bod. Het schilderij 'De oude Teunis en zijn Wif', met portretten van de mythische eerste eigenaars van Vlissinghe, staat symbool voor de vroegste geschiedenis van de herberg. De porseleinen bierkraan legt de link met het brouwersverleden. De krulbollen (die uiteindelijk gaabollen blijken te zijn) vormen een uitnodiging om opnieuw oude volksspelen te introduceren. De drankbekers van het kunstenaarscollectief 'Kunstgenegen' vertellen over de kracht van verenigingen en het artistiek verleden van het café. De oude spaarkas ten slotte staat symbool voor vergeten en vernieuwde cafétradities. Vertrekkend vanuit elk van deze objecten gaat een werkgroep aan de slag. In samenwerking met verenigingen, erfgoedin-

stellingen en andere geïnteresseerden werken zij activiteiten uit. Bij elk object hoort een causerie in de herberg; maar ook aanvullende tentoonstellingen, wandelingen, een bierdegustatie en een 'cabaret artistique' passeren de revue.

Samenwerken is de sleutel

Als erfgoed de motor is, dan heb je nood aan goede bestuurders om telkens de juiste weg in te slaan. Voor die rol heb je mensen met uiteenlopende achtergronden en interesses nodig. Zij vormen de sleutels voor een gesmeerd project; ze zijn de lopers die ook vele andere inhoudelijke deuren kunnen openen. '500 jaar Café Vlissinghe' kent een organische en wisselende

- Foto links: dit prachtig werk van kunstschilder Antoon Joostens toont de groep van trouwe stamgasten (de zogenaamde Vlissingeois) rondom de figuur van Jacques De Meulemeester tijdens hun favoriete tijdverdrijf: krulbol op de oude baan in de tuin van het café. Dit pronkstuk uit 1880 hangt er nog steeds. Het geeft een unieke kijk op het caféleven en de stamgasten op het einde van de 19e eeuw. © Cel fotografie Stad Brugge
- Foto boven: van 1906 tot 1938 houdt Café Vlissinghe gastenboeken bij. In totaal bevatten ze zowat 10.000 namen van bezoekers. Enkele beroemde bezoekers uit binnen- en buitenland, zoals Constant Permeke en Marino Moretti, vinden hun weg naar het oudste café van Brugge en laten hun naam achter in de boeken. © Cel fotografie Stad Brugge

VLISSINGHE VERTELT

Elke mini-expo in de inkomhal krijgt ook een filmpje met getuigenissen van cafébezoekers en bewoners van pakweg de laatste zestig jaar. Onder coördinatie van Erfgoedcel Brugge zijn zowel de interviews als de opnames en de montage het werk van vrijwilligers.

Het ankerpunt is Eric Gallet, stamgast met een passie voor filmen en handig met montageprogramma's. Uitbater Bruno Chinitor wil graag een aantal van zijn voorgangers en oudere stamgasten aan het woord laten tijdens het feestjaar. Een lijst met getuigen wordt gemaakt. Een rits stamgasten is bereid om hen te interviewen. Erfgoedcel Brugge zorgt voor een initiatie mondelinge geschiedenis en ondersteuning. Stilaan rijpt het idee om de verhalen van de getuigen ook te koppelen aan de zes objecten en thema's. Tegen januari 2015 is het eerste thema gemonteerd. Na de nodige feedback krijgen ook de andere filmmontages vorm. Het resultaat wordt gemaakt, zowel in

de herberg als via het internet. Op het slotfeest in december krijgen alle stamgasten een compilatie van de filmpjes. Een mooi orgelpunt en een blijvende herinnering aan het voorbije jaar. En Eric, die biedt met plezier zijn montage- en opnamekunsten aan voor projecten in de toekomst.

Er zijn ook Jonas Geerardyn, cameraman van beroep en Matthias Desmet, beroepsfotograaf. Ze komen elkaar vaak tegen in het café. Waard Bruno speelt hierop in. Kunnen zij niet samen iets doen voor het feestjaar? Een inleidend filmpje maken bijvoorbeeld? Beiden komen samen met Erfgoedcel Brugge. Een scenario en plan van aanpak komen op papier, scène voor scène. Alles wordt in een draaiboek vastgelegd. Een groep vrijwilligers figureert met plezier tijdens de opnames. Villa Bota, het medialab van het Brugs jongerencentrum Entrepot, zorgt voor de montage. Het stop-motionfilmpje wordt gebruikt tijdens de opening in januari, en leeft daarna via Facebook en YouTube voort.

■ *De rode draad voor '500 jaar Café Vlissinghe' is een reeks mini-expos rond zes betekenisvolle erfgoedobjecten van het café. Deze kennen een sobere opstelling in de inkomhal, net voor het binnengaan van de gelagzaal. Het technisch atelier van Musea Brugge staat in voor de logistieke ondersteuning van de presentatie van bijkomende foto's, video's en panelen. © Musea Brugge*

■ *Op 28 augustus opent 'Café Vlissinghe, de Kunst Genegen', een gelegenheidstentoonstelling in het Brugse Stadsarchief rond het fin-de-siècle kunstenaarscollectief 'Kunstgenegen' in Vlissinghe. Werken uit de Groeningecollectie, documentair erfgoed uit het Stadsarchief, bruiklenen uit Café Vlissinghe en veel privécollecties maken van deze expo een voorbeeldsamenwerking van hoe kruisbestuiving tussen de partners binnen één project tot mooie resultaten kan leiden. © Cel fotografie Stad Brugge*

participatie. In de loop van het jaar werken diverse personen, instellingen en verenigingen vanuit hun eigen interesse en expertise mee. Erfgoedcel Brugge treedt op als coördinator, motivator en bewaker van de programma-ontwikkeling. Tegelijk zoekt de erfgoedcel ook naar kansen en opportuniteiten in het eigen werkveld, door erfgoedinstellingen en -verenigingen warm te maken voor het project. Op die manier wordt het feestjaar een mooi voorbeeld van kruisbestuiving, waarbij kennis en interesses worden gebundeld. En uit die nieuwe verbindingen groeien vaak ook latere engagementen in het project.

Zo verzorgt het Brugse Stadsarchief eerst een lezing rond de brouwersgeschiedenis van Vlissinghe, en biedt het later onderdak aan een tentoonstelling rond het fin-de-siècle kunstenaarsgezelschap 'Kunstgenegen'. Aan de basis van die tentoonstelling ligt het onderzoek van een van de stamgasten. Een werkgroep met onder meer de erfgoedcel, het Groeningemuseum en het stadsarchief werkt het onderzoek verder uit tot een expo, waardoor het ganse feestjaar steunt

“ *'500 jaar Café Vlissinghe' kent een organische en wisselende participatie. In de loop van het jaar werken diverse personen, instellingen en verenigingen vanuit hun eigen interesse en expertise mee. Erfgoedcel Brugge treedt op als coördinator, motivator en bewaker van de programma-ontwikkeling. Tegelijk zoekt de erfgoedcel ook naar kansen en opportuniteiten in het eigen werkveld, door erfgoedinstellingen en -verenigingen warm te maken voor het project. Zo wordt het feestjaar een mooi voorbeeld van kruisbestuiving, waarbij kennis en interesses worden gebundeld.*

op een steeds groeiende ketting van vrijwilligers en professionals die elkaar versterken vanuit hun eigen kennis en gedeelde passies.

Wat goed is, heeft tijd nodig

Een oude wijsheid, maar in de praktijk vaak niet haalbaar. '500 jaar Café Vlissinghe' is hierop een uitzondering. We spreken dan ook liever van een traject dan van een project. Want vanuit de keuze om de feestelijke activiteiten over een volledig jaar te spreiden en er ook bijna een jaar voorbereiding aan te wijden, krijgen heel wat ideeën de kans om te rijpen en zich ten volle te ontwikkelen. Ook voor een geslaagde communicatie is tijd een belangrijke factor. Voor '500 jaar Café Vlissinghe' wordt niet gekozen voor eenmalige acties, wel voor klassieke communicatiemiddelen (flyers, folders, posters) in een steeds terugkerende stijl. We mochten ons ook in heel wat mond-tot-mondreclame verheugen. Het consequent gebruik van de eigen Facebook- en webpagina's van Café Vlissinghe, telkens aangevuld met talrijke foto's van voorbije evenementen, blijkt de reeds bestaande achterban te enthousiasmeren en deze ook verder uit te breiden.

Een ander voordeel van een activiteitenjaar is de mogelijkheid om ideeën en acties langzaam te laten doordringen. Dit maakt ook de kans op effectief engagement groter. Een treffend voorbeeld hiervan is de 'kaartjesactie', waarbij aan bezoekers van de herberg werd gevraagd om hun verjaardagswensen per post op te sturen en dus vanuit hun thuisland of reisbestemming een kaartje naar Café Vlissinghe te zenden. Dit allemaal in navolging van de vele binnen- en buitenlandse bezoekers die op het einde van de 19e eeuw hun sporen nalieten in de gastenboeken. Elke kaart krijgt een plaats in het café en op de Facebookpagina. Zo ontstaat een communicatieve en ludieke leidraad voor het feestjaar. Waar in het voorjaar de oogst nog mager is en de reacties op Facebook schuchter, blijkt het najaar een grote hit. Zo wordt de kaartjesactie een eenvoudig, maar waardevol teken van verbondenheid tussen het café en zijn bezoekers.

■ Op 21 december sluit Café Vlissinghe zijn feestjaar vol erfgoed symbolisch af. Dit gebeurt met de oprichting van de 'Orde van 500', een verzameling enthousiastelingen die tijdens het feestjaar het erfgoed van Vlissinghe een warm hart toedroegen. Op het slotfeest mogen zij plechtig hun naam op de oorkonde van de Orde schrijven. Een aandenken aan het voorbije project en tegelijk een aansporing om zorg te blijven dragen voor het erfgoed. © Andy McSweeney Photography

■ Tijdens WO II tovert de uitbater van Café Vlissinghe haar oude krulbolbaan om tot een moestuin voor extra proviand. Het is pas in de jaren 1980 dat er opnieuw een bolspel in de tuin wordt gespeeld, ditmaal petanque. Tijdens '500 jaar Café Vlissinghe' verandert cafébaas Bruno Chinitor die opnieuw in een multifunctionele nieuwe bolbaan die de burgemeester inhuldigt. Een oude traditie krijgt een nieuw leven. © Musea Brugge

DE VLISSINGHE KRULBOLCUP

Frank De Velder is lid van de Brugse heemkring Maurits Van Coppenolle. Hij wil graag meewerken aan '500 jaar Café Vlissinghe', want hij kent het café goed. Iedere week kan u hem in de tuin vinden, wanneer hij met de 'Heavy Metals' de petanquebaan onveilig maakt. Als lid van de werkgroep maakt hij kennis met Honoré Chinitor, de vader van waard Bruno. Samen willen ze meer te weten komen over de krulbolgeschiedenis van Vlissinghe. In het café hangt immers een prachtig schilderij uit 1880 waarop de toenmalige gasten fier poseren voor de verdwenen bolbaan. Samen met Erfgoedcel Brugge kloppen ze aan bij de Belgische Krulbolbond en het VlaS (Vlaamse Traditionele Sporten vzw). En wat blijkt: de petanquebaan heeft maar een aantal kleine ingrepen nodig om te kunnen krulbollen. Er wordt naar geschikte bollen gezocht. De eerste tests smaken naar meer ...

Waarom in de zomer geen toernooi organiseren, de Vlissinghe Krulbolcup? De werkgroep gaat opnieuw rond de tafel zitten. De Krulbolbond wordt gevraagd of ze enkele initiatieven willen geven. En de promo voor de Vlissinghe Krulbolcup start. Het is een prachtige zomer. Stamgasten en toeristen verkennen het bollen en de baan. En ook het toernooi wordt een succes. De teams strijden twee volle dagen tegen elkaar. Uitbater Bruno diept speciaal een beker op bij een van zijn oudere klanten, die hij mag overhandigen aan de Westduinse Krulbolders. Dit vraagt om herhaling. Bij de uitreiking wordt meteen beslist om volgend jaar opnieuw een krulbolcup te organiseren. Een oude traditie is van onder het stof gehaald; een nieuwe traditie is geboren.

De 'Orde van 500'

Tijdens '500 jaar Café Vlissinghe' is de herberg de uitvalsbasis voor zowat elk initiatief. Dit heeft als groot voordeel dat er altijd al een basispubliek is: Bruggelingen en bezoekers uit binnen- en buitenland. Het feestjaar geeft een extra dimensie aan hun cafébezoek en lokt uiteraard ook een nieuw publiek naar de herberg.

Maar hoe kunnen we ervoor zorgen dat het erfgoed ook na het feestjaar op verdere zorg en aandacht mag rekenen? Vanuit de eerste contacten met de stamgasten is duidelijk dat een groter besef van de erfgoedwaarde hen meer zin geeft om met het materiaal aan de slag te gaan. Binnen de werkgroep groeit dan ook het idee van een blijvende harde kern, die zich verder wil inzetten voor het erfgoed van Café Vlissinghe als Erfgoedcel Brugge niet meer de coördinerende partner is.

Zo ontstaat de 'Orde van 500'. Bij de start van het feestjaar krijgt elke geïnteresseerde een lidkaart, met plaats voor drie stempels. Deze stempels kunnen bij elke activiteit verdiend worden. Een volle kaart is goed voor het lidmaatschap van de 'Orde van 500', die opgericht wordt op het einde van het feestjaar. Deze orde moet ook in 2016 en de volgende jaren het erfgoed van Café Vlissinghe verder in de kijker plaatsen door initiatieven te hernemen (de lezingenreeks, het krulboltoernooi), en door nieuwe projecten met andere partners uit te werken (de inventarisatie van het erfgoed, de restauratie van enkele objecten).

De eindbalans

Wanneer is een project nu geslaagd en hoe meet je dat succes? Bij '500 jaar Café Vlissinghe' is duidelijk dat de gekozen werkwijze gezorgd heeft voor heel wat bezoekers en deelnemers die een jaar lang geboeid bleven. Zo groeide een heterogene erfgoedgemeenschap rondom Brugges oudste herberg.

Voor Erfgoedcel Brugge was '500 jaar Café Vlissinghe' een uitgelezen kans om een ondersteunende werking op te zetten ►

■ Het huidige interieur kent zijn oorsprong in de 2e helft van de 19e eeuw. Dan besluit Jacques De Meulemeester, eigenaar van Vliissinghe en brouwer van het naburige 'Den Arend' (later Aigle-Belgica), het reeds erg bekende estaminet een nieuw elan te geven. Zoon Léon gaat verder op de ingeslagen weg en vormt Vliissinghe om tot het café dat we vandaag kennen. © Cel fotografie Stad Brugge

rond belangwekkend privaat erfgoed dat niet beheerd wordt door een instelling of organisatie die erfgoedzorg en -ontsluiting tot haar primaire taken rekent. In de praktijk bleek de kruisbestuiving met de collecties van Brugse erfgoedinstellingen een van de grote troeven van dit traject. Zo was er de wisselwerking met de collecties van het Groeningemuseum voor de expo *Kunstgenegen*. Het Volkskundemuseum, de bewaarplaats van de oude gastenboeken, voelde zich door onze samenwerking aangemoedigd om zelf in te zetten op het Brugse caféverleden. En het Brugse Stadsarchief stelde zijn collectie en kennis ter beschikking op verschillende momenten doorheen het ganse jaar.

Een dergelijke participatieve werking met een kleine actieve kern past ook perfect in een museale context of bij een archiefinstelling. De verhalen en objecten zijn er voorhanden. Een traject als '500 jaar Café Vliissinghe' bewijst dat vanuit

een doorgedreven visie, een concreet doel en heel wat tijd en geduld mensen vanuit erg diverse hoeken samen een gemeenschappelijk doel kunnen bereiken. Een investering dus die de moeite waard is om te integreren in bestaande erfgoedwerkingen.

Alle programma's, zaalteksten, getuigenissen en filmpjes zijn online beschikbaar via www.cafevliissinghe.be/500.

Lieven De Visch was van 2010 tot 2015 actief bij Erfgoedcel Brugge. Hij coördineerde er onder meer het tentoonstellingsproject 'Snapshot' en het project '500 jaar Café Vliissinghe'. Als adjunct-conservator van het Bruggemuseum werkt hij nu mee aan de herinrichting van het Gruuthusemuseum. De auteur dankt Lothar Casteleyn en Ina Verrept van Erfgoedcel Brugge.

HET FEESTJAAR DOOR DE OGEN VAN DE CAFÉBAAS

Bruno Chinitor is uitbater van Café Vliissinghe. Terugblikkend geeft hij toe dat hij de rijkdom van het erfgoed van zijn café had onderschat. Niet alleen naar inhoud, maar ook naar mogelijkheden. Het doet Bruno plezier dat zijn café geregeld volstroomde voor een activiteit of evenement, en dit telkens met een warme en bijzondere sfeer.

Het feestjaar leverde niet alleen nieuwe kennis en inzichten op, maar ook veel onverwachte ontmoetingen. Vers bloed, nieuwe klanten en oude bekenden. Nu is iedereen ook verenigd in de 'Orde van 500', die hen hopelijk ook in de toekomst naar zijn café zal brengen voor een drankje en een vleugje erfgoed. Bedoeling is alvast dat de orde elk jaar in december samenkomt. Daarbij hoort ook de hernieuwde traditie van het 'kazakken met haring' eten, die dankzij sterrenchef Geert Van Hecke van De Karmeliet – ook een stamgast trouwens – een ware make-over heeft gekregen.

Bij Bruno overheerst een gevoel van trots, omwille van alle aandacht en complimenten van bezoekers die tijdens het jaar zijn langsgesproken. Maar ook omdat hij 'zijn' erfgoed nu eens niet enkel in het café, maar ook op mooie tentoonstellingen in het Stadsarchief en het Volkskundemuseum zag schitteren.

Het feestjaar is voor Bruno dus zeker geen eindpunt. Er zijn ook heel wat blijvende resultaten. Zo is er de 'Vliissinghe-intoortour' op de Brugse stadsapp 'Xplore Bruges', alsook de aangepaste menukaarten waarin stukjes geschiedenis zitten verweven. De verhalen van de oude stamgasten en uitbaters zijn vereeuwigd op een dvd, en in de tuin kan u voortaan krulbollen. Kers op de taart is uiteraard de 'Orde van 500', die het rijke erfgoed koppelt aan een veelbelovende toekomst.

Over bits en bytes

■ Collectie collegedictaten (KU Leuven, BTAB). © Dieter Daemen – KU Leuven.

De werkelijke toegevoegde waarde van digitalisering

TEKST Nele Gabriels en Bruno Vandermeulen

In januari bracht de British Library via multispectrale beeldvorming een voor het blote oog onzichtbare schets van Leonardo Da Vinci aan het licht.¹ De vluchtige figuur was verborgen als een vuile vlek in een van Da Vinci's notitieboeken, de zogenaamde Codex Arundel 263. Dergelijke vondsten spreken tot de verbeelding, al is het allerminst de eerste keer dat multispectrale beeldvorming de verborgen inhoud van documentair erfgoed blootlegt.

Al sinds de laatste jaren van de vorige eeuw worden uiterst fragiele en moeilijk leesbare documenten zoals de papyri van het Herculaneum, de *Sinaiticusbijbel* en het *Archimedes Palimpsest* via deze – en andere – technieken ontsloten.² Al deze voorbeelden maken duidelijk waarom het omzetten van documentair erfgoed naar bits en bytes een grote meerwaarde biedt. Inderdaad, dat digitalisering bijdraagt tot preservatie, toegankelijkheid, collectie-ontwikkeling, educatie en onderzoek en zelfs tot gemeenschapsvorming is alge-

meen erkend.³ Maar wat houdt digitalisering precies in? En vooral: wat is de toegevoegde waarde van digitalisering voor het documentaire erfgoed waar Vlaanderen zo rijk aan is? Enkele praktijkvoorbeelden uit de Universiteitsbibliotheek van de KU Leuven bieden een aanzet tot antwoord.

Gesloten boeken

In essentie is digitalisering het omzetten van fysieke materialen naar digitale gegevens. Aandacht voor de fysieke toestand van de materialen, voor ontsluiting en valorisatie en voor digitale preservatie zijn hierbij essentieel. Zijn conserverende ingrepen nodig alvorens manipulatie toe te laten? Zijn de objecten beschreven en (online) vindbaar? Op welke manier worden de digitale objecten zelf ontsloten? Hoe garanderen we de duurzaamheid van deze objecten en het rendement van de digitaliseringsinspanningen op lange termijn? Vragen die duidelijk maken dat digitalisering veel meer is dan een druk op de knop van de camera of scanner: ►

de eigenlijke creatie van bits en bytes is slechts één aspect van een gevarieerd proces.

De belangrijkste meerwaarde van digitalisering situeert zich op het niveau van de toegankelijkheid. De online ontsluiting van collecties via digitalisering is de katalysator van alle andere voordelen. Het leidt tot de beperking van het aantal fysieke manipulaties van de fragiele materialen (preservatie) en tegelijkertijd tot een exponentiële toename in raadpleging en gebruik van de collectie. Iedereen met een basis aan digitale vaardigheden is immers in staat om de collecties te leren kennen en – indien de rechten dit toelaten – aan de slag te gaan met de digitale objecten en data, zij het voor ontspanning, onderzoek of om educatieve of commerciële redenen. Vindbaarheid, *open access* en interoperabiliteit ondersteunen dit proces.

Meer nog dan voor andere erfgoedmaterialen geldt het belang van digitale ontsluiting voor het documentaire erfgoed. In de eerste plaats blijven heel wat deelcollecties ook nu nog verborgen of enkel vindbaar voor kenners, hetzij door een aanzienlijke achterstand in metadatering, hetzij door enkel een catalografische ontsluiting in de diepe lagen van het internet of in print.⁴ De nood aan catalogisering in functie van ontsluiting en de vereiste tijdsinvestering voor creatie van metadata met het oog op digitaliseren zijn dan ook groot. Zonder digitalisering blijven documentaire materialen echter ook na bibliografische ontsluiting bijna zonder uitzondering gesloten boeken: opgeborgen in de verduisterde en gesloten magazijnen van de bewaarinstellingen wachten zij doorgaans geduldig op die enkele geïnteresseerden die precies weten welke collectiestukken te raadplegen. Voor documentaire erfgoedcollecties is de meerwaarde van een doordacht digitaliseringsbeleid met aandacht voor online ontsluiting dan ook niet te overschatten. Online beschikbaarheid levert ook mooie ontdekkingen op zoals de Da Vinci-figuur. De aanleiding voor een multispectrale analyse was in dit geval een opmerking van een van de vele gebruikers van de virtuele British Library, waar de codex volledig raadpleegbaar is.⁵ In de inktveeg meende hij de contouren van een mogelijke pentekening te herkennen.

Digitale objecten als ingrediënten

Om haar opgeborgen schatten in de kijker te zetten, startte de Universiteitsbibliotheek van de KU Leuven in 2010 met de diepgaande ontsluiting en digitalisering van haar collectie collegedictaten. Dit was het eerste grote digitaliseringsproject voor de huidige dienst Digitalisering, een van de centrale Universiteitsbibliotheekdiensten. Ook al maken de dictaten deel uit van een van de Leuvense kerncollecties, i.c. het oude academische erfgoed, toch waren deze handschriften tot dan toe nauwelijks gekend. Het project genereerde conserverende acties voor de boekbanden, rijke metadata, digitale

“ Voor documentaire erfgoedcollecties is de meerwaarde van een doordacht digitaliseringsbeleid met aandacht voor online ontsluiting niet te overschatten.

beelden die via verschillende platformen werden aangeboden, een fysieke en virtuele tentoonstelling, een publicatie en een educatief pakket.⁶

De opmerkelijkste opbrengst is evenwel de valorisatie van de collectie op langere termijn. Het project werd opgepikt door academië, met nieuwe onderzoekslijnen en verschillende doctorandi tot gevolg. Dankzij deze aandacht zocht LECTIO, Leuven Centrum voor de Studie van de Transmissie van Teksten en Ideeën in Oudheid, Middeleeuwen en Renaissance, financiering voor *Magister Dixit*: een uitbreiding van het project zowel binnen de eigen collecties als met de handschriften bewaard aan de Université catholique de Louvain.⁷ Metadatering, digitalisering en de ontwikkeling van een nieuw publicatieplatform voor raadpleging – inclusief state-of-the-art-viewer op basis van het IIIF-protocol⁸ – gebeurt in de Leuvense Universiteitsbibliotheek. Inmiddels stapte ook de Koninklijke Bibliotheek van België mee in het project en tonen andere bewaarinstellingen in binnen- en buitenland interesse in deelname aan de virtuele vereniging van de collegedictaten.

■ Digitalisering van een *Antifonarium* (Gent ca. 1300, Fol. 9r, privécollectie) met de Microdome. © Bruno Vandermeulen – KU Leuven.

Bijna zes jaar later toont 'Ex cathedra' dan ook hoe digitalisering onderzoek zowel faciliteert als mee vormgeeft, collecties virtueel samenbrengt en nieuwe samenwerkingen op individueel en op instellingsniveau stimuleert. Ook de verder te ontginnen mogelijkheden op vlak van onderwijs, brede valorisatie en gemeenschapsvorming zijn legio. De digitale objecten en hun rijke metadata zijn basisingrediënten die uitnodigen tot verdere actie en mogelijke verrijking zoals bijvoorbeeld transcriptie.

Vruchtbare context

Tot op heden gebeurde digitalisering aan de Leuvense Universiteitsbibliotheek voornamelijk op projectmatige basis. Hoewel de projectwerking op zeer korte termijn deels aangevuld zal worden met een programmatische aanpak, had deze langzame opstart van de dienstverlening vele voordelen. De expertise in beeldvorming en projectmanagement, het procesverloop voor digitalisering, de infrastructurele uitbouw van zowel hard- als software en het opbouwen van een netwerk met partners als LIBIS en UBD Metadata (KU Leuven) werden geleidelijk opgebouwd binnen een universitaire omgeving, waar onderzoek, onderwijs en erfgoedwerking samenkomen.

Precies die drievoudige voedingsbodem was hierbij een bijzonder stimulerende context en blijft bepalend voor de ontwikkeling en werking van de dienst Digitalisering aan de KU Leuven. De dienst is in de eerste plaats ingebed in de Universiteitsbibliotheek en faciliteert, stimuleert en belicht in die hoedanigheid onderzoek en onderwijs. Projecten als 'Ex cathedra' brengen echter niet enkel onderzoek, onderwijs en erfgoed aan de KU Leuven samen maar knopen ook expliciet aan bij een brede erfgoedbeleving. De erfgoedwerking van de UB richt de blik immers naar de culturele sector in het algemeen, met aandacht voor een bredere valorisatie van de collecties via, onder meer, medewerking aan publieksgerichte initiatieven (vb. Flandrica; Erfgoedplus) en aan content-developing initiatieven (vb. EuropeanaPhotography).

Naast collectievalorisatie ondersteunt de dienst Digitalisering ook de creatie van nieuwe technologische omgevingen voor het hergebruik van digitale culturele erfgoedobjecten in de creatieve sector via medewerking aan het project EuropeanaSpace.⁹ Het Digitaal Labo, onderdeel van de dienst Digitalisering van de Universiteitsbibliotheek, is immers ook verbonden aan de onderzoeksgroep CS Digital ('Culturele Studies in de digitale omgeving', Faculteit Letteren) die zich sterk profileert binnen Europeana. ▶

■ Microdome in verschillende opstellingen: op statief, op Conservation Copy Stand en in tafelopstelling. © RICH Project - KU Leuven

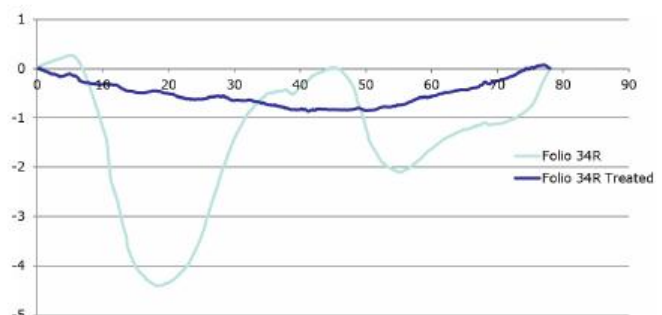
Niet-destructieve analyse

Het is precies de deelname aan onderzoek die de innovatieve digitalisering van erfgoedobjecten aan de KU Leuven mogelijk maakt. Het RICH-project (Reflectance Imaging for Cultural Heritage) was hiertoe een katalysator.¹⁰ Dankzij samenwerking met Illuminare, Studiecentrum voor Middeleeuwse Kunst, met VISICS (VISION for Industry Communications and Services; Departement Electrotechniek, ESAT) en met verschillende bewaarinstellingen (o.m. met KMKG; Museum Plantin-Moretus; Museum Mayer van den Bergh; Getty Research Institute) bouwde het Digitaal Labo in het kader van onderzoeks- en ontsluitingsprojecten een unieke expertise op binnen het domein van de wetenschappelijke beeldvorming.

In RICH stond de vraag naar de concrete werkmethode van middeleeuwse scribenten, verluchters en printers centraal. Hierbij werden specifiek nieuwe tools ontwikkeld voor niet-destructieve (*no-touch*) en interactieve exploratie van de materialiteit van de documentaire erfgoedmaterialen: welke materialen zijn gebruikt en wat is de structuur van het artefact? Aan de basis lag de Portable Light Dome (PLD), eerder ontwikkeld door VISICS in samenwerking met de onderzoeksgroep Nabije Oosten Studies, voor de digitalisering en het leesbaar maken van kleitabletten. De PLD is een koepel voorzien van 260 leds die elk individueel branden en het te digitaliseren object vanuit evenveel richtingen kunnen belichten. Op de koepel wordt een neerwaarts gerichte camera gemonteerd. Bij digitalisering met de PLD wordt een object centraal onder de 'koepel' gepositioneerd en worden vervolgens in totaal 260 individuele opnames met multidirectionele belichting gemaakt. Deze opnames worden verwerkt door middel van het Photometric Stereo algoritme en vormen de basis voor een interactieve viewer. In die viewer kan de onderzoeker het object virtueel vanuit alle zijden belichten. Dankzij deze virtuele belichting en de nodige digitale filters kan het object op een voor het blote oog onmogelijke manier gevisualiseerd worden. Verder kunnen uiterst fijne hoogtemetingen uitgevoerd worden en een hoogtepfiel van de topografie van objecten berekend worden. Export naar 3D is ook mogelijk.

In eerste instantie werd de vorm van de PLD voor RICH aan de specifieke fysieke vereisten van fragiele boeken met strakke banden aangepast. Een stuk van de Microdome kan bijvoorbeeld losgekoppeld worden met het oog op de digitalisering van boeken waarvan de band slechts een opening van maximaal 100 graden toelaat. Essentieel was de veelzijdige inzetbaarheid en compatibiliteit van deze Microdome met de aanwezige infrastructuur: in tafelopstelling, op de infrastructuur voor kwetsbare boekbanden (Traveller's Conservation Copy Stand) of op een gewoon statief.

Beeldvorming met de Microdome creëert een uitgebreide digitale dataset die de basis vormt voor niet-destructief kunst-technisch onderzoek. Een voorbeeld zijn voornoemde hoogtepfielen, die onder meer een belangrijke toepassing hebben binnen het domein van conservatie en restauratie: zo kunnen gefundeerde beslissingen genomen worden omtrent conservatieacties en kunnen de resultaten van een behandeling ook gemonitord worden. Hoogtemetingen laten bijvoorbeeld ook toe om de diepte van de stempelafdruk op

■ Topografie voor en na behandeling van een antifonarium (Gent ca. 1300, Fol. 4r; privécollectie). © RICH Project - KU Leuven

■ *Celestijnenhandschrift (KU Leuven, BTAB, MS1993), fol. 8r: gewoon en IR-licht.*
© Bruno Vandermeulen - KU Leuven

boekbanden te meten en bijgevolg een chronologie op te stellen van banden die met dezelfde stempel werden versierd.

Terwijl de gewone Microdome gegevens over de oppervlaktestructuur genereert, dringt multispectrale beeldvorming door tot in de dieptelagen van de materialen. Hiervoor ontwikkelde VISICS in nauwe samenwerking met het RICH-team (illuminare en het Digitaal Labo) een Multispectrale Microdome. Deze is vormelijk identiek aan de Microdome met wit licht, maar de multispectrale versie werd uitgerust met leds voor ultraviolet, blauwe, groene, rode en infraroodbelichting, waarbij dezelfde interactiviteit en virtuele belichting in de viewer behouden blijft. De interface van de viewer werd uitgebreid en de viewer zelf laat ook visualisatie van de afzonderlijke kleurspectra toe. Deze spectra kunnen al dan niet gecombineerd worden, waardoor diepteonderzoek naar materiële eigenschappen mogelijk wordt. In de nabije toekomst wordt de software verder uitgebreid met algoritmes voor dataverwerking die ook in de medische (bv. MRI) beeldvorming gebruikt worden.

Om de toepassingsmogelijkheden van multispectrale analyse te vatten is het belangrijk om weten dat de verschillende pigmenten op een verschillende manier reageren op specifieke kleurspectra. De toepassing van digitale filters binnen de viewer – anders gezegd: het kiezen voor een specifieke combinatie van kleurspectra binnen de digitale interface – laat dan ook toe om materiële kenmerken van het erfgoedobject (letterlijk) aan het licht te brengen. Op die manier kunnen bijvoorbeeld ondertekeningen of restanten van een weggeveegde pentekening (zoals de Da Vinci-schets) opnieuw zichtbaar worden, of kan de hypothese van een onzichtbare maar niettemin aanwezige tekst ontkracht worden, zoals in het geval van het *Celestijnenhandschrift* (KU Leuven, BTAB, MS1993, fol. 8r).

Van uitzonderlijk belang is echter dat via multispectrale beeldvorming kunst-technisch onderzoek zonder fysieke interventie mogelijk wordt. Door combinatie van spectra krijgen men bijvoorbeeld een vals kleurbeeld waarbij verschillende

pigmenten die identiek ogen, anders gaan ‘kleuren’. Een voorbeeld is het gebruik van pigmenten in de *Bijbel van Anjou* (KU Leuven, GBIB, MS 1). Terwijl het blote oog één enkel type blauw waarneemt, toont de multispectrale analyse de aanwezigheid van twee verschillende pigmenten van minerale oorsprong. Verder onderzoek moet uitsluitsel brengen over de samenstelling van de pigmenten. Het gaat om azuriet en ultramarijn (lapis lazuli).¹¹ Dergelijke resultaten hebben mogelijk een belangrijke impact op de kunsthistorische interpretatie van het handschrift.

In dezelfde lijn ligt het recent opgestarte BRAIN-project ‘Fingerprint’, in samenwerking met de Koninklijke Bibliotheek van België, illuminare en ESAT, dat in aanloop naar het Bruegeljaar in 2019 de prenten van Pieter Bruegel de Oude onder de loep zal nemen. Tot op heden worden de verschillende stadia van drukwerk (vroeg/late druk) onderscheiden op basis van menselijke observatie en de ervaring van connaisseurs. ‘Fingerprint’ wil de visuele bevindingen voor het bepalen van deze stadia vergelijken met de resultaten van analyse door middel van statistische processing op basis van verschillende manieren van beeldvorming. Al staat het project nog in de kinderschoenen, de eerste resultaten zijn alvast veelbelovend.

Behalve documentair erfgoed laat de compatibiliteit van de Microdome met verschillende opstellingen ook toe de materialiteit van niet-documentaire objecten te onderzoeken. ►

“ Ook de verder te ontginnen mogelijkheden op vlak van onderwijs, (verdere) brede valorisatie en gemeenschapsvorming zijn legio. De digitale objecten en hun rijke metadata zijn basisingrediënten die uitnodigen tot verdere actie en mogelijke verrijking zoals bijvoorbeeld transcriptie.

■ Bijbel van Anjou (KU Leuven, GBIB, MS 1), fol. 1v: multispectrale analyse (FCIR: IR, Groen, Blauw) brengt verschillende pigmenten voor de kleur blauw aan het licht. © RICH Project - KU Leuven

Zo verzorgt het Digitaal Labo de 3D-beeldvorming met de Microdome van de zestiende-eeuwse 'Besloten Hofjes' van de Mechelse Gasthuiszusters (Stadsmusea Mechelen). Deze retabels zijn samengesteld uit een grote variatie aan uiterst fragiele materialen waaronder zijde, perkament, verf, glas, metalen, en beenderen (reliëken). Het ArtGarden project buigt zich onder meer over procedures voor preservatie en conservatie van dergelijke multimediale erfgoedstukken op basis van de materialiteit van de objecten, zoals die blijkt uit onder meer de wetenschappelijke beeldvorming.

mogelijkheden van de kostbare fysieke objecten. Met belangrijke toepassingen in onder meer historische onderzoeksdisciplines, conservatie en restauratie, en de erfgoedsector, zijn het bouwstenen om mee aan de slag te gaan.

De toekomst: bits en bytes

Met de implementatie van de hier beschreven multispectrale infrastructuur zijn de grenzen voor wetenschappelijke beeldvorming en haar toepassingen binnen de erfgoedsector nog lang niet bereikt. Via nieuwe onderzoeksprojecten streeft de dienst Digitalisering aan de KU Leuven naar verdere ontwikkeling van innovatieve tools om erfgoed te ontsluiten. Daarbij ligt de focus op documentaire materialen, in de wetenschap dat de ontwikkelde technieken ook breder toepasbaar zijn.

De hoogtechnologische expertise is een rechtstreeks resultaat van de universitaire context, maar evengoed van de aanwezigheid van een rijke erfgoedcollectie in de Universiteitsbibliotheek die uitnodigt tot en wacht op verdere digitale ontsluiting en verrijking. Ook voor wetenschappelijke beeldvorming blijft een goede standaardbeeldvorming evenwel onontbeerlijk als referentie voor de interpretatie van de technische data.

Het Leuvense Digitaal Labo wil zijn expertise, zowel in digitalisering als in beeldvorming, ook breder inzetten via samenwerkingen met andere bewaarinstellingen. De bits en bytes die digitalisering genereert, overstijgen immers de

Nele Gabriëls en Bruno Vandermeulen werken bij de dienst Digitalisering van de Universiteitsbibliotheek KU Leuven. Bruno Vandermeulen leidt er het Digitaal Labo.
<http://enrichingheritage.wordpress.com> en www.bib.kuleuven.be/digitalisering

1. Zie: <http://britishlibrary.typepad.co.uk/collectioncare/2016/01/fugitive-figure-in-leonardo-da-vinci-notebook-revealed.html>.
2. Zie: www.bbc.com/news/magazine-25106956, <http://codexsinaiticus.org>, en www.archimedespalimpsest.org.
3. Een uitstekende introductie tot digitalisering van museale, archivalische en bibliotheekcollecties blijft L. M. HUGHES, *Digitizing Collections. Strategic issues for the information manager* (Digital Futures Series 2), London: Facet Publishing, 2004. De kansen van digitalisering voor sociale cohesie en gemeenschapsvorming worden uitgebreid besproken in S. TANNER, *Inspiring Research, Inspiring Scholarship: The Value and Impact of Digitised Resources for Learning, Teaching, Research and Enjoyment*, JISC, 2011, zie: www.kdcs.kcl.ac.uk/innovation/inspiring.html.
4. Voor een beknopte stand van zaken m.b.t. digitalisering in de Vlaamse erfgoedbibliotheeken, zie D. COPPOOLSE, B. LEMMENS, M. SAVELS EN R. VISSERS, *Analyse van de digitale noden van culturele archieven, erfgoedbibliotheeken en musea in Vlaanderen*, PACKED vzw, 2014, p. 18ff, zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/sites/default/files/bron/3132/coppoolse-analyse-digitale-noden-culturele-archieven-erfgoedbibliotheeken-musca-2014.pdf.
5. Zie: www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Arundel_MS_263.
6. G. VANDEMEULEN ET AL (ED.), *Ex Cathedra. Leuvense collegedictaten van de 16de tot de 18de eeuw*. Leuven, 2012.
7. Het Magister Dixit-project wordt ondersteund door het Fonds Baillet-Latour. Ontsluiting en publicatie gebeurt via de online catalogus van de Universiteitsbibliotheek maar ook via het webplatform <http://lectio.g hum.kuleuven.be/lectio/magister-dixit-collection> (ontwikkeling: LIBIS)
8. Dit protocol laat uitwisseling en raadpleging van beelden uit instellingen wereldwijd toe, zie <http://iiif.io>.
9. Zie: www.europeana-space.eu.
10. Zie: www.illuminate.be/rich_project en <https://portablelightdome.wordpress.com/category/rich-illuminate/>.
11. A. VAN DER PERRE, H. HAMEEUW ET AL., "Towards a combined use of IR, UV and 3D-Imaging for the study of small inscribed and illuminated artefacts", in: *Proceedings van het congres Lights on... Cultural Heritage and Museums* (Porto, 20-27 juli 2015) (te verschijnen voorjaar 2016).

Hallo Baby

Geboorterituelen op Erfgoeddag 2016

Een mespunt zout onder de babymatras, een kruidige maaltijd voor de net bevallen moeder, een zaghareet die een geboorte aankondigt, een pyjamafluif als babyshower, een zachte dadel voor een pasgeborene of het zacht influisteren van een naam: het zijn slechts enkele voorbeelden van geboorterituelen die in Brussel worden verzameld binnen het interculturele project 'Hallo Baby. Geboorterituelen in beweging'. Tijdens Erfgoeddag, op 24 april e.k., presenteert het project zich naast vele andere activiteiten onder het thema 'Rituelen'. Hoe vat je de diversiteit van Brussel in een project? Wat is de meerwaarde voor de verschillende partners? En hoe creëer je een veilige omgeving om over vaak verborgen rituelen toch iets te zeggen? Daarover hadden we een gesprek met enkele betrokkenen: Sarah Kaerts (Gezinsbond), Johanna Biesmans (Federatie Marokkaanse en Mondiale Democratische Organisaties), Laure Messiaen (LECA) en Chantal Brems (Erfgoedcel Brussel).

TEKST Katrijn D'hamers

■ Na de gesprekstafels gaan de vrouwen in dialoog om de resultaten om te vormen tot een tentoonstelling. © Fabienne Pennewaert

FARO: Wat was de aanzet voor het project?

Sarah: “Ook al veranderde het concept ‘gezin’ doorheen de jaren van samenstelling en invulling, het blijft nog steeds de intieme omgeving waarbinnen mensen verschillende overgangsrituelen beleven zoals een geboorte, de overgang naar adolescentie, een huwelijk of het samen rouwen. Daarom legden we drie jaar geleden samen met LECA de kiemen voor wat nu ‘Hallo Baby’ is, een project over geboorterituelen en hun evolutie in Vlaanderen en Brussel.”

Laure: “De concrete aanleiding voor de samenwerking tussen de Gezinsbond en LECA was een studiedag, einde 2010, over overgangsrituelen in verschillende levensbeschouwingen. We besloten een samenwerking aan te gaan rond geboorterituelen. In het najaar van 2011 werd een stuurgroep opgericht om een voortraject en projectplan uit te werken. Stapsgewijs werden relevante partners meegenomen in de stuurgroep. De verschillende partners leerden elkaar in de loop van het voorbereidingstraject steeds beter kennen, wat ervoor zorgt dat de stuurgroep op dit moment goed functioneert.”

FARO: ‘Hallo Baby’ is een samenwerkingsverband van vele partners. Welke rol nemen jullie op in het project?

Sarah: “De Gezinsbond zorgt voor de coördinatie van het project: we waken erover dat de doelstellingen worden gehaald en alle onderdelen op tijd klaar zijn. Het project bestaat uit vier grote delen. Zo verzamelen we informatie over geboorterituelen via literatuurstudie, diepte-interviews en gesprekstafels. Tijdens zo’n gesprekstafel vertellen deelnemers over hun geboortegebruiken aan de hand van een themalist, meegebrachte voorwerpen en een rituelendoos.² Een tweede deel is de website www.hallobaby.be waar bezoekers persoonlijke verhalen kunnen lezen en worden uitgenodigd om hun rituelen toe te voegen. De website bundelt ook tips om een eigen geboortearchief samen te stellen en te bewaren. Een derde deel is het pakket waarmee ook andere groepen een dialoogtafel over geboorterituelen kunnen organiseren. Het laatste onderdeel ten slotte is de rondreizende expo. Op Erfgoeddag 2016 zal het Brusselse Museum BELvue in het teken staan van jong leven. Nadien groeit de expo verder aan en vanaf het najaar 2016 reist ze verder door Vlaanderen.”

Johanna: “FMDO vormt de brug naar de superdiversiteit van Brussel. We verenigen sociaal-culturele verenigingen van mensen met een migratieachtergrond en samen met hen organiseren we de gesprekstafels. Elke vereniging heeft een eigen manier van werken met haar achterban. Wij nemen die verschillende bezorgdheden mee in het overleg met de partners en bereiden samen met de trekkersfiguren de gesprekstafels voor.”

Laure: “Zo brengt elke partner zijn specifieke expertise en ervaring in het project binnen. LECA vertrekt daarbij vanuit de expertise rond feesten en rituelen om het project inhoudelijk en methodologisch te ondersteunen. Maar ook de andere partners zorgen voor een meerwaarde: KADOC levert expertise omtrent het archiveren, de etnisch-culturele verenigingen betrekken hun netwerken.”

■ Sommige jonge ouders leggen een beetje zout onder de baby matras om de boreling te beschermen tegen kwade invloeden. Bron: Flickr, Creative Commons licentie © Dubravko Sorić

Chantal: “De erfgoedcel werd als lokale coördinator voor Erfgoeddag in Brussel bij het project betrokken. We geven inhoudelijke, logistieke en financiële ondersteuning, en volgen het project ook nauw op via de stuurgroep.”

FARO: Waarom vormt deelname aan dit project een meerwaarde voor jullie?

Johanna: “FMDO werkte nog niet eerder rond geboorterituelen. Toen we dit thema met een tiental lidverenigingen bespraken, waren ze onmiddellijk heel geïnteresseerd. Het is uiteraard een thema dat heel wat vrouwen nauw aan het hart ligt en waarover ze ook heel waardevolle kennis hebben. De gesprekstafels waarderen die kennis en zorgen voor een interessante interculturele uitwisseling.”

Sarah: “Voor de Gezinsbond was de lange aanloop nuttig als kennismaking met erfgoedwerking en erfgoedorganisaties. Want erfgoed was een nieuw thema. Voor onze organisatie zijn er kruisbestuivingen met de medewerkers opvoedingsondersteuning, de grootouderwerking en de medewerkers van de ‘Huizen van het kind’. Meer diversiteit kan ervoor zorgen dat alle kersverse ouders worden bijgestaan. Voor onze achterban vormt de rondreizende tentoonstelling en het participatief pakket een houvast om ook lokaal activiteiten op te zetten. We hopen met dit project bovendien geboorterituelen in beeld te krijgen die niet meteen publiek gekend zijn. Mensen zijn immers eerder vertrouwd met de rituelen eigen aan hun culturele of religieuze groep, maar weten weinig over de grote diversiteit aan rituelen, zelfs in hun eigen buurt. Hoe komt een zwangerschapswens tot uiting? Hoe wordt een pasgeborene beschermd? Wanneer mag een kersverse mama opnieuw deelnemen aan het maatschappelijk leven? Hoe krijgt een kind een naam? Allemaal relevante voorbeelden van mogelijke rituelen die vanuit verschillende culturele achtergronden erg uiteenlopend ingevuld kunnen worden.”

- Tijdens de gesprekstafels tonen vrouwen de meegebrachte voorwerpen en laten mekaar proeven van gerechten die bij hun geboorterituelen horen. Op de foto sfouf, een mengsel met noten dat vaak aan moeders met een Maghrebijnse achtergrond wordt gegeven om aan te sterken. © FMDO

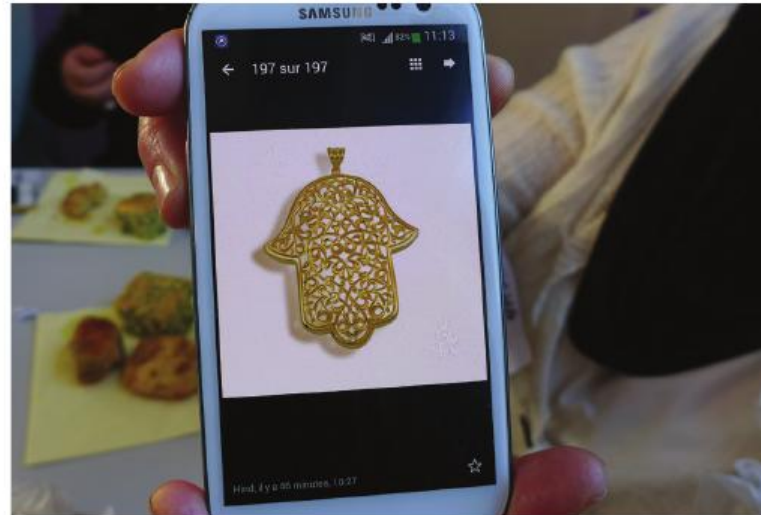
Chantal: “Vanuit onze werking in Brussel zetten wij de komende jaren in op onder andere immaterieel erfgoed en diversiteit. Dit project scoort op beide vlakken: het biedt kansen op samenwerking met de vrouwenwerkingen binnen FMDO én werpt een blik op geboorterituelen binnen verschillende gemeenschappen.”

Laure: “De manier waarop in dit project geboorterituelen worden onderzocht is vernieuwend. In de klassieke volkskunde ging de aandacht vooral naar het beschrijven van uiteenlopende praktijken en het traceren van de herkomst ervan. Recenter werk beschrijft ook hoe maatschappelijke veranderingen zoals de secularisering de dynamiek van geboorterituelen sterk hebben beïnvloed. Na Wereldoorlog II kwamen ook grote migratiegolven op gang. Daardoor vormen Vlaanderen en Brussel vandaag een thuis voor mensen met uiteenlopende etnisch-culturele achtergronden. Het vrij uniforme geheel aan christelijke geboorterituelen dat in het verleden de bovenhand haalde, heeft intussen plaatsgemaakt voor een veel gevarieerder en rijker spectrum. Deze nieuwe rituelen werden tot op heden niet in kaart gebracht en bestudeerd. ‘Hallo Baby’ brengt daar nu verandering in door het bestaande bronnenmateriaal op participatieve wijze aan te vullen met nieuwe kennis en inzichten. De ervaringsdeskundige vrouwen zelf beschrijven in dit project hun rituelen, niet een onderzoeker die van buitenaf toekijkt.”

FARO: Welke stappen zijn noodzakelijk bij een project als ‘Hallo Baby’?

Johanna: “Voor ons was het wenselijk dat we elke gesprekstafel verschillend konden organiseren, telkens op maat van die specifieke groep. We vertrokken steeds vanuit de eigenheid van de lidvereniging en gaven zo de gesprekstafel vorm.”

Chantal: “Wij merken ook dat een aanpak op maat wenselijk is bij dit project. Wij zien ook graag hoe de verschillende onderdelen, de gesprekstafels, diepte-interviews en het onderzoek samen toegroeien naar een gedragen tentoonstelling.”

- Vrouwen delen via hun smartphone rituelen. Op de foto een amulet die de ‘hand van Fatima’ voorstelt. Degene die de amulet draagt, wordt beschermd tegen kwade invloeden. © FMDO

Laure: “Het was nuttig dat de partners ruim de tijd hebben genomen om na te denken over de afbakening van de inhoud, de doelstellingen en de methodieken. Allemaal zijn we ervan overtuigd dat het thema geboorterituelen een groot potentieel heeft om er een erfgoedproject rond te bouwen. Het is een onderwerp dat mensen bindt, waarover ze graag spreken en dat mensen kan verenigen. Door onze expertises complementair te verbinden zijn we in staat om een groot aantal mensen bewuster te maken van het belang van rituelen en de overdracht ervan. Op die manier worden via ‘Hallo Baby’ enkele schotten tussen de erfgoedsector en het sociaal-cultureel werk weggewerkt.”

Sarah: “Ik vind het zeer belangrijk dat partners zich betrokken voelen. Gezien ieder een andere insteek heeft en het project zeer snel gaat, is dat geen makkelijke opgave. Daarnaast wil ik dat de deelnemers zich op hun gemak voelen. Daar is tijd voor nodig. Bovendien is het de bedoeling dat ook de getuigen zich betrokken voelen. Ook dat vraagt een zekere vorm van zorg en de nodige momenten van participatie.” ▶

“ Het vrij uniforme geheel aan christelijke geboorterituelen dat in het verleden de bovenhand haalde, heeft intussen plaatsgemaakt voor een veel gevarieerder en rijker spectrum. Deze nieuwe rituelen werden tot op heden niet in kaart gebracht en bestudeerd. ‘Hallo Baby’ brengt daar nu verandering in door het bestaande bronnenmateriaal op participatieve wijze aan te vullen met nieuwe kennis en inzichten.

■ Een pasgeborene krijgt bij sommige gezinnen als eerste voedsel een zacht dadelpapje in de mond, als vooruitblik naar hopelijk een harmonieus leven. Bron: Flickr, Creative Commons licentie © Nadir Hashmi

FARO: Wat heeft je binnen dit project al het meest verrast?

Chantal: “Hoewel het proces nog volop aan de gang is, en we nog in de aanloop naar de expo zitten, zijn de inzet en vorderingen veelbelovend. Het enthousiasme van alle deelnemers spreekt voor zich.”

Johanna: “De vrouwen bezitten een rijke culturele bagage die enorm wordt geapprecieerd door de andere deelnemers. En hoewel men zich niet altijd vlot in het Nederlands of Frans kan uitdrukken, wordt mits wat vertaling de boodschap enthousiast overgebracht.”

Sarah: “Geboorte is een herkenbaar thema. Vrouwen van alle leeftijden en origines tonen en delen via hun smartphone spontaan foto's en typische gebruiken. Het valt me op hoe sommige mensen echt vindingrijk zijn met kleine rituelen, waar anderen dan weer soberheid nastreven. Men is zich ook bewust van veranderingen in de rituelen. Opvallend is verder dat meegebrachte voorwerpen emotioneel geladen zijn. Zodra een object te maken heeft met een dierbare of een gekoesterde gebeurtenis, aarzelt men om het toe te voegen aan de rituelendoos. De diversiteit aan rituelen is ook erg verrassend. Ten slotte is vertellen over zwangerschap of geboorte voor sommigen nog een cultureel taboe.”

Laure: “Het project bevestigt dat rituelen voor samenhang en orde zorgen. De rituelen helpen om een pasge-

boren kind op te nemen in een gemeenschap, ze versterken de groepsmentaliteit en slaan een brug naar het verleden of geven uiting aan religiositeit. Met het project kunnen we ook de maatschappelijke relevantie van erfgoed aantonen doordat mensen elkaars geboortegebruiken leren kennen en waarderen. Via de gesprekstafels zijn de rituelen een hefboom voor wederzijds respect tussen mensen uit verschillende culturen.”

FARO: Wat gaat er moeilijker dan verwacht?

Chantal: “Voorlopig zien we nog geen grote moeilijkheden. Wellicht vormt het delen van collectiestukken wel een uitdaging om een volwaardige tentoonstelling te maken. Men lijkt nogal gehecht aan voorwerpen die met geboorte te maken hebben. Maar dit is ook niet helemaal onverwacht.”

Johanna: “Voor heel wat getuigen is het de eerste keer dat ze buiten de eigen familie over een ritueel spreken. Soms hebben ze zoveel te vertellen en pikken ze zo snel op mekaar in waardoor niet ieders verhaal even vanzelfsprekend tot zijn recht komt.”

Laure: “Tijdsdruk speelt ook een grote rol. Met de middelen die we hebben, wordt er toch op korte tijd zeer veel verwacht. Gelukkig gaat iedereen ervoor.”

Sarah: “Een minderheid kan precies vertellen hoe een ritueel concreet verloopt. Migratie, een verhuis of een verandering

in sociale context doen rituelen veranderen. De meeste vrouwen praten eerder in algemene termen over rituelen. Over de geboorte van hun kinderen wordt in geuren en kleuren verteld, maar het is moeilijker te verwoorden hoe een ritueel precies verloopt, of welke betekenis het heeft. Ik denk dat tijdens de dagen na een interview nog veel meer herinneringen naar boven komen, dat zo fijner materiaal komt bovendrijven. Wat de interviews betreft, hadden we al verwacht dat veel mensen terughoudend zouden zijn om een contract te tekenen in verband met het bewaren van hun verhaal in een archief.”

FARO: Welk ritueel heb je zelf meegemaakt?

Chantal: “Misschien inmiddels al een ritueel op zich: niets wat geboorterituelen betreft. Bij mijn eigen kinderen kwam er geen enkel ritueel aan te pas: geen doopsuiker, geen geboortekaartjes. Of misschien toch dit: bij de geboorte van Tess luisterden we naar Pink Floyd’s *Breathe* en bij Sytze was het *In the beginning* van Genesis. Deze songs blijven onlosmakelijk verbonden met de geboorte van mijn kinderen en het horen van die muziek nu katapulteert me twaalf en tien jaar terug in de tijd. Dus toch een ritueel?”

Laure: “Toen ik net bevallen was van mijn zoon drukte ik in de materniteit op een knop die in verbinding staat met de straatlantaarns op het Sint-Veerleplein in Gent. Door te drukken licht de straatverlichting op. Telkens wanneer een

kind geboren wordt, knippert het licht op het plein langzaam aan en uit. Dit kunstwerk van Alberto Garutti *Ai Nati Oggi* ('Aan degenen die vandaag geboren zijn') weet de groei en de gevoeligheid van de stad Gent en haar inwoners letterlijk te verbeelden en van elke geboorte meer te maken dan een streepje in de statistieken. Sinds 2011 is dit een nieuwe Gentse traditie ...”

Sarah: “Ik werd zelf meter van de dochter van mijn zus. Zij werd niet gedoopt. Er zou dan ook geen meter en peter gekozen worden. Ik was dus enorm verrast toen ik plots een cadeautje kreeg, met daarin een bloempotje en een boon om te planten. Toen die boon uitkwam, stond er 'meter' op.”

Johanna: “Ik heb *sfouf* gegeten tijdens de gesprekstafel bij Inaya vzw. Dit is een rijke maaltijd voor de jonge moeder zodat zij op krachten kan komen. Het is een mengsel van onder andere geroosterde bloemen, gemalen noten en kruiden als kaneel en anijspoeder.”

Katrijn D'hamers is stafmedewerker culturele diversiteit bij FARO vzw.

1. 'Hallo Baby' is een samenwerkingsverband van verschillende partners: Gezinsbond, Federatie Marokkaanse en Mondiale Organisaties, Erfgoedcel Brussel, LECA, FARO, KADOC, de Centrale, Intercultureel Vrouwen centrum Antwerpen en Wereldvrouwen.
2. De rituelendoos bevat voorwerpen die het gesprek met de deelnemers op gang helpen trekken: doopsuiker, een kledingstuk, een amulet, foto's, enz.

VELOFABRIK

TROTSE PARTNER VAN ERFGUEDDAG

HANDMADE
IN BRUSSELS

FIETSEN MAKEN IS EEN AMBACHT.
EN DAT NEMEN WIJ HEEL SERIEUS:

- ZOWAT 80% VAN DE ONDERDELEN KOMT UIT EUROPA.
- STEVIGE, DUURZAME, FUNCTIONELE & ELEGANTE FIETSEN.
- COÖPERATIEVE GENOOTSCHAP MET SOCIAAL OOGMERK.

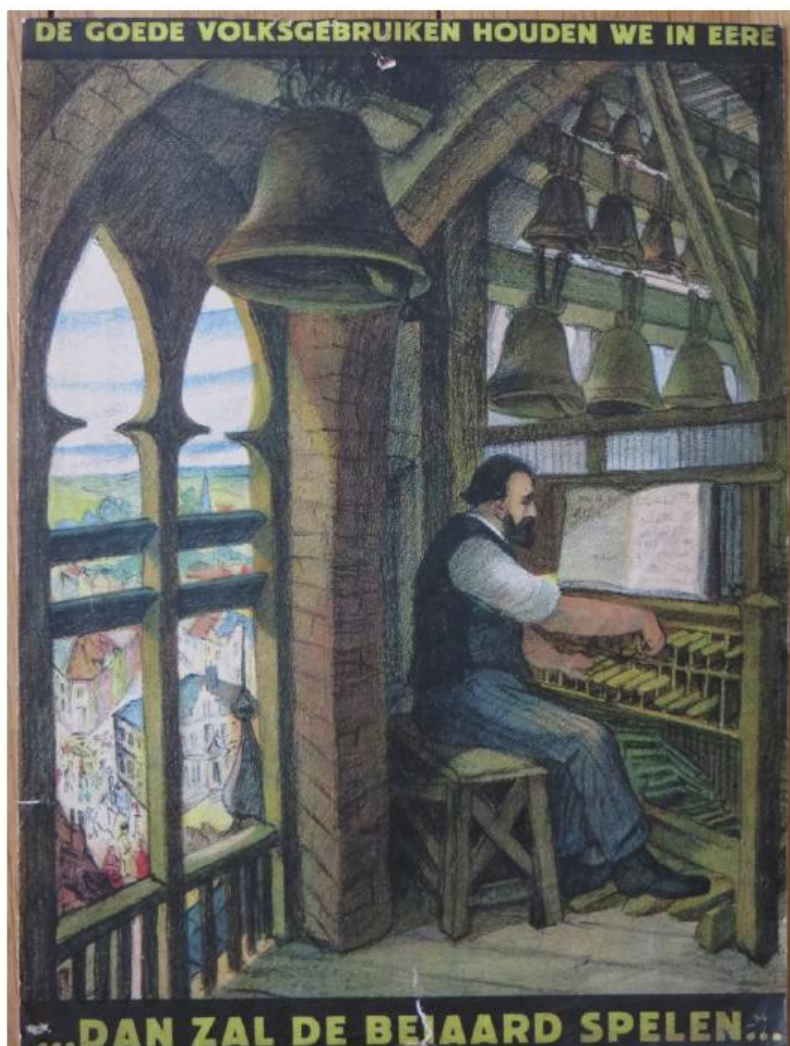
VELOFABRIK: VERPLAATS JE ZINVOL EN MET STIJL.

WWW.VELOFABRIK.BE

Wie beiert weet waar de klepel hangt

Praktijkontwikkeling rond het borgen van de beiaardcultuur

TEKST Luc Rombouts & Rob Belemans

De beiaard: per aspera ad astra

Op 25 november 2014 besloten de 24 leden van het Intergouvernementeel Comité van de UNESCO-Conventionie voor het Immaterieel Erfgoed van de Mensheid tijdens hun negende jaarlijkse vergadering in Parijs om de beiaardcultuur in België op te nemen in het *Register of Best Safeguarding Practices*. Dezelfde eer en erkenning viel de borgingspraktijk voor de ludodiversiteit in Vlaanderen in 2011 te beurt. Maar in totaal telt deze UNESCO-lijst nog maar twaalf elementen; drie andere kandidaat-dossiers haalden het in 2014 niet en sindsdien is ook nog geen volgende toegevoegd. De internationale gemeenschap van 165 landen die de Conventie 2003 inmiddels gebruiken als beleidskader voor het borgen van hun immaterieel erfgoed verleenden met deze inschrijving dus een redelijk uitzonderlijke eer aan onze nationale beiaardcultuur.

Het borgingsprogramma van de beiaardcultuur, dat gestart is in het begin van de 20e eeuw onder impuls van de Mechelse stadsbeiaardier Jef Denyn en dat tot op vandaag voortgezet wordt door beiaardiers in heel België, kreeg op deze manier een internationale voorbeeldrol toebedeeld. Dat borgingsprogramma en zijn dynamische ontwikkeling hebben als resultaat dat in de meeste steden van ons

- 'De goede volksgebruiken houden we in eere'. Deze illustratie voor de Kalender der Kristelijke Vrouwengilden van 1934 brengt de beiaard en de processiecultuur samen in één beeld.

■ Enkele klokken van de 18e-eeuwse stadsbeiaard in de Sint-Gummaruskerk te Lier © Andreas Dill

land nog steeds wekelijks wordt geconcentreerd op de beiaard; een instrument dat volgens de wetten van de natuurlijke selectie in de 19e eeuw uitgestorven had moeten zijn. Vanaf dan kwamen immers efficiëntere en compactere muzikale massamedia op de markt, zoals de grammofoon en later de radio. Het is bovendien opmerkelijk dat precies in onze huidige tijd van internet en muziekstreaming de beiaard aan een remonte bezig is.

De uitzonderlijke UNESCO-erkenning is een stevige opkikker voor al wie met beiaard bezig is, want tot voor kort was de beiaard geen sant in eigen land. Lange tijd was het *bon ton* om het klokkenspel te beschrijven als een muzikaal relict dat eerder nostalgie naar het Vlaamse verleden dan een positieve esthetische beleving opwekte. Doorheen de klanken van de beiaard klonk het warme, maar wat belegen Vlaanderen van Bruegelfeesten (taverne De Beiaard), praalstoeten (het Ros Beiaard) en zangfeesten (*Dan zal de beiaard spelen*). En om een of andere reden had er zich in het brein van de Vlaming een collectieve overtuiging genesteld dat beiaarden enkel *Tineke van Heule* en *Het liedje van de smid* speelden. Aangezien het beiaardspel zich achter de gesloten muren van een kerktoeren afspeelt, werden de meest groteske voorstellingen gemaakt van de fysionomie van de beiaardier (*Quasimodo?*) en zijn speeltechniek (lange touwen? hamers? dikke handschoenen?). En zo werd het grootste muziekinstrument ter wereld in thuisland Vlaanderen een beetje klein gehouden.

Daarmee ging Vlaanderen voorbij aan twee belangrijke feiten. Een eerste observatie is dat met de beiaard in ons land het oudste muzikale massamedium in de geschiedenis is ontstaan. Rond het jaar 1500 hebben Vlamingen en Brabanders torenklokken omgevormd van functionele signaalgevers tot culturele muziekinstrumenten. Zo ontstond *Music in the*

cloud, vijf eeuwen voor Steve Jobs. Een tweede feit is dat er vandaag beiaarden klinken in dertig landen. Met name in de Verenigde Staten is een dynamische beiaardcultuur ontstaan, voornamelijk aan de universiteitscampussen van een aantal topuniversiteiten zoals Yale, Berkeley en Princeton. Ondanks die internationalisering bevindt bijna de helft van de circa 650 beiaarden wereldwijd zich nog steeds in het historische kerngebied van het instrument, zeg maar het gebied van de Zeventien Provinciën uit de 16e eeuw. Hopelijk is de recente UNESCO-erkenning de start van een correcter binnenlands beeld op verleden en heden van de beiaardcultuur.

Het beiaardlandschap in Vlaanderen in vogelvlucht

De Beiaardwereldfederatie (BWF) spreekt van een beiaard – of een *carillon* in bijna alle andere talen – zodra een klokkenspel 23 of meer gestemde bronzen klokken bevat en het wordt bespeeld door middel van een stokkenklavier. Het Vlaams Gewest telt 65 van zulke instrumenten, het Brussels Gewest 2 en het Waalse 21. Het actuele aantal van 65 beiaarden in Vlaanderen mag misschien veel lijken, maar in verhouding ►

“ Ondanks die internationalisering bevindt bijna de helft van de circa 650 beiaarden wereldwijd zich nog steeds in het historische kerngebied van het instrument, zeg maar het gebied van de Zeventien Provinciën uit de 16e eeuw.

■ 'Carillon Jam' verbindt de beiaardcultuur met het deejaygebeuren (beiaardier Jan Verheyen en een deejay in Hasselt). © Luc Rombouts

■ Tijdens het carnaval 2016 wijdde de Dendermondse groep De Mikkadoos zijn imposante carnavalswagen aan de twee stadsbeiaardiers, die samen met de beiaard prominent afgebeeld werden. © Stad Dendermonde, foto: Anne Vandevelde.

tot het inwonersaantal zijn er dat vijf à zes keer minder dan in de 18e eeuw.

In Vlaanderen telt een beiaard gemiddeld 47 klokken. Het grootste instrument is dat van Peer met 64 klokken, het kleinste is dat van Mespelare bij Dendermonde met 21 klokken. Dat laatste instrumentje valt zelfs buiten de definitie van de BWF, maar mag volgens haar statuten worden 'gedelibereerd' omwille van zijn historisch karakter. De mediaanbeiaard bevat 7.000 kg aan klokkenbrons, wat overeenkomt met een instrument dat transposeert naar F (fa). De zwaarste beiaard van Vlaanderen is de nieuwe beiaard van Sint-Rombouts in

Mechelen met een klokgewicht van 40 ton. Het lichtgewicht is opnieuw in Mespelare te vinden met amper 381 kg. Dat enorme verschil in gewicht (en dus in toonhoogte, volume en uitklinktijd) is een mooie illustratie van de diversiteit van het beiaardlandschap in Vlaanderen.

Ongeveer een kwart van de 65 Vlaamse beiaarden kan men beschouwen als historisch, indien men als norm neemt dat vijftien of meer klokken van voor de 20e eeuw dateren. Geen enkele beiaard is echter historisch in de volle betekenis van het woord, want alle instrumenten hebben intussen klavieren en draadverbindingen uit de 20e of 21e eeuw. De oudste spelende beiaard van Vlaanderen is die van Hoogstraten, met een aantal klokken uit 1654. Deze historische klokken hingen voorheen als kerkbeiaard in de Antwerpse kathedraaltoren, die vroeger dus een stads- én een kerkbeiaard herbergde. De nieuwste beiaard is die van Neerpelt, die werd ingespeeld in november 2015. Het voorbeeld van Neerpelt toont aan dat de beiaardcultuur in de toekomst wellicht een groot potentieel heeft in kleinere gemeenten. Misschien is de toekomst wel aan de dorpsbeiaard, om het landelijke samenleven klankkleur te geven?

Naast het handspel is er ook de automatische beiaard. Elke handbespeelbare beiaard bezit ook een automatisch spelwerk dat twee, vier of achtmaal per uur de voortgang van de tijd muzikaal opfleurt. De traditionele grote speeltrommel met gaten en pinnen is nog slechts in gebruik in een zevental beiaardtorens. Die van het belfort van Brugge is met 30.500 gaten de grootste muziekdoos ter wereld. De andere instrumenten zijn voorzien van een midi-gestuurde automaat, die een grotere programmatorische variatie toelaat. Meer dan vijftig gemeenten beschikken over een automaat zonder handspel. Een groot aantal van die instrumenten, zoals die van Duffel, Maldegem, Oostduinkerke en Zonhoven, telt meer dan twintig klokken. Een actief muzikaal beheer van die instrumentjes door lokale administraties zou hun meerwaarde voor het lokale leven sterk doen toenemen.

Materieel beiaarderfgoed kan u bezichtigen in het museum Klank van de Stad in het Antwerpse Vleeshuis en in enkele torenmusea (Halle, Hasselt, Mol en Roeselare).

Omdat een beiaard een collectief goed is, volstaat privéfinanciering niet om een structurele beiaardwerking op te bouwen. Alle torenbeiaarden, ook die die door sponsoring of mecenaat tot stand zijn gekomen, worden publiek beheerd. Het overgrote deel van de beiaarden is eigendom van een gemeente, ook al hangen de instrumenten vaak in kerktorens. Slechts enkele beiaarden, zoals die van Scherpenheuvel en Steenokkerzeel, zijn eigendom van een kerkbestuur. Van de vele abdijbeiaarden die Vlaanderen vroeger kende, blijven er nog slechts twee over, die van Grimbergen en Postel. Vlaanderen kent ook twee universiteitsbeiaarden, de instrumenten van de universiteitsbibliotheek en het Groot Begijnhof in Leuven. In een aantal gemeenten is de beiaardwerking ondergefinancierd en bovendien afhankelijk van de wisselende toestand van de publieke financiële middelen.

De meeste beiaarden worden eenmaal per week gedurende een uur bespeeld. In Antwerpen, Brugge, Leuven en Mechelen wordt er vaker op de beiaard gespeeld. Een aantal beiaarden wordt enkel in het zomerseizoen bespeeld. Vlaanderen kent

ongeveer veertig aangestelde beiaardiers, onder wie vijf vrouwen. Verschillende beiaardiers combineren meerdere instrumenten, maar dat belet niet dat slechts enkele beiaardiers zich voltijds bezighouden met hun instrument. Vlaanderen telt twee officiële opleidingen tot beiaardier. De Koninklijke Beiaardschool 'Jef Denyn' in Mechelen werd opgericht in 1922 en is nog steeds het grootste beiaardinstituut ter wereld. Aan de school studeert een zestigtal studenten per jaar, onder wie een groot aantal buitenlanders. Aan de Luca School of Arts (Campus Lemmens) kan men een mastergraad in beiaard behalen. Ook aan enkele muziekacademies, zoals die van Lier en Borgerhout, wordt beiaardspel onderwezen. De officiële drager van het beiaardgebeuren in Vlaanderen is de Vlaamse Beiaardvereniging.

In welk erfgoedvakje past de beiaard?

De beiaard laat zich administratief moeilijk in een vakje stoppen. Het begint al bij het juridisch statuut van het instrument. Klokken en beiaarden zijn roerende goederen, maar ze zijn – zoals kerkorgels – onroerend door bestemming. Dat laatste geldt dan weer niet voor beiaarden op wien, want die bestaan vandaag ook. Hoewel beiaarden materiële objecten zijn die grotendeels bestaan uit duurzaam brons, heeft UNESCO de beiaardcultuur erkend binnen haar Conventie van *Immaterieel Cultureel Erfgoed*. Daarmee erkent UNESCO het primaire belang van de globale cultuur rond de instrumenten: het repertoire, de tradities, de opleiding, de verhalen, enzovoort. Die benadering is terecht, want een reeks bronzen klokken worden pas écht een beiaard zodra ze muziek de ether insturen die een gemeenschap ter kennis neemt.

Bovendien beantwoordt de beiaard aan alle definitie-elementen die bij cultureel erfgoed in het geding zijn: lokale identiteitsvorming, oorsprong in het verleden, relevantie voor het heden, sociale dimensie; enzovoorts.

Eeuwenlang was de beiaard een begeleidingsinstrument, niet in muzikale, maar in sociale betekenis. Beiaardiers speelden meerdere keren per week en bijkomend op alle feestdagen en de avond voordien. Bij elke belangrijke activiteit in de stad verhoogde de beiaardier de ambiance vanuit de klokkentoren. De muziek van het Leuvens *Beiaardhandschrift* uit 1756 biedt hiervan een concrete illustratie. De Leuvense stadsbeiaardier speelde tijdens optochten van schuttersgilden en broederschappen, bij de aanstelling van een nieuwe abt van de Abdij van 't Park, bij de eerste spadesteek aan de Leuvense Vaart door Karel van Lotharingen en bij de primusvieringen van de universiteit. De beiaard was het sociale begeleidingsinstrument van publieke performances *par excellence*.

Pas met het réveil van de beiaardcultuur in Mechelen onder impuls van Jef Denyn kwam de beiaard in het middelpunt van de belangstelling te staan. Denyn gaf in de zomer speciale maandagavondconcerten waarvoor luisteraars uit binnen- en buitenland naar Mechelen reisden. Denyn en zijn opvolgers ijverden voor een nieuw, oorspronkelijk beiaardrepertoire dat de beiaard zou emanciperen tot kunstinstrument. Zo kon hij worden ingezet voor het nobele doel van smaakverfijning bij het grote publiek. Denyn en de Mechelse beiaardbeweging gaven de beiaard in het begin van de 20e

eeuw de promotie die het instrument nodig had om te overleven. Paradoxaal genoeg hield die aanpak ook de kiem in van een verwijdering tussen de beiaardier en zijn publiek. Naar Denyns voorbeeld gingen beiaardiers zich richten op zomerconcerten en artistiek verantwoorde uitvoeringen van een 'klassiek' beiaardrepertoire van zowel oorspronkelijke beiaardmuziek als van arrangementen van klassieke werken. Zij vergaten daarbij dat het publiek van de beiaard voornamelijk bestaat uit omwonenden en passanten, en dat het publiek van zomerse beiaardconcerten per definitie beperkt is. Slechts de Antwerpse stadsbeiaardier Jo Haazen slaagde er in de jaren 1970 in om de ambiance van de Mechelse zomerconcerten van Jef Denyn te evenaren.

De laatste jaren groeit binnen de beiaardgemeenschap opnieuw het besef dat de beiaard niet in een ivoren toren hangt en het best functioneert als een sociaal begeleidingsinstrument. Het is zinloos en zelfs schadelijk om de beiaard qua benadering gelijk te stellen met de klassieke muziekinstrumenten. De beiaard bezit het uniek vermogen om een ganse stad te voorzien van muziek en heeft dus zijn eigen uniciteit, die ten volle dient uitgespeeld te worden. Zomerconcerten en grote manifestaties rond de beiaard zijn weliswaar wenselijk om het instrument op bepaalde tijdstippen op het voorplan te plaatsen, maar de ruggengraat van een lokale beiaardcultuur blijft toch de regelmaat van wekelijkse bespelingen, aangevuld met ad-hocbespelingen om belangrijke gebeurtenissen muzikaal te omlijsten. Indien de beiaard opnieuw een 'belangrijke bijzaak' wordt, zal hij opnieuw connectie maken met lokale gemeenschappen en zal hij automatisch meer gaan stralen in de publieke opinie.

De beiaard als versterking van andere erfgoed-elementen

De centrale missie van de beiaard als sociaal begeleidingsinstrument maakt het instrument flexibel inzetbaar in het kader van allerlei evenementen. Dat opent mogelijkheden om beiaardmuziek te verbinden met andere erfgoedelementen. Een voor de hand liggende opportuniteit is het gebruik van de beiaard tijdens ommegangen en processies, die het leeuwendeel van het erkende Vlaamse immaterieel erfgoed uitmaken. In Frans-Vlaanderen bestaat sinds oudsher een ►

“ De laatste jaren groeit binnen de beiaardgemeenschap opnieuw het besef dat de beiaard niet in een ivoren toren hangt en het best functioneert als een sociaal begeleidingsinstrument. Het is zinloos en zelfs schadelijk om de beiaard qua benadering gelijk te stellen met de klassieke muziekinstrumenten. De beiaard bezit het uniek vermogen om een ganse stad te voorzien van muziek en heeft dus zijn eigen uniciteit, die ten volle dient uitgespeeld te worden.

Het Belgische borgen van beiaardcultuur inspireert

De beiaardwereld behoort in België tot de weinige culturele domeinen die ook intercommunautair georganiseerd zijn. Na de opname op het bestpracticeregister van UNESCO besloten de Vlaamse en de Waalse beiaardiersverenigingen om zich voor de verdere ontwikkeling van hun borgingspraktijk te laten adviseren door een gemeenschappelijk comité. Het Belgian Carillon Heritage Committee (BCHC) bestaat zowel uit beiaardiers als uit ambtenaren en erfgoeddeskundigen uit Vlaanderen, Wallonië en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (in de Duitstalige Gemeenschap van België is er voorlopig nog geen beiaard actief). Het Comité adviseert de beiaardiers via hun ledenvereniging en in samenwerking met de beide Belgische UNESCO-commissies over de verdere dynamische ontwikkeling van het borgingsprogramma voor de beiaardcultuur in België.

Op 22 april 2016 zal het BCHC voor het eerst een inspiratiedag rond de Belgische beiaardcultuur organiseren. Doelpubliek zijn niet alleen alle geïnteresseerden in de beiaardcultuur en alle beiaardiers die in België actief zijn, maar ook vertegenwoordigers van de lokale overheden die een beiaard bezitten of beheren. De dag staat via korte presentaties en workshops in de namiddag in het teken van het uitwisselen van ervaringen, het detecteren van noden en desiderata en het ontwikkelen van nieuwe inzichten met betrekking tot de dynamische verdere ontwikkeling van de beiaardcultuur in België. De inspiratiedag zal plaatsvinden in het gebouw van de Senaat te Brussel. Meer informatie en mogelijkheid tot aanmelding vindt u via de website www.beiaard.org.

verstrengeling tussen de beiaard en de reuzencultuur. In verschillende steden wordt het Frans-Vlaamse lied *De Reuzegom* op beiaardautomaten gespeeld. Tijdens de *fêtes de Gayant* in Douai speelt de beiaard uiteraard ook en sinds 2001 is er zelfs een nieuwe reus met de naam *P'tit Jehan le carillonneur*. Een andere interessante – op zijn minst smaakvolle – connectie tussen twee erfgoedelementen is de creatie in 2014 van een bronskleurig Beiaardbier door brouwerij Broeder Jacob uit Wezemaal.

Ook buiten de sfeer van de erkende erfgoedelementen zijn de verbindingsmogelijkheden met het stadsleven legio. Een bekend voorbeeld is de Leuvense beiaardcantus, waar 3.000 studenten zich overgeven aan zang en drank onder begeleiding van de beiaard van de universiteitsbibliotheek. Sindsdien wordt de beiaard ook betrokken bij cantussen in Gent, Antwerpen, Lier en Kortrijk. Nog in Leuven worden de deelnemers aan de jaarlijkse eindejaarscorrida aangevuurd door *Chariots of Fire*, gespeeld op klokken. Beiaardmuziek biedt een aangewezen achtergrondmuziek voor de meest diverse dans-, zang- en andere voorstellingen die de stad gebruiken als decor.

Nieuwe communicatiemiddelen en sociale media helpen vandaag om de boodschap van de beiaard relevanter te maken en de verbinding met de samenleving te versterken. Het bestaan van de gsm alleen al maakt het voor de beiaardier gemakkelijker om zijn bespeling in te zetten, precies op het moment waarop het nodig is (vroeger moest hij wachten tot iemand beneden met een grote zakdoek zwaaide). Speciale bespelingen worden aangekondigd en inhoudelijk gekaderd via Twitter en Facebook en het publiek applaudisseert via dezelfde media. In 2014 werd *jukebells.com* gelanceerd: een app en website die het publiek toelaat om de inhoud van een beiaardconcert zelf mee te bepalen door te stemmen op een shortlist. Het verloop van het concert kan op die manier zelfs nog wijzigen terwijl de beiaardier al begonnen is. En tegenwoordig kan u via live-streaming ook een beiaardier zien spelen zonder dat u daarvoor enkele honderden trappen

moet beklimmen (u zal zo merken dat de meeste beiaardiers geen Quasimodo-allures hebben).

Klokken voor Bowie

De UNESCO-erkenning van de beiaardcultuur in België hield niet enkel een erkenning in van inspanningen en resultaten uit het verleden, maar betekent vooral een oproep aan de beiaardgemeenschap om zich voortdurend opnieuw te definiëren en verbindingen te zoeken met wat de omwonenden beroert. Die beiaardgemeenschap is trouwens veel ruimer dan de beperkte groep van beiaardiers en de lokale 'beiaardwerkers'. De beiaard is een collectief instrument, niet enkel omdat iedereen hem hoort, maar ook omdat zijn muziek wordt gefinancierd met ieders belastinggeld. Laat dit een extra stimulans zijn voor erfgoedgemeenschappen om ook verbinding te maken met de beiaard: het instrument is er vandaag klaar voor.

Vlak na de dood van David Bowie beklommen een aantal Vlaamse en Nederlandse beiaardiers hun toren om de grote hits van het popicoon te spelen. Daar waar vroeger de doods-klokken luiden voor het zieleheil van een overledene, wordt die overledene nu herdacht op torenklokken die zijn eigen werk spelen. En dat resoneerde met het publiek, want het spontane initiatief kreeg veel belangstelling in sociale en nieuwsmedia. Dat was een voorbeeldpraktijk in erfgoedzorg. Beiaardiers spelen vandaag niet meer *Tineke van Heule* - want die is al een hele tijd dood.

Luc Rombouts is beiaardier van de KU Leuven en de stad Tienen. Hij schreef o.m. de meermalen bekroonde beiaardgeschiedenis *Zingend Brons*. Rob Belemans is stafmedewerker ICE bij FARO vzw en eindredacteur van dit tijdschrift. Beide auteurs zijn lid van het Belgian Carillon Heritage Committee.

STEUN EENS EEN

ERF
GOED
DOEL

ERFGOEDDOEL.BE

SCHENK **ERFGOED**
EEN TOEKOMST

Ook u kan steunen. Ontdek hoe op erfgoeddoel.be

Groot Onderhoud 2015

TEKST Roel Daenen

Veel volk, héél veel volk was er op het jongste Groot Onderhoud, op 27 oktober 2015 in het Gentse Congres- en Cultuurcentrum Het Pand. Er is zelfs sprake van een recordopkomst. Die maakte ook mee duidelijk dat dit najaarstreffen voor velen is uitgegroeid tot een belangrijk jaarlijks ontmoetings-, netwerk- en overlegmoment. Ongetwijfeld speelde het thema van deze vijfde editie ook een rol in de grote belangstelling. Na 'Prisma' in 2011, 'Valoriseer uw collecties!' in 2012, de 'Grand Tour' (over de relatie tussen de toerisme- en erfgoedsector) het jaar nadien en 'Beeldvorming' in 2014 (over beeldvorming over cultureel erfgoed in de media), spitste het thema zich nu toe op 'Zorgen voor later? Een cultureel-erfgoedbeleid voor de toekomst'.

De concrete aanleiding voor dat thema was de vaststelling dat het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid van de toekomst nu volop vorm wordt gegeven. Zo zijn er de intensieve werkzaamheden aan de conceptnota cultureel-erfgoedbeleid in Vlaanderen, die op 28 april 2015 met een eerste, brede consultatieronde op gang zijn geschoten.¹ Het Groot Onderhoud haakte uitgebreid op die werkzaamheden in, met zowel het voor- als namiddagedeelte. In het plenaire ochtendgedeelte kregen de meer dan vierhonderd deelnemers na de verwelkoming eerst twee debatten, gemodererd door Radio 1-journalist Joris Vergeyle. In de eerste ronde was het opzet om een aantal mensen die niet in de cultureel-erfgoedsector werken, te laten reflecteren over hoe we als sector beter bij een aantal maatschappelijke domeinen en thema's aansluiting kunnen vinden. In het panel zaten Kaat Peeters (Sociale Innovatiefabriek), Toon Berckmoes (Idea Consult), Meryem Kanmaz (Minderhedenforum) en ten slotte ook Marc Jacobs (FARO). Als smaakmaker werden twee speciaal voor dit panelgesprek gemaakte reportages getoond; een waarin een reminiscentieproject met een aantal ouderen met dementie werd getoond, en een tweede waarin een sociaal, intercultureel tewerkstellingsprogramma werd voorgesteld. In première werd ook het thema van de volgende editie van het Groot

■ Foto's: © FARO, Jonathan Sommereyns

Hoe zal het cultureel-erfgoedbeleid van morgen eruitzien?

Onderhoud bekendgemaakt. In oktober 2016 worden uitdagingen zoals 'ondernemerschap', (aanvullende) financiering en de relatie tussen opleidingen en de arbeidsmarkt tegen het licht gehouden. Vervolgens kregen de aanwezigen nog een tweede panelgesprek, met drie Vlaamse parlementsleden. Caroline Bastiaens (CDE&V), Cathy Coudyser (N-VA) en Bart Caron (Groen) gingen in debat over wat het erfgoedbeleid van morgen zeker moet (blijven) doen, en welke rol de overheid daarin moet (blijven) spelen. Daarbij herinnerde Caron aan de inspanningen die FARO en de sector al leverden naar aanleiding van het (in 2011 gepresenteerde) Prisma-onderzoek.² De panelleden waren het er ook over eens dat de intrinsieke waarde van cultureel erfgoed niet in vraag gesteld wordt. Tot slot van het plenaire ochtendgedeelte kwam Jan De Maeyer aan het woord. Hij is de voorzitter van het Overleg Cultureel Erfgoed en stelde deze nieuwe belangenbehartiger kort voor.

Tijdens de middagpauze konden de aanwezigen terecht in de twee musea van de Gentse Universiteit (met name de Etnografische collecties van de UGent en het Museum voor Geschiedenis van de Geneeskunde) die op de site van Het Pand huizen. Het namiddagprogramma bestond uit een

waaier van acht parallelsessies. De eerste vier sessies zetten de werkzaamheden van het 'traject conceptnota cultureel erfgoed' (dat de afdeling Cultureel Erfgoed en FARO, i.s.m. de cultureel-erfgoedsector en in opdracht van minister Sven Gatz, uitvoert) voort. De deelnemers discussieerden in vier groepen verder over de aanbevelingen en ideeën van de vier focusgroepen die in het najaar van 2015 plaatsvonden. In de vijfde sessie werden de prioriteiten uit de ontwerpvisietekst van de Vlaamse musea voorgesteld, en werd er ook gediscussieerd met de deelnemers. De zesde sessie zoomde in op uitgesproken bestuurlijke dossiers. Planlast, de interne staats-hervorming, de afslanking van de provincies, regioscreening ... De voorbije maanden en jaren is er ook bij erfgoedwerkers heel wat te doen geweest om deze dossiers. Deze vinden hun oorsprong vooral buiten de cultureel-erfgoedsector en zijn bovendien behoorlijk complex. Hierdoor kunnen er bij erfgoedwerkers vragen leven over de precieze inzet en reikwijdte van deze nochtans erg belangrijke bestuurlijke veranderingen. Deze sessie wou de deelnemers grondig informeren over deze dossiers.

De voorlaatste sessie belichtte het grote 'Cultuur in de Spiegel'-programma. Dat is de vlag waaronder zowel de ►

theorie, het onderzoek als de 'doorlopende leerlijn cultuur in het onderwijs' opereert. Want hoe goed is de cultureel-erfgoedsector mee met de ontwikkelingen in het onderwijsveld? 'Cultuur in de Spiegel' is in zekere zin het antwoord op een aantal – terechte – knelpunten die vanuit het rapport van Anne Bamford over cultuureducatie in Vlaanderen (2007) aan de oppervlakte kwamen. De achtste en tevens laatste sessie wou deelnemers informeren en inspireren om zelf met hun werking en collecties een echte sociale meerwaarde te realiseren. Niet vanuit hun eigen erfgoedagenda, maar vanuit maatschappelijke noden en behoeften én het beleid dat daarrond wordt ontwikkeld. U leest er alles over in de verslagen die u vindt op www.hetgrootonderhoud.be.

Eerste Cultuurprijs voor Immaterieel Erfgoed

Nieuw in 2015 was het gegeven dat de minister van Cultuur, Sven Gatz, voor het eerst de tweejaarlijkse Vlaamse Cultuurprijs voor Immaterieel Erfgoed uitreikte. Deze alterneert jaarlijks met de Vlaamse Cultuurprijs voor Roerend Erfgoed. Vlaams minister van Cultuur Sven Gatz: "Reuzen spreken tot de verbeelding en vormen een essentieel onderdeel van onze traditie. Daarom voegde ik de reuzencultuur toe aan de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed. Een aantal reuzen en ommegangen is bovendien erkend door UNESCO als immaterieel erfgoed van de mensheid. Ik ben verheugd dat de vzw Reuzen in Vlaanderen met een stevig netwerk van organisaties en mensen de toekomst van de reuzencultuur verzekert." Voorzitter Johan Vencken sprak

zijn dankbaarheid uit voor het werk dat door talloze vrijwilligers in vele organisaties en instellingen wordt gedragen. De uitreiking werd voorafgegaan door de bekendmaking van de winnende fragmenten van de campagne 'Beeldcapsule' van VIAA, het Vlaams Instituut voor Archivering. Minister Sven Gatz toverde als het ware de fragmenten naar de toekomst.

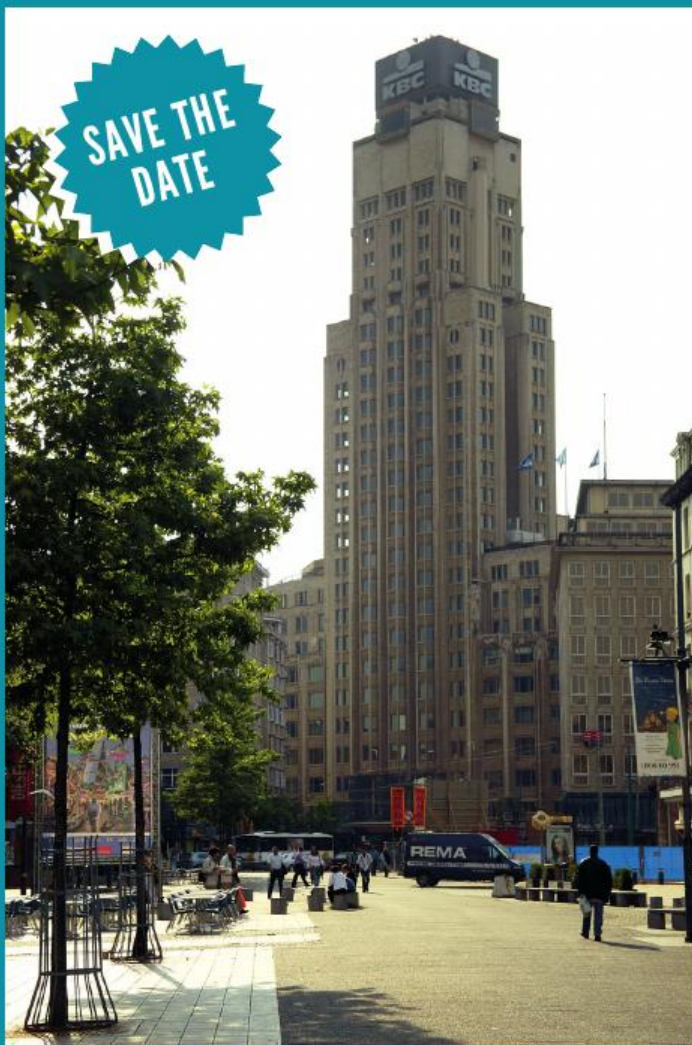
Graag verwelkomen we u op het volgende Groot Onderhoud, en dit op 11 oktober, in de KBC-toren in Antwerpen.

U kan alle foto-, video-, tekstverslagen en presentaties (onder meer ook van de afzonderlijke namiddagsessies) van het Groot Onderhoud raadplegen en ophalen op de website www.hetgrootonderhoud.be. Voor meer informatie over de Cultuurprijzen van de Vlaamse Gemeenschap surf u naar www.cultuurprijzen.be.

Roel Daenen is stafmedewerker externe communicatie bij FARO.

1. Zie voor de uitgebreide context, historiek, verslagen en tal van andere relevante documenten: www.kunstenerfgoed.be/nl/wat-doen-we/conceptnota-cultureel-erfgoedbeleid/traject-met-het-cultureel-erfgoedveld-en-relevante.
2. Zie: www.faronet.be/prisma.
3. Zie: <https://debeeldcapsule.be/nl>.

GROOT ONDERHOUD 2016

DINSDAG 11 OKTOBER 2016

KBC TOREN | ANTWERPEN

ONTWIKKELAAR, ONDERNEMER OF EXPERT:
DE NIEUWE 'ERFGOEDSTIEL'?

- > Duurzaam ondernemerschap
- > Aanvullende financiering
- > Opleiding en arbeidsmarkt
- > Marketing en communicatie
- > Sociale economie
- > Fondsenwerving
- > ...

Hou 11 oktober alvast vrij in uw agenda.
Meer informatie volgt!

WWW.HETGROOTONDERHOUD.BE

Immaterieel cultureel erfgoed borgen: twaalf principes en een gereedschapskist met ethische instrumenten

De geest van de UNESCO-Conventie (2003) met andere woorden

TEKST Marc Jacobs

Van juni 2012 tot juni 2016 was België een van de 24 leden van het Intergouvernementeel Comité van de UNESCO-Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed. De Belgische delegatie, bestaande uit erfgoed-experten en diplomaten van de Vlaamse en Franstalige gemeenschappen, was een van de meest actieve. De mandaatperiode werd door de Belgische delegatie gebruikt om een reeks punten op de agenda te zetten en te realiseren die belangrijk werden geacht om de Conventie te ontwikkelen.

Denk daarbij aan het ernstig nemen maar ook het evalueren van de geaccrediteerde niet-gouvernementele organisaties, aan het ook in andere processen en instrumenten voorzien van update- en bijsturingsmechanismen, aan het uitwerken van een afzonderlijk hoofdstuk over duurzame ontwikkeling in de operationele richtlijnen, aan het introduceren van nieuwe concepten zoals culturele makelaardij ('cultural brokerage') en aan het nadenken over en uitwerken van codes of andere instrumenten rond ethiek in de borgingsprogramma's en -projecten. Op de eerstvolgende bijeenkomst van de Algemene Vergadering van de Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, die plaatsvindt in het UNESCO- ►

■ *Het ambacht van het maken van Nanjing Yunjin brokaat werd in 2009 ingeschreven in de Representatieve lijst van immaterieel erfgoed van de mensheid (Hoe moet bijvoorbeeld omgegaan worden met het gebruik van die gegeerde stoffen voor corruptie van overheidspersoneel: een bijzonder aandachtspunt in China sinds 2012? Hoe vertelt men de bijna nefaste breuk tijdens de Culturele revolutie?... © Sam Goates*

hoofdkwartier te Parijs van 29 mei tot 1 juni 2016, zal beslist worden of het nieuwe hoofdstuk van de *Operational Guidelines* over duurzame ontwikkeling, dat door de Belgische delegatie sterk beïnvloed werd, al dan niet zal worden aangenomen (al dan niet in geamendeerde vorm).

Ook het thema ethische codes en deontologie bij de borging van immaterieel erfgoed staat mede op aandringen van de Belgische delegatie al jaren op de UNESCO-agenda. In december 2012 kreeg het UNESCO-secretariaat van het Intergouvernementeel Comité de opdracht om te werken aan 'a model code of ethics'. Drie jaar later landde dat traject al tijdens de recentste (tiende) vergadering van het Intergouvernementeel Comité, die in december 2015 plaatsvond in Windhoek (Namibië). Daar werd een set van twaalf ethische principes voor het *borgen* van immaterieel cultureel erfgoed vastgesteld. Het document is onder het volgnummer 10.COM 15.a op de website van UNESCO te vinden.¹ Het dozijn past heel doelbewust precies op één pagina en zal vanaf 2016 wereldwijd vertaald, verspreid en gebruikt worden.

In deze bijdrage presenteer ik een Nederlandse vertaling. Ik bespreek heel kort het tot stand komen en de relevantie van dit nieuwe instrument als actueel referentiekader in het erfgoedwerk. Verder wordt ook de andere helft van het afgesproken verhaal aangekondigd: het uitbouwen van een online platform op de website van UNESCO met een gereedschapskist van ethische codes, instrumenten en formuleren, zo mogelijk met een inbreng van organisaties uit Vlaanderen. Hoewel dit wellicht in België zelf weinig bekend of zichtbaar is, mag hier worden onthouden dat in het hele proces dat voorafgegaan is aan de recente beslissingen in Windhoek van december 2015 de Vlaamse Gemeenschap/België een belangrijke rol heeft gespeeld.

Ethische codes en erfgoedwerk

In de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen is vooral de Ethische Code van ICOM bekend. In 1987 verscheen deze *Code of Professional ethics/Code de déontologie professionnelle* van de International Council of Museums. Onder impuls van Lieven Daenens en Willy Dezutter werd al onmiddellijk in 1988 een Nederlandse vertaling gepubliceerd door de Vlaamse Museumvereniging, met de steun van het toenmalige Ministerie voor Vlaamse Cultuur. Die brochure heeft jarenlang gecirculeerd en impact gehad in Vlaanderen. Sindsdien is de ICOM-code ook herzien, recent nog in 2004 (<http://icom.museum/the-vision/code-of-ethics>) en in vele talen vertaald.² Net als in de wereld van de archivaliek, is ethiek voor museumwerk een belangrijk thema geworden waarover veel wordt gepubliceerd; onder meer zelfs een heuse *Companion to Museum Ethics*, uitgegeven door Routledge in 2011.³

Antropologie en volkskunde (Europese etnologie, *American folklore studies* ...) zijn disciplines die zich specifiek richten op wat tegenwoordig 'immaterieel cultureel erfgoed' wordt genoemd. Vooral in Noord-Amerika werden de voorbije vijftig jaar ethische codes op punt gesteld. Heftige discussies over het inschakelen van antropologen in de oorlog in Vietnam was een van de uitdagingen die speelden bij het tot stand komen van een eerste ethische code van de American Anthropological Association (AAA) in 1971. Het aanverwante

veld van *Folklore Studies* in de Verenigde Staten raakte pas in 1987 tot een ontwerpdocument met een *Statement on Ethics or set of Principles of Professional Responsibility*. De American Folklore Society (AFS) werkt tot op de dag van vandaag met dit ondertussen gedateerde document.⁴ Ook hun Europese tegenhangers in de leidende professionele organisatie van de Folklore Fellows (FF) in Finland of de Europese koepelorganisatie voor volkskundigen SIEF, slaagden er niet in om met een volwaardig ethisch instrument te komen. De Finse volkskundige Lauri Honko (1932-2002) leverde nochtans stevige bijdragen aan voor het debat in Europa. Hij riep zijn FF- en SIEF-collega's op om de toen beschikbare Amerikaanse voorbeelden (van de AAA en de AFS) niet zomaar over te nemen en ook te volgen wat er bij WIPO⁵ en UNESCO aan het gebeuren was. Helaas overleed hij enkele maanden voor UNESCO de ICE-borgingsconventie in 2003 kon lanceren en kon hij het oude Europese netwerk niet mee op sleeptouw nemen en overtuigen om volop impact te hebben.

De AAA kwam in 2012 wel tot een nieuwe versie van hun code. Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat de noemer 'antropologie' in de Amerikaanse context diverse velden dekt, gaande van cultureel en taalkundig onderzoek, over archeologie tot biologische antropologie en de analyse van skeletten. De AAA-ethici werden dus zowel beïnvloed door discussies over ethiek en culturele diversiteit als over biologische diversiteit en medische ethiek. Interessant is dat ze volop kozen voor een onlinetoepassing om hun nieuwe instrument aan te bieden: een blog rond een 'Statement on Ethics. Principles of Professional Responsibility'. In het groene kader hieronder worden de zeven principes van de AAA opgesomd. Op de blog worden daar telkens commentaren, overwegingen en hyperlinks naar andere ethische instrumenten aan gekoppeld.⁶ In de 21e-eeuwse antropologie is men tot het inzicht gekomen dat het isoleren of afzonderlijk behandelen in 'codes' zou moeten overstegen worden via flexibelere instrumenten, de mogelijkheden die het internet tegenwoordig biedt en vooral via het versterken van het ethisch bewustzijn in de praktijk.⁷

1. Berokken geen schade ("Do no harm").
2. Wees open en eerlijk over uw werk.
3. Bekom geïnformeerde toestemming en de nodige toelatingen.
4. Weeg (eventueel tegenstrijdige) ethische verplichtingen ten aanzien van medewerkers en betrokken partijen zorgvuldig af.
5. Maak uw resultaten toegankelijk.
6. Bescherm en bewaar uw bestanden.
7. Onderhoud respectvolle en ethische professionele relaties.

(Ethische principes van professionele verantwoordelijkheid, AAA, 2012.)

Van Washington D.C. 1999 tot Windhoek 2015

Antropologen en etnologen zijn evenwel niet de enige beroepsgroepen die zich met het *borgen* van immaterieel cultureel erfgoed bezighouden. De toeristische, cultuurpolitieke, economische, religieuze, juridische en andere aspecten die met het omgaan met immaterieel cultureel erfgoed verband houden, zorgen ervoor dat de kwestie van ethiek ruimer en transdisciplinair moet worden bekeken. Ethiek staat al langer dan het huidige decennium op de agenda. Hierbij mag expliciet aandacht worden gevraagd voor de directe voor geschiedenis van de UNESCO-Convention van 2003 zelf. In het sleutelcolloquium te Washington D.C. in 1999, waar een sterkte-zwakteanalyse werd gemaakt van de mislukte *UNESCO Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore* (1989), werd het uit de weg gaan en het niet adequaat behandelen van gevoelige thema's volop in de schijnwerpers geplaatst. Daarbij valt te denken aan hete hangijzers zoals genderuitdagingen, duurzame ontwikkeling, copyright, massaproductie, cultuurindustrie en com- ▶

■ *Chhau dans uit India* (Representatieve Lijst, 2010). Mogen vrouwen ook meedansen? © Joanna Ponikiewska Ranjan

“ *The creators and perpetrators of folklore and traditional culture may need protection from market forces and/or support for alternate forms of exchange if that is their desire; or they may need help in devising ways to participate in the market, if that is their desire.* ”

■ *Angklung in Indonesie* (Representatieve Lijst, 2010). Wie moet en/of kan toestemming geven voor de opname op een UNESCO lijst? Ook dit jonge kind? © Ikhlusal Amal

■ De Wititi dans uit de Colcalvalei in Peru (Representatieve Lijst, 2015). Hoe gaat men om met de verwachte toevloed van toeristen na de erkenning door UNESCO? © Shawn Harquail

mercialisering. In een syntheseartikel van de organisatoren, met name van het Smithsonian Institution zelf, werd ervoor gepleit om niet langer weg te kijken en deze hedendaagse uitdagingen frontaal aan te pakken. Daarbij suggereerden de organisatoren om enerzijds te streven naar het betrekken van zoveel mogelijk stakeholders bij plannen en programma's rond volkscultuur en om anderzijds een zeer pragmatische houding aan te nemen, die gevat werd in de meervoudige conclusie: *“The creators and perpetuators of folklore and traditional culture may need protection from market forces and/or support for alternate forms of exchange if that is their desire; or they may need help in devising ways to participate in the market, if that is their desire.”* Dit soort van strategie, die het verlaten van de comfortzone van de erfgoedinstellingen, -beleidsmakers en -werkers met zich meebrengt, veronderstelt het steviger formuleren van uitgangspunten en ethische referentiekaders en het transdisciplinair en globaal nadenken. Of zoals het advies in 1999 luidde: *“to include the kinds of ethical protocols followed by members of many scholarly societies, such as those governing the giving of informed consent to be studied, maintaining secrecy of traditions and of particular sources of information where necessary, compensation for participation in research, and proper attribution of contributions to research. This re-situates and expands the call for an international code of ethics.”*⁷⁸

Nochtans worden ‘ethiek’ of ‘ethische code’ of de net aangehaalde procedures van geïnformeerde toestemming, respect voor en bescherming van bronnen, en compensatieregelin-

gen niet vermeld in de basistekst van de UNESCO-Conventie uit 2003. Ook de open en reflexieve aanpak ten opzichte van creatieve industrie en commercialisering werden bij het formuleren van de conventieartikelen netjes in de koelkast gestopt. Het snel bereiken van consensus over de conventietekst tussen 2001 en 2003 was daar één reden voor. Een andere was het idee om eventuele mogelijkheden bij het aanpakken van die uitdagingen te regelen via WIPO in Genève en via de nog op te starten onderhandelingen die vervolgens geleid hebben tot de UNESCO-Conventie van 2005 over culturele diversiteit.

Vanaf 2006, toen de onderhandelingen begonnen over de operationele richtlijnen van de borgingsconventie uit 2003, kwamen de problematische begrippen en agendapunten langzaam maar zeker opnieuw in beeld, te beginnen met de notie van *“prior and informed consent”* (PIC). Dit concept heeft

“ Een strategie die het verlaten van de comfortzone van de erfgoedinstellingen, -beleidsmakers en -werkers met zich meebrengt, veronderstelt het steviger formuleren van uitgangspunten en ethische referentiekaders en het transdisciplinair en globaal nadenken.

■ De Castells, of de menselijke torens uit Catalonië (Representatieve lijst, 2010). Hoe moet men omgaan met de gebeurlijke ongevallen van kleine kinderen die helemaal bovenaan op de menselijke toren moeten gaan rechtstaan? Wie mag daarover iets zeggen? © Rafel Miro.

een lange geschiedenis, maar was niet gebonden aan nationale wetgeving. Het idee was doorgebroken en verspreid in de geneeskunde na de Tweede Wereldoorlog, als reactie op de schandelijke experimenten die dokters in de nazitijd hadden uitgevoerd. In Nürnberg, waar de Duitse oorlogsmisdadigers terechtstonden, werd in 1947 een code aangenomen waarbij de toestemming van mensen noodzakelijk was voor ingrepen op hun lichaam in functie van wetenschappelijk onderzoek. Het is (in en buiten de Westerse wereld) de standaard geworden dat elke medische of andere onderzoeksinterventie op mensen ethisch omkaderd moet zijn, bij voorkeur met een schriftelijke verklaring van de patiënt of onderzochte persoon. Daarna werd dit principe uitgebreid naar het gebruik van elementen uit de leefwereld van groepen mensen, zoals in het geval van biodiversiteit, en dankzij de operationele richtlijnen en formulieren van de UNESCO-Convention van 2003 geldt het voortaan dus ook voor levend erfgoed. Het was wel niet de enige plaats in de Conventie waar ethische instrumenten in beeld kwamen. In de Operationele Richtlijnen (meer bepaald in paragraaf 103) die tussen 2008 en 2014 werden aangenomen, worden de lidstaten aangemoedigd om bij bewustmakingscampagnes ook te denken aan het ontwikkelen van ethische codes die inspelen op de Conventie van 2003. Verder bepaalt paragraaf 93 dat niet-gouvernementele organisaties die geaccrediteerd willen worden, de geldende nationale (“domestic”) en internationale wettelijke en ethische standaarden zouden moeten toepassen. Tot nog toe is

dit nooit echt getest of geëvalueerd, omdat het onduidelijk was over welke standaarden het dan wel ging.

In de jaarlijkse vergaderingen van het Intergouvernementeel Comité werd vooral tijd gependend aan discussies over de internationale lijsten. In de rapporten van de adviserende ad-hoccommissies en van het secretariaat werden de uitdagingen rond borging, commercialisering en duurzame ontwikkeling wel telkens opnieuw onder de aandacht gebracht. Uiteindelijk werd in 2012 besloten dat de operationele richtlijnen moesten worden aangepast en dat het ethische instrumentarium meer mocht omhelzen dan alleen maar een formulier of verklaring dat de voorafgaande en geïnformeerde toestemming van traditiedragers aantoonde.

In 2015 kwam het UNESCO-secretariaat, meer bepaald de Sectie Immaterieel Cultureel Erfgoed, met een werkdokument op de proppen dat een intelligente bespreking bevatte van enkele relevante publicaties over ethiek en ethische codes. Een expertenwerkgroep (waar ook ondergetekende voor uitgenodigd werd) ging er eind maart 2015 in Valencia mee aan de slag. Scherpe kritiek werd geformuleerd op het feit dat voorgesteld werd om een ethische code voor immaterieel erfgoed te ontwikkelen in plaats van voor het borgen van ICE: dat is immers een heel andere aanpak en doelstelling. Daarbij bleek niet alleen hoe complex en moeilijk het was om iets te ontwerpen dat in de hele wereld bruikbaar zou zijn, maar ook wel hoe verschillend morele en ethische kaders in ►

TIEN GEBODEN

1. Gij zult de Conventie van 2003 (immaterieel cultureel erfgoed) niet verwarren met de Conventie van 1972 (werelderfgoed).
2. Gij zult immaterieel cultureel erfgoed niet bevriezen.
3. Gij zult geen ongepaste woorden gebruiken.
4. Cultiveer het begrip borgen als aangepaste maatregelen die gericht zijn op het verzekeren van de leefbaarheid van het immaterieel cultureel erfgoed.
5. Werk samen! En verzeker de breedst mogelijke participatie van stakeholders, gemeenschappen, groepen en, indien van toepassing, individuen, die dergelijk erfgoed creëren, onderhouden en overdragen; betrek hen actief bij het beheer; zorg voor hun continue (zowel voor, gedurende en achteraf), vrije en geïnformeerde toestemming voor de borgingsprocessen.
6. Neem alleen immaterieel cultureel erfgoed in overweging dat compatibel is met bestaande internationale

mensenrechteninstrumenten, met de vereisten van wederzijds respect tussen gemeenschappen, groepen en individuen en met duurzame ontwikkeling.

7. Respecteer gebruikelijke praktijken die toegang tot immaterieel cultureel erfgoed regelen, in het bijzonder bij geheime en sacrale aspecten.
8. Zorg ervoor dat de betrokken gemeenschappen, groepen en, indien van toepassing, individuen, beter worden van de acties die genomen worden om bewustzijn over hun immaterieel cultureel erfgoed te verzekeren of van andere borgingsmaatregelen.
9. Gij zult geen schade berokkenen (“*Do no harm.*”).
10. Respecteer of wees u bewust van de instrumenten en codes van ethiek, van standaarden en richtlijnen in relevante professionele disciplines, van rollen inzake culturele makelaardij en expertise, bij het uitvoeren van borgingsprogramma's, projecten en activiteiten.

diverse landen en culturen vandaag nog steeds zijn. Allerlei modellen en oplossingen werden dan ook overwogen. Dit intensieve onderhandelingsproces binnen die gemengde expertengroep en de sectie immaterieel erfgoed leverde uiteindelijk een genuanceerd en meervoudig voorstel op, dat werd voorgelegd aan en aanvaard door het Intergouvernementeel Comité van de Conventie 2003 tijdens zijn tiende jaarlijkse vergadering in Windhoek begin december 2015.

Wat werd dan uiteindelijk aangenomen? Een A4 met twaalf principes ...

Na meer dan twaalf jaar werking rond de UNESCO-Conventie van 2003 leek het nuttig om de basisprincipes en de geest van deze Conventie nog eens kort, op één A4, en in andere woorden te formuleren en te herhalen. Zou bijvoorbeeld een soort lijstje met tien geboden, met een oudtestamentische knipoog, nuttig kunnen zijn (cf. het (door mij uitgevonden) voorbeeld in het kaderstuk)?

Alternatieven waren er bijvoorbeeld in de vorm van één oneliner (“*Do no harm.*”), al dan niet aangevuld met een verwijzing naar de geest van de Conventie: “bouw op consensus (bouwen)”? Uiteindelijk werd geopteerd voor een set van

twaalf principes of aspiraties, die in het ontwerpdocument ITH/15/10.COM/15.a werd voorgesteld en na amendering op enkele details werd aangenomen.

Er wordt uitgegaan van het centraal stellen van het artikel 15 van de Conventie van 2003 (“Binnen het kader van zijn borgingsactiviteiten van het immaterieel cultureel erfgoed probeert iedere lidstaat de breedst mogelijke participatie te verzekeren van gemeenschappen, groepen en, als dat wenselijk is, individuen, die dat erfgoed creëren, in stand houden en doorgeven en hen actief te betrekken bij het beheer ervan.”). Er werd ook gelet op het aansluiten bij de bijzondere aandachtspunten voor duurzame ontwikkeling en conflictbehandeling, die ook centraal staan in *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* van de Verenigde Naties. Verder valt het gebruik van het inmiddels doorgebroken concept ‘stakeholders’ op.

Twee interessante innovaties verdienen extra aandacht, niet alleen omdat ze door de Belgische delegatie werden aangebracht, maar ook omdat ze mogelijk nieuwe deuren openen. In principe 4 wordt de mantra ‘*free, prior and informed consent*’ opengebrouwen door er ‘*sustained*’ aan toe te voegen. Hierbij wordt aangedrongen op het feit dat de participatieve aanpak niet ophoudt bij het initieel tekenen van een document of het vooraf informeren en toestemming vragen. Vanuit een procesbenadering moet dit ook geactualiseerd en bijgestuurd worden. Bijgevolg moet telkens opnieuw afgestemd en afgetoetst worden of de betrokkenen het er nog steeds mee eens zijn. De tweede innovatie is het introduceren van het woordje ‘*benefit*’ in de woordenschat via principe 7. Dit is een hyperlink naar het – vaak in een adem met (het eerder geadopteerde) ‘*prior and informed consent*’ (PIC) genoemde – concept ‘*access and benefit sharing*’ (ABS). ▶

“Gij zult de Conventie van 2003 (immaterieel cultureel erfgoed) niet verwarren met de Conventie van 1972 (werelderfgoed).”

■ Jamdani-weefkunst uit Bangladesh (Representatieve lijst, 2013). Waar eindigt leerlingenschap of overdracht van immaterieel cultureel erfgoed en begint kinderarbeid? © Masud Ananda

■ Marimbamuziek, traditionele gezangen en dansen in Zuid-Pacifisch Colombia en in de provincie Esmeraldas in Ecuador (Representatieve lijst, 2015). Wie mag hier geld aan verdienen? Voor wie zijn de auteursrechten? © Sol Robayo

ETHISCHE PRINCIPES VOOR HET BORGEN VAN IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED

“De onderstaande Ethische Principes voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed zijn uitgewerkt in de geest van de Conventie voor het Borgen van het Immaterieel Cultureel Erfgoed (2003) en van bestaande internationale normatieve instrumenten voor het beschermen van de mensenrechten en de rechten van inheemse volkeren. Zij vormen een set van overkoepelende, na te streven principes die breed geaccepteerd worden als voorbeeldpraktijken voor overheden, organisaties en individuen. Zij hebben een directe of indirecte impact op immaterieel cultureel erfgoed met als doel om de leefbaarheid ervan te verzekeren en tegelijk ook de bijdrage ervan tot vrede en duurzame ontwikkeling te erkennen. Als aanvulling bij de UNESCO-Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed, bij de operationele richtlijnen voor de implementatie van de Conventie en bij nationale wettelijke kaders willen deze Ethische Principes als basis dienen voor de ontwikkeling van specifieke ethische codes en instrumenten, die aangepast zijn aan lokale en sectorale omstandigheden.” (www.unesco.org/culture/ich, DECISION 10.COM 15.a, annex)

1. Gemeenschappen, groepen en, indien van toepassing, individuen moeten **de hoofdrol** hebben bij het borgen van hun eigen immaterieel cultureel erfgoed.
2. Het **recht van gemeenschappen, groepen en, indien van toepassing, individuen**, om continuïteit te bieden aan praktijken, representaties, uitdrukkingen, kennis of vaardigheden die nodig zijn om de leefbaarheid van het immaterieel cultureel erfgoed te verzekeren, moet erkend en gerespecteerd worden.
3. **Wederzijds respect** evenals respect voor en wederzijds appreciatie voor elkaars immaterieel cultureel erfgoed zouden de bovenhand moeten hebben bij interacties tussen staten en gemeenschappen, groepen en, indien van toepassing, individuen.
4. Alle interacties met de gemeenschappen, groepen en, indien van toepassing, individuen die immaterieel cultureel erfgoed creëren, borgen, onderhouden en overdragen, zouden gekenmerkt moeten zijn door **transparante** samenwerking, dialoog, onderhandeling en consultatie. Ze zouden moeten berusten op hun **vrijwillige toestemming op basis van het voorafgaand en continu geïnformeerd zijn**.
5. De **toegang** van de gemeenschappen, groepen en individuen tot de instrumenten, objecten, artefacten, culturele en natuurlijke ruimtes en geheugenplekken waarvan het bestaan nodig is om het immaterieel cultureel erfgoed uit te drukken, zou altijd verzekerd moeten zijn, zelfs in situaties van gewapend conflict. Binnen de gemeenschap gangbare praktijken die de toegang tot immaterieel cultureel erfgoed regelen, moeten ten volle gerespecteerd worden, zelfs waar ze bredere publieke toegang kunnen beperken.
6. Elke gemeenschap, groep of individu zou de waarde van zijn eigen immaterieel cultureel erfgoed moeten inschatten en dit immaterieel cultureel erfgoed zou verder aan **geen externe oordelen over waarde of vermogen** onderworpen moeten zijn.
7. De gemeenschappen, groepen en individuen die immaterieel cultureel erfgoed creëren, zouden **baat moeten hebben bij de bescherming** van de morele en materiële voordelen die resulteren uit dergelijk erfgoed, en in het bijzonder bij het gebruik, het onderzoek, de documentatie, de promotie of de aanpassing ervan door de leden van de gemeenschappen of door anderen.
8. De **dynamische en levende aard van immaterieel cultureel erfgoed** zou voortdurend moeten gerespecteerd worden. Authenticiteit en exclusiviteit zouden geen problemen en obstakels mogen vormen voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed.
9. Gemeenschappen, groepen, lokale, nationale en transnationale organisaties en individuen zouden zorgvuldig de directe en indirecte of potentiële of permanente **impact** moeten inschatten, zowel op korte als op lange termijn, van elke actie die invloed uitoefent op de leefbaarheid van immaterieel cultureel erfgoed of van de gemeenschappen die het belichamen.
10. Gemeenschappen, groepen en, indien van toepassing, individuen, zouden een significante rol moeten spelen bij het bepalen van wat **bedreigend is voor hun immaterieel cultureel erfgoed**, met inbegrip van decontextualisering, commodificatie en verkeerde representatie ervan en bij de besluitvorming rond strategieën om dergelijke bedreigingen te voorkomen of te verzachten.
11. De **culturele diversiteit** en de identiteiten van gemeenschappen, groepen en individuen zouden ten volle gerespecteerd moeten worden. Met respect voor waarden die erkend worden door gemeenschappen, groepen en individuen en gevoeligheid voor culturele normen, moet bij het ontwerpen en implementeren van borgingsmaatregelen aandacht geschonken worden aan gelijkheid in relatie tot **gender**, aan het betrekken van **jongeren** en aan **respect voor etnische identiteiten**.
12. Het borgen van immaterieel cultureel erfgoed is **van algemeen belang voor de mensheid** en zou daarom ondernomen moeten worden via samenwerking tussen bilaterale, subregionale, regionale en internationale partijen; desalniettemin mogen gemeenschappen, groepen en, indien van toepassing, individuen nooit worden vervreemd van hun eigen immaterieel cultureel erfgoed.

■ *Flamenco (Representatieve Lijst, 2010). Wie mag waar danslessen geven, volgen of verkopen? Mogen ook synthesizers? Mogen Chinese en Duitse toeristen meedoen? Wie mag toestemming geven? © Flavio*

... en een Gereedschapskist van ethische instrumenten en op elkaar inhakende documenten

In beslissing 10.COM/15.a, 8 nodigt het Intergouvernementeel Comité van de Conventie de lidstaten uit om hun werk rond ethische instrumenten verder te ontwikkelen en actueel te houden ('update') via een participatief proces waarbij gemeenschappen, groepen en relevante belanghebbenden ('stakeholders') betrokken worden. Hier ziet men dus opnieuw die twee woorden opduiken die het tweede decennium van de UNESCO-Conventie 2003 zouden kunnen (en mogen) kenmerken: het betrekken van meer 'stakeholders' en het continu 'updaten'.

Met beslissing 10.COM/15.a, 9 gaf het Intergouvernementeel Comité de opdracht om een online platform met een toolkit te ontwikkelen, die niet alleen de set van twaalf ethische principes moet bevatten, maar ook praktische voorbeelden van en suggesties over ethische codes (en andere instrumenten). Soortgelijke, en mogelijk bruikbare, instrumenten zijn bijvoorbeeld bij WIPO⁹ maar ook deels op andere plaatsen op de UNESCO-website te vinden.¹⁰ Denk ook aan lopende trajecten rond duurzaam toerisme, waar zeker denkwerk aan de winkel is rond de relatie met het borgen van immaterieel cultureel erfgoed.¹¹ Opnieuw op voorstel van de Belgische delegatie, die ook al het 'online platform' in de negende pa-

grafaaf had toegevoegd, werd beslissing 10.COM/15.a, 10 aanvaard, waarbij het Intergouvernementeel Comité "invites accredited non-governmental organizations to participate in enriching, sharing information, following-up, and contributing to update the online platform with tools of ethics for safeguarding intangible cultural heritage". Hier gebeuren meteen diverse zaken. De rol van de in het kader van de UNESCO-Conventie geaccrediteerde niet-gouvernementele organisaties bleef tot nog toe erg beperkt. In wezen kwam het erop neer dat ze als observator de vergaderingen over de Conventie 2003 mogen bijwonen en – voor een heel beperkt aantal ngo's – dat ze met de zegen van de leden van het Intergouvernementeel Comité mogen meedoen aan evaluatiecommissies. Via de nieuwe be- ▶

“ De rol van de in het kader van de UNESCO-Conventie geaccrediteerde niet-gouvernementele organisaties bleef tot nog toe erg beperkt. [...] Via de nieuwe bepaling wordt een deur geopend om ngo's een actieve bijdrage te laten leveren aan het online platform. [...] Naast het opvolgen van dat platform wordt ook expliciet verwezen naar actualiseren of 'updaten'.

paling wordt een deur geopend om ngo's een actieve bijdrage te laten leveren aan het online platform. Let ook op het (door de Belgische delegatie voorgestelde) woord 'ethische instrumenten' (ruimer dan codes), gekoppeld aan het *borgen* van immaterieel erfgoed. Naast het opvolgen van dat platform wordt ook expliciet verwezen naar actualiseren of 'updaten'. In het licht van deze gecreëerde nieuwe kansen is het dan ook erg spijtig dat grote organisaties zoals ICOM, ICOMOS en SIEF op niet goed te praten wijze erin geslaagd zijn om tijdens diezelfde bijeenkomst te Windhoek afgelopen december hun accreditatie kwijt te spelen. Zo missen ze voorlopig de kans om hier een belangrijke rol te spelen (en ook hun eigen, voor wat betreft het *borgen* van immaterieel cultureel erfgoed, verouderde ethische instrumenten te actualiseren of aan te passen aan het nieuwe paradigma). Anderzijds biedt het feit dat Vlaanderen relatief gezien een uitzonderlijk hoog aantal door UNESCO geaccrediteerde ngo's telt en dat het steunpunt FARO en diverse expertisecentra in december 2015 hun accreditatie wel met vier jaar verlengd zagen dan weer mogelijkheden. Actoren uit Vlaanderen spelen momenteel mee op het hoogste niveau, met wereldwijde impact via de UNESCO-instrumenten voor het *borgen* van immaterieel erfgoed en het te ontwikkelen platform biedt nieuwe kansen.¹²

Marc Jacobs is directeur van FARO en professor kritische erfgoedstudies aan de VUB.

1. Zie: www.unesco.org/culture/ich/en/icom en meer bepaald: www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-15-10.COM-Decisions-EN.doc (net als alle andere hier vermelde websites, laatst geconsulteerd op 17/2/2016).
2. Zie: www.faronet.be/files/pdf/pagina/ethische_code_icom.pdf.
3. J. MARSTINE, 'The contingent nature of the new museum ethics', in: J. MARSTINE, *The Routledge Companion to Museum Ethics. Redefining Ethics for the Twenty-First-Century Museum*. London & New York, Routledge, 2011, p. 3-25.
4. Zie: www.afsnet.org/?page=Ethics: AFS Statement on Ethics: Principles of Professional Responsibility, in: *AFSNews*, New Series, Vol. 17, No. 1, 1988.
5. De Wereldorganisatie voor de Intellectuele Eigendom, zie www.wipo.int
6. Zie: <http://ethics.aaanet.org/category/statement>.
7. L. MESKELL & P. PELS, 'Introduction: Embedding Ethics', in: L. MESKELL & P. PELS, *Embedding Ethics*, Oxford-New York, Berg, 2005, p. 1-28. C. FLUEHR-LOBBAN, *Ethics and Anthropology. Ideas and Practice*. Lanham, Altamira Press/Rowman & Littlefield, 2003, p. 5-6.
8. Zie: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001323/132327m.pdf>: A. McCANN, e.a., 'The 1989 Recommendation Ten Years On: Towards a Critical Analysis', in: P. SEITEL, *Safe-guarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. Washington D.C.: Center for Folklore and Cultural Heritage Smithsonian Institution, 2001, p. 57-61, p. 59.
9. Zie: www.wipo.int/tk/en/folklore/culturalheritage/predatabase.html en www.wipo.int/tk/en/databases/creative_heritage/codes.
10. Zie: www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/global-ethics-observatory; <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics>; http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17720&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html; en www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/international-bioethics-committee.
11. Zie: <http://ethics.unwto.org/en/content/tourism-and-intangible-cultural-heritage> en www.e-unwto.org/content/162353 (geconsulteerd op 10/11/2015).
12. Zie: www.unesco.org/culture/ich/en/ngo-forums-00422 en www.ichngoforum.org.

COLLOQUIUM | GEVEN VOOR ERFGOED EN CULTUUR IN BELGIË | EEN DRIELUIK

Een succesvolle geefcultuur is het resultaat van het samenspel van drie, op elkaar inwerkende elementen: een stimulerend overheidsbeleid, een adequate fondsenwervingspraktijk én gemotiveerde gevers. Wie over een goed inzicht beschikt over elk van deze drie elementen, heeft de sleutel in handen om successen te boeken. Over die elementen gaat dit driedelige, gratis colloquium.

DEEL 1 | DE OVERHEID AAN ZET? GEVEN IN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

Maandag 6 juni 2016, BELvue Museum, Brussel

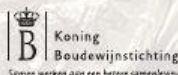
DEEL 2 | FONDSENWERVING: DE INVESTERING WAARD? [Onderdeel van het Groot Onderhoud]

Dinsdag 11 oktober 2016, KBC-Toren, Antwerpen

DEEL 3 | DE GEHEIMEN VAN DE GEEFMOTIVATIE. HOE SPEELT U BETER IN OP DE VERWACHTINGEN?

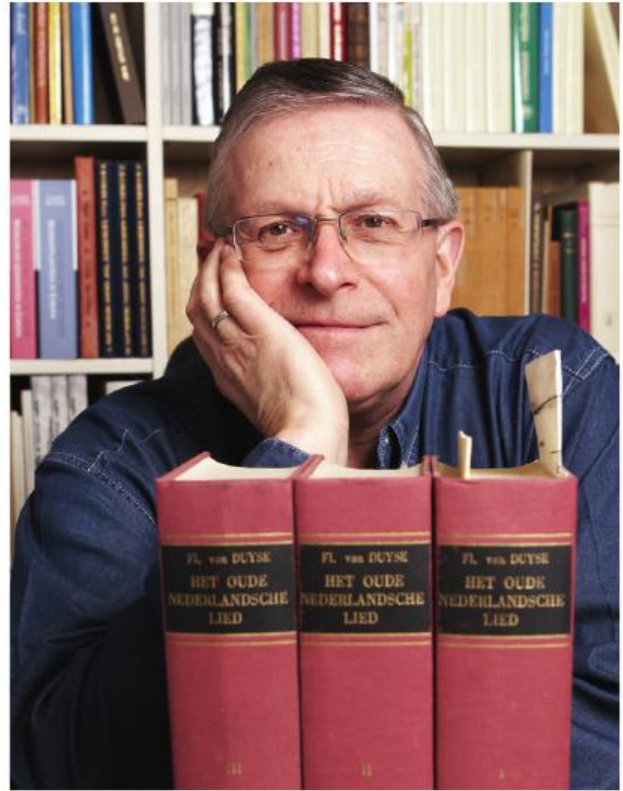
Januari 2017, Brussel

Bent u beleidsmaker, fondsenwerver, een (kandidaat-)schenker, notaris, private banker, consultant of werkzaam in een culturele of erfgoedorganisatie? Dan is dit drieluik boordevol informatie en netwerkmomenten iets voor u! Meer info en inschrijven via WWW.GEEFOMCULTUUR.BE

■ © De Fotograaf

■ © Bart Denolf

Paul & Stefaan

De eerste twee voorzitters van FARO nemen afscheid. Hulde en dank bij het afsluiten van een tijdperk

TEKST Marc Jacobs

In april 2016 wordt een hoofdstuk in de geschiedenis van FARO afgesloten en begint een nieuwe fase. Dit is tegelijkertijd ook een mijlpaal in een veel langere en bredere geschiedenis van instituties en werkvelden, die vandaag onder cultureel erfgoed ontwikkeld worden. FARO is in 2007-2008, op vraag van de toenmalige minister van cultuur Bert Anciaux, gecreëerd door de fusie van twee organisaties: het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw (VCV) en Culturele Biografie Vlaanderen vzw.

■ © FARO

Het VCV ontstond uit een decreet waarvan de naam van het steunpunt in de titel ingeschreven stond: “het decreet van 27 oktober 1998 houdende de erkenning en subsidiëring van organisaties voor volkscultuur en de oprichting van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur.” Stefaan Top was een van de drijvende krachten achter dit decreet. Zijn betrokkenheid met dit beleidsveld gaat wel al veel dieper terug in de geschiedenis.

Het VCV kon enerzijds beschouwd worden als het aanknopend bij een instelling die, opnieuw onder impuls van Stefaan Top, was opgericht op 2 februari 1981: het Centrum voor Vlaamse Volkscultuur (CVV). De honneurs werden toen waargenomen door Rika De Backer-Van Ocken, op dat ogenblik Staatssecretaris voor Cultuur, Toerisme en Huisvesting. Het CVV kreeg onderdak in de Gallaitstraat te Schaarbeek. De organisatie werd in 1983, na een regerings- en ministerswissel, terug opgedoekt en het kantoor in Schaarbeek gesloten. Het is een speling van de geschiedenis, maar ook een teken van het doorzettingsvermogen van Stefaan Top, dat bijna

“Vanaf 2007 werd actief aangestuurd op een snelle fusie van de twee steunpunten CBV en VCV. Dat dit proces doortastend werd aangepakt en tot een goed einde werd gebracht (de fusie in 2007-2008, de decretale erkenning, het overnemen van mensen en middelen, maar ook een verhuis naar de Priemstraat, ...), is in ruime mate de verdienste van de twee voorzitters.

■ © FARO Foto Frank Bassleer

twintig jaar later, op dezelfde locatie in Schaarbeek, het VCV zou worden opgericht en uitgebouwd, met overname van het archief en de oude handbibliotheek in opbouw van het CVV, de collectie Jop Pollmann en het steekkaartensysteem van CVV (vandaag allemaal een onderdeel van de bibliotheek en het archief van FARO). De verplaatsing van het “Vlaamse” adjectief in de naam spreekt boekdelen over wat er in anderhalf decennium veranderd is en nog eens vijftien jaar later zou “immaterieel cultureel erfgoed”, etnologie of erfgoedvrijwilligerswerk (in Vlaanderen) wellicht in de titel kunnen prijken.

Het VCV was anderzijds de directe opvolger van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde (KBCV), Vlaamse Afdeling, die op 31 december 1998 ook ophield te bestaan. Stefaan Top was lid van KBCV sinds de jaren 1970. Het blijft belangrijk om het lange-termijnplaatje te blijven zien van instellingen: van de in de eerste helft van de jaren 1930 opgerichte Zuid-Nederlandse Centrale voor Folklore-Onderzoek en de Commissie van het Oude Volkslied, over de in 1937 gelanceerde Nationale Commissie voor Folklore die in 1956 werd opgevolgd door de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde. De organisaties hadden vanaf het einde van de jaren 1930 afzonderlijk functionerende Vlaamse en Waalse afdelingen. Stefaan Top kon als een van de weinige binnen een universiteit actieve volkskundigen uiteraard niet ontbreken in de KBCV.

Stefaan Top (17/4/1941) heeft een academische carrière als volkskundige uitgebouwd aan de Katholieke Universiteit Leuven. Na het behalen van een licentie in de Germaanse Filologie aan de K.U.Leuven in 1964, promoveerde hij in 1974 aan dezelfde universiteit tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte - Groep Germaanse Filologie K.U.Leuven. Zijn proefschriftonderzoek ging over de geschiedenis, overlevering en beeldvorming liederen en verhalen over de bende van Bakelandt. Hij werd vervolgens, na het overlijden van prof.

dr. K.C. Peeters aangesteld tot docent volkskunde en zou die carrière drie decennia later als emeritus hoogleraar aan de KULeuven afsluiten. Stefaan Top publiceerde tijdens en na zijn universitaire loopbaan vele tientallen artikelen en boeken over een brede waaier aan volkskundige thema's, zoals volkslied en liedcultuur, volksverhalen, feestcultuur, zeden en gebruiken, volksgeneeskunde, geschiedenis en theorie van de volkskunde. Een gedeeltelijk overzicht van zijn werk werd opgenomen in het 2006 verschenen liber amicorum met de passende naam Toplore (Toplore. Stories and Songs, Trier, Wissenschaftlicher Verlag, 2006). Naast de aanhoudende publicatiestroom en zijn engagement in tijdschriften zoals *Volkskunde*, was Stefaan Top ook een veel gevraagd spreker en zeer actief in het verenigingsleven, in het bijzonder in volkskundige netwerken, tot en met de KBCV.

Stefaan Top was stichtend voorzitter van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw, opgericht op 10 maart 1999. Dat VCV en het decreet volkscultuur kwamen de volgende jaren onder minister Bert Anciaux en een memorabel kabinet terecht in een stevige beleidslijn, waarbij cultureel erfgoed als 21ste-eeuwse koepelterm op de agenda werd gezet en een sector werd gecreëerd. Diverse decreten, zoals het museumdecreet van de voorgaande cultuurminister Luc Martens (die ook het volkscultuurdecreet van 1998 had gemaakt), archiefdecreten en experimentele regelingen rond immaterieel erfgoed werden meegenomen in die beweging. Zo werd in de zomer van 2004 als een van de laatste beleidsdaden van Bert Anciaux tijdens zijn eerste periode als minister van cultuur ook het uit de vruchtbare samenwerking tussen de Vlaamse overheid en het VVSG gegroeide steunpunt Culturele Biografie aangeduid om naast de werking van erfgoedconvenants, ook musea en archieven te ondersteunen. Deze trajecten werden verder gezet onder minister Paul van Grembergen, die al minister was en er in 2002 ook cultuur bij kreeg als bevoegdheid.

Paul Van Grembergen (1937) is een Oost-Vlaamse politicus die, na een opleiding tot maatschappelijk assistent en jaren in het onderwijs, vanaf de jaren 1960 in de toenmalige Volksunie actief was en na de verbreding tot VU-ID21 (1998-2001) en de afsplitsing van en bloeiperiode van Spirit (2001-2006) minister in de Vlaamse regering werd. Hij had er toen al een lange en rijke carrière opzitten als Provincieraadslid in Oost-Vlaanderen (1968-1974), naast gemeenteraadslid, ook lange tijd schepen (1970-1976 te Ertvelde en 1995-2000 te Evergem) en burgemeester (Evergem, 2001-2006), volksvertegenwoordiger (1974-1985 en 1987-1995), Lid van de Vlaamse raad (1980-1985 en 1988-1995), senator (1985 - 1987) en Vlaams Parlements lid (1995-2001). In 2001 werd hij Vlaams minister, met een naarmate de tijd vorderde tot het einde van zijn mandaat in 2004 steeds groeiende portefeuille. Tussen 2002 en 2004 was daar cultuur bij, dus ook het nieuwe veld van cultureel erfgoed. Kort na zijn afscheid als Vlaams minister met superportefeuille, aanvaardde Paul het voorzitterschap van het steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen. Hij werd na het terugtreden uit de Vlaamse en nationale politiek ook nog voorzitter van onder andere de vzw Vlaamse Kunstcollectie, van het Algemeen Nederlands Verbond, van de raad van bestuur van het Vlaams-Nederlands Huis deBuren en tal van andere organisaties

In opdracht van Bert Anciaux, die opnieuw minister van cul-

■ © De Fotograaf

tuur werd tot 2009 werd, als een van de hoekstenen of motoren van het nieuwe erfgoedbeleid en -decreet, vanaf 2007 actief aangestuurd op een snelle fusie van de twee steunpunten CBV en VCV. Dat dit proces doortastend werd aangepakt en tot een goed einde werd gebracht (de fusie in 2007-2008, de decretale erkenning, het overnemen van mensen en middelen, maar ook een verhuis naar de Priemstraat, ...), is in ruime mate de verdienste van de twee voorzitters. Zij slaagden erin elkaar te vinden en tot een samenwerking te komen, om de raden bestuur, de personeelsploegen en andere actoren op elkaar af te stemmen en alles te stabiliseren en te herlanceren. Paul van Grembergen werd de voorzitter en Stefaan Top de eerste ondervoorzitter van FARO. Vlaams Steunpunt voor cultureel erfgoed. Drie jaar geleden trad Paul terug en werd Stefaan Top de nieuwe voorzitter. Ze kweten zich op uitstekende en inspirerende wijze van hun taak als voorzitter van het erfgoedsteunpunt. In naam van het voltallige personeel van FARO. Vlaams steunpunt en van de Algemene Vergadering en Raad van Bestuur van de vzw wil ik Paul en Stefaan van harte danken voor alles wat ze voor ons gedaan hebben. Nu Luc Martens bereid is gevonden om als nieuwe voorzitter vanaf april 2016 in de voetsporen van deze twee grote mannen, ja, grote mensen in vele betekenissen van die uitdrukking woord, te treden, kunnen ze met een gerust gemoed als erevoorzitters onze organisatie verder volgen. Bedankt Stefaan! Bedankt Paul!

Marc Jacobs is directeur van FARO en professor kritische erfgoedstudies aan de VUB.

Competentiegerichte nascholing voor de erfgoedsector

TEKST Guy Tilkin

■ © KATHO, Willem Blancke

Onderwijs en Opleiding 2020 (ET 2020) is het strategisch kaderdocument voor onderwijs en beroepsopleiding dat past in Europa 2020, het tienjarenplan voor groei en werkgelegenheid van de Europese Unie. Een van de basisconcepten ervan luidt 'Een Leven Lang Leren' en maakt duidelijk dat een initiële opleiding alleen niet voldoende grond biedt om een beroep succesvol uit te oefenen tot aan het einde van de carrière. Onze maatschappij verandert snel, een professionele loopbaan kent meerdere 'banen' en de open grenzen binnen Europa zorgen voor een steeds toenemende mobiliteit van werknemers. Hoog tijd dus om aandacht te besteden aan professionele ontwikkeling en nascholing. De professionele erfgoedsector neemt in dit verband een speciale plaats in. Vele studierichtingen zijn relevant voor de erfgoedsector, maar slechts weinig studierichtingen nemen erfgoed op als toepassingsgebied tijdens de initiële opleiding. Erfgoed komt dus vaak pas kijken bij specialisaties, nascholing of 'on the job' training. Het is dan ook belangrijk voor de sector dat 'competentiegerichte nascholing' zijn intrede doet.

De Landcommanderij Alden Biesen is betrokken bij twee Europese projecten over nascholing van erfgoedprofessionals. In dit artikel stellen we deze projecten kort voor.

Voor een goed begrip is het nodig om ook duidelijkheid te scheppen over enkele gangbare termen:

- Competentie: de bekwaamheid van een persoon om een bepaalde opdracht uit te voeren in een bepaalde reële context. Om competent te zijn moet een individu een combinatie van kennis, attitude en vaardigheid verwerven die nodig is om succesvol te handelen in de betrokken context.
- Valideren is het proces van identificeren, beoordelen en erkennen van vaardigheden en competenties verworven in formele, non-formele of informele leersituaties. CEDEFOP (European Centre for Development of Vocational Training) stelt dat valideren de "bevestiging is door een competente instelling dat bepaalde leerresultaten (kennis, vaardigheden en competenties), verworven door een individu, beoordeeld zijn volgens vastgelegde criteria en conform de vereisten van de aanvaarde standaarden. Validatie leidt tot certificatie".
- Het Europees Kwalificatiekader EKK (European Qualification Framework EQF) is een gemeenschappelijk Europees referentiekader dat de kwalificatiesystemen van de Europese landen aan elkaar koppelt. Het biedt beschrijvings-elementen voor kennis, vaardigheden en competenties voor 8 kwalificatieniveaus van 1 (eerste jaren lager onderwijs) via het secundair onderwijs tot 6 (bachelor), 7 (master) en 8 (doctoraal niveau). Nationale systemen kunnen zich positioneren op het EKK en zijn daardoor met elkaar vergelijkbaar.

InHerit: nascholing in erfgoedinterpretatie¹

Vele duizenden mensen in Europa zijn betrokken bij het ontsluiten van erfgoedsites en het aanbieden van informeel en non-formeel leren aan bezoekers van natuurgebieden, cultuur- en erfgoedsites, monumenten en musea. In vele gevallen hebben gidsen en curatoren een academische achtergrond zoals biologie, archeologie, (kunst)geschiedenis ... Zij zijn experts in hun vak, maar daarom nog geen experts in communicatie naar 'niet-experts'. Dit kan leiden tot presentaties (gidsbeurten, tentoonstellingen ...) waarbij de objecten en de feiten centraal staan, maar waarbij de relatie met de bezoeker – goede interpretatie – ontbreekt.

Erfgoedinterpretatie is de kunst om een relatie te creëren tussen de elementen van de erfgoedsite of -collectie en het betekenis- en waarde kader van de bezoekers. Het creëert cognitieve en emotionele banden tussen de bezoekers en wat zij kunnen ontdekken in een natuurgebied, een historische site of een museum. Erfgoedinterpretatie tracht de bezoeker beter te betrekken door de inhoudelijke aspecten van de site of van de collectie te verbinden met de persoonlijke kennis, interesse en betekenisgeving van het publiek. Het onthult diepere betekenissen, verbanden en inzichten via directe ervaringen en illustratieve media in plaats van eenvoudige communicatie van feiten. Erfgoedinterpretatie heeft ook een structureel element van 'leren' in zich.

InHerit is een Grundtvig multilateraal project (Leven Lang Leren-programma), gecoördineerd door Alden Biesen, en wil de (leer)ervaringen van bezoekers aan erfgoedsites en musea verbeteren door de interpretatiecompetenties van het betrokken personeel te ontwikkelen. InHerit richt zich tot managers, gidsen, curatoren ... met een erfgoed aanbod, die hun banden met hun publiek willen versterken. Het InHerit-team werkt als projectresultaten enerzijds aan een handboek en anderzijds aan een internationaal nascholingscurriculum voor de specifieke kwalificaties van de professionals in het

veld van erfgoedinterpretatie. De uitgangsvraag voor beide ondersteuningsproducten luidt: wat hebben erfgoedinterpretatoren te bieden en welke kwalificaties hebben ze nodig om dit te bieden op een professionele manier?

Een competentieprofiel

De basis voor het creëren van een curriculum voor erfgoedinterpretatie is het competentieprofiel, een referentiekader voor competenties in het professionele veld van erfgoedinterpretatie. InHerit focust op een competentieprofiel en een competentiegerichte aanpak omdat, in het licht van Europa 2020, professionele ontwikkeling best voorgesteld (en erkend) wordt in termen van gevalideerde competentie-ontwikkeling. Dit is met name ook belangrijk in een context van non-formele nascholing. Als we professionele ontwikkeling in erfgoedinterpretatie willen erkend zien, dan moeten we ze uitwerken als competentie-ontwikkeling. Daarom starten we van een competentieprofiel, bekwaamheidsniveaus en indicatoren. Dit betekent ook dat cursussen en workshops competentieontwikkeling moeten faciliteren en bevorderen. Het aangeboden vormingsaanbod moet met andere woorden geconcipieerd zijn als competentiegerichte leeractiviteiten, die best in concrete en reële contexten plaatsvinden.

Voor dit competentieprofiel definieerde het InHerit-team competentievelden die relevant zijn voor het professionele veld van erfgoedinterpretatie in zijn geheel. De kerncompetentievelden zijn: onderzoek, conceptualiseren en plannen, media-overdracht en persoonlijke overdracht. Bijkomende generische velden – die echter ook noodzakelijk zijn voor het ontwikkelen en leveren van interpretatie – zijn evaluatie, publiciteit en promotie, management en training. Het gaat hier over de competenties die relevant zijn voor het beroepsveld als geheel, niet die van één individu. Het hangt van de specifieke positie/job van het individu af in welke mate (een selectie van) deze competenties relevant zijn – en op welk niveau – om een bepaalde toegewezen taak uit te voeren.

In elk competentieveld zijn de competenties beschreven volgens context en kwalificatieniveau. Deze niveaus vallen samen met de beschrijvingen in het Europees Kwalificatiekader. Door te refereren naar het EKK zullen de door een cursist verworven competenties transparant en vergelijkbaar zijn. Competentiegerichte kwalificaties en certificaten die naar dit kader refereren, zullen het makkelijker maken voor werkgevers om kandidaten te vergelijken in relatie met hun specifieke taakbeschrijving, ongeacht het land waar de competentie verworven werd en hoe de kwalificatie

genoemd wordt. Dit profiel laat ook toe dat diegenen die de training aanbieden hun certificaten of kwalificaties linken aan het EKK. Het kan zelfs gebruikt worden om een bestaand trainingsprogramma te screenen op mogelijke hiaten.

De competentievereisten zijn rechtstreeks gelinkt aan de specifieke rol of taak. Criteria hier zijn:

- de vereiste kennis en begrip;
- de nood aan ondersteuning en instructies;
- de mate van onafhankelijkheid en de vereiste creativiteit;
- de graad van complexiteit van de toepassingsgebieden;
- de verscheidenheid van de toepassingsgebieden;
- de dynamiek van de situaties.

Kwalificaties op de volgende EKK-niveaus zijn vereist voor de volgende taakbeschrijvingen:

EKK3: Niet-interpretatiepersoneel (bv. veiligheidspersoneel, receptie- en onderhoudspersoneel, administratief personeel dat in contact komt met bezoekers). De rol van deze medewerkers bestaat erin om praktische informatie te geven aan bezoekers, hen de weg te wijzen e.d., zodat de bezoeker van het aanbod kan genieten.

EKK4: Vrijwilligers en seizoensgebonden personeel dat bekend is met de inhoud van de site. Zij hebben basiscompetenties nodig om eenvoudige interpretatie te leveren op de site. Zij zijn niet in staat autonoom een interpretatief programma uit te werken. Zij hebben de steun van een ervaren interpretator nodig.

EKK5: Interpretatief personeel dat in staat is om eenvoudige interpretatie te ontwikkelen en te presenteren in relatie tot één thema en één site. Zij zijn in staat om de richtlijnen van een masterplan te volgen en uit te werken. Zij kunnen ook vrijwilligers en beginnend personeel begeleiden.

EKK6: Interpretatiespecialisten die in staat zijn om interpretatieve producten en programma's te ontwikkelen voor een belangrijk thema voor verschillende sites. Zij kunnen werken als leidinggevend interpretatiepersoneel of als freelanceconsultants voor middelgrote projecten.

EKK7: Interpretatiespecialisten die in staat zijn om interpretatieve producten en programma's te ontwikkelen voor een reeks thema's en voor verschillende sites. Zij kunnen ook academische vondsten en input uit verschillende disciplines en invalshoeken integreren in het interpretatieconcept. Zij kunnen werken als leidinggevende interpretatiespecialist in complexe erfgoedsites, musea of natuurgebieden die een multidisciplinaire aanpak vereisen.

EKK8: Hoger theoretisch niveau voor de ontwikkeling van principes, theorie en methodologie van interpretatie.

Voor elke concrete job of taak kan er een profiel worden uitgewerkt. De competenties op de verschillende niveaus zijn daarbij de bouwstenen.

De combinatie kan verschillen volgens de taken en context, maar de bouwstenen zijn vergelijkbaar en universeel.

“Erfgoedinterpretatie is de kunst om een relatie te creëren tussen de elementen van de erfgoedsite of -collectie en het betekenis- en waarde kader van de bezoekers. Het creëert cognitieve en emotionele banden tussen de bezoekers en wat zij kunnen ontdekken.

■ © FARO

Bijvoorbeeld een 'interpretatieve lokale gids' (G) wordt verondersteld mondeling eenvoudige interpretatie van het hoofdthema van de site te kunnen geven. Hij/zij is in staat om autonoom eenvoudige interpretatieve producten over het hoofdthema te ontwikkelen en om een interpretatief masterplan te volgen en heeft competenties nodig uit zes competentievelden op verschillende niveaus (lichtgrijs) zoals voorgesteld in de tabel.

Voor specialisten in media-interpretatie (M) die in staat moeten zijn om mediaproducten en -programma's (tentoonstellingen, infoborden ...) te ontwikkelen en te produceren voor verschillende sites is een andere combinatie van competenties en niveaus vereist (donkergrijs).

Op deze manier heeft de matrix dus een universele waarde, biedt hij een gemeenschappelijke grond voor vergelijkbare jobbeschrijvingen en curriculumontwikkeling en vormt hij een start voor de verdere ontwikkeling van trainingmateriaal en cursussen.

Competentiegerichte opleiding

Competenties verwerf je alleen via een competentiegerichte opleidingsaanpak. In plaats van de traditionele 'kennistransfer' ligt de klemtoon bij krachtige en rijke leeromgevingen die de lerenden de kans geven om zich te engageren in betekenisvolle leerprocessen. ▶

EKK niveau	Onderzoek	Planning	Persoonlijke interpretatie	Interpretatie via media	Evaluatie	Promotie	Management	Training
3					G			
4	G	G	M	G	M	G	M	
5			G			M		
6	M	M		M				
7								
8								

© Landcommanderij Alden Biesen

Kenmerken van een competentiegerichte aanpak zijn betekenisvolle contexten waar lerenden de relevantie en betekenis van de competentie op een natuurlijke manier ervaren. Dat gaat bijvoorbeeld over de ruimte voor initiatief en creativiteit, interactief en constructief leren in de reële context waarin professionele interpretatoren werken. Voor het ontwikkelen van een trainingsevenement moeten dan ook de volgende stappen in acht genomen worden:

- doelstellingen formuleren in termen van competenties;
- een rijke leeromgeving creëren met dilemma's en keuzemogelijkheden;
- realistische professionele taken en opdrachten voorzien;
- input en kansen tot dialoog voorzien;
- mogelijkheden tot reflectie bieden;
- op basis van de uitvoering van taken beoordelen;
- feedback leveren voor verdere actie.

“Onderzoek heeft uitgewezen dat er geen specifieke beroepsopleiding of onderwijsrichting is voor de ontwikkeling van alle nodige competentievelden voor mensen die werken op verantwoordelijke posities in historische gebouwen en sites.

Twee pilotocursussen werden door het InHerit-team georganiseerd, een in Eltham Palace in Groot-Brittannië en een in Circeo Park in Italië.

InHerit voorziet in het produceren van een competentieprofiel, de ontwikkeling van enkele modelcurricula, een reeks aanbevelingen voor het beleid en een trainingshandboek. Al deze teksten en materialen zullen vanaf juli 2016 beschikbaar gesteld worden op de projectwebsite: www.interpretingheritage.eu.

MODI-FY: nascholing voor sitemanagers²

Het beheer van erfgoedsites stelt hoge eisen aan de verantwoordelijke organisaties. Enerzijds is het belangrijk om de site intact te houden volgens de historische normen, anderzijds is het vaak even belangrijk om een optimale benutting na te streven met, indien mogelijk, lucratieve activiteiten. Dit vereist specifieke competenties van de managers van dergelijke sites. Onderzoek heeft echter uitgewezen dat er geen specifieke beroepsopleiding of onderwijsrichting is voor de ontwikkeling van alle nodige competentievelden voor mensen die werken op verantwoordelijke posities in historische gebouwen en sites. Leden van het sitemanagementteam komen vaak uit een specifieke opleiding (architectuur, economie, (kunst)geschiedenis, artistieke richtingen, administratie ...) en beschikken over bepaalde competenties op zeer hoog niveau, terwijl andere competenties slechts op een lager niveau vertegenwoordigd zijn of helemaal ontbreken. Afhankelijk van de situatie van de site (in restauratiefase, in cultuur-toeristische uitbating, in commerciële uitbating ...)

EKK	KENNIS	VAARDIGHEDEN	ATTITUDES
4	De fundamentele feiten en kernbegrippen van de site kennen. Het interpretatieve masterplan van de site kennen. Weten hoe de inhoud aan de persoonlijke interesses van de bezoekers te koppelen. Weten hoe te reageren op de vragen van de bezoekers over de historische en interpretatieve aspecten van de site.	Een eenvoudig interpretatief verhaal kunnen brengen als toepassing van een interpretatief plan. Zelfstandig en met succes kunnen reageren op doelgroepen met een eenvormige reeks houdingen, meningen en gevoelens over lokaal erfgoed. Adequaat vragen beantwoorden over fundamentele feiten en kernbegrippen met betrekking tot de belangrijkste thema's van de site.	Het belangrijk vinden dat de bezoekers een persoonlijke band kunnen hebben met de site of de collectie die ze bezoeken. Het belangrijk vinden dat de bezoekers juist worden geïnformeerd.
5	Meerdere interpretatiemethoden kennen en weten wanneer ze te gebruiken. De historische feiten en cijfers van de lokale site en van de andere plaatsen in de regio kennen. Persoonlijke betekenisgevingsprocessen kennen. Weten hoe de achtergrond van mensen gerelateerd is aan de inhoud van de site.	Op een flexibele manier een mondeling interpretatief verhaal kunnen aanbieden. Bezoekers met diverse en uiteenlopende achtergronden helpen bij het uitbouwen van eigen betekenissen. Over de noodzakelijke sociale en didactische vaardigheden beschikken om een interpretatieve presentatie te geven.	Interesse hebben voor interpretatie. De noodzaak voelen om onderzoek te doen over interpretatie. De noodzaak voelen om de eigen site historisch in verband te brengen met het erfgoed in de regio. De noodzaak voelen om zijn interpretatieve vaardigheden op het vlak van gidsen te verbeteren.

■ De competentiebeschrijving van 'persoonlijke interpretatie' voor een lokale gids op niveau 4 en 5.

zijn er bepaalde competentie-eisen voor het management. Vaak zijn deze competenties wel aanwezig, maar niet structureel gedocumenteerd of gecertificeerd.

MODI-FY wil een trainingsprogramma uitwerken voor erfgoedsite-managers om de nodige competenties te verwerven om hun site te beheren op een historisch, cultureel, sociaal en economisch verantwoorde manier. Ook hier was een van de eerste taken het creëren van een competentieprofiel voor de erfgoedsite-manager. Hierbij werden zowel technische (restauratie, energie, architectuur, milieu ...) als beheers- en culturele velden (geschiedenis, kunstgeschiedenis, communicatie ...) opgenomen. Per veld en per EKK-niveau werden competenties gedefinieerd. Zoals bij InHerit is dit profiel vervolgens het uitgangspunt voor een leernodenanalyse van de doelgroep en voor de ontwikkeling van trainingsprogramma's.

Het projectteam van MODI-FY werkt daarnaast ook aan een valideringssysteem, aan de erkenning van eerder verworven competenties en aan een Europees certificaat voor de leerresultaten uit de 'blended' MODI-FY-cursus. Een 'aspirant' sitemanager kan via het profiel nagaan over welke competenties hij/zij best beschikt, op welk niveau de competentievereisten liggen en welke de gangbare context is voor de jobkwalificaties. Een erfgoedorganisatie die een sitemanager wil aanwerven kan via het profiel de nodige competentiecriteria samenstellen en de kandidaten beoordelen. Een aanbieder van training en/of nascholing kan zijn/haar curriculum samenstellen dankzij de correcte bevraging en beschrijvingen van de noden van de doelgroep. De deelnemers aan een

training krijgen een certificaat met referentie naar bouwstenen met een universele betekenis.

Competentieprofielen en trainingmateriaal zullen ter beschikking worden gesteld via de projectwebsite (in opbouw): www.modi-fy.eu.

Guy Tilkin is expert Europees projectmanager en organisator van het vertelfestival van Alden Biesen.

- Partners in het project InHerit zijn: English Heritage (UK), Malopolski Instytut Kultury (PL), Interpret Europe (met Herita, BE), Association for Heritage Interpretation (UK), PLATO, Universiteit Leiden (NL), Universiteit Zagreb (HR), Swedish Centre for Nature Interpretation (SE) Istituto Pangea (IT).
- In het erfgoedproject MODI-FY, onder leiding van de Burghauptmannschaft Österreich (AT), werkt Alden Biesen samen met gerenommeerde organisaties zoals de National Trust (UK), de Narodny Trust (SK), de Portuguese Presidency Historic Estates (PT), de Centro Universitario Europeo per i Beni Culturali (IT) ...

Pinfo **Hybride info**

contentcuratoren: Bram Wiercx en Annemie Vanthienen

#ikschrijfgeschiedenis

Welke tradities en technieken houdt u in ere? Daar gaat #ikschrijfgeschiedenis naar op zoek. Iedereen, jong of oud, toeschouwer, doener of sympathisant kan een foto of filmpje delen via #ikschrijfgeschiedenis of op de website. Voeg ook uw traditie of techniek toe en help zo meebouwen aan een actueel, levendig en divers beeld van het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen en Brussel anno 2016.

www.ikschrijfgeschiedenis.be

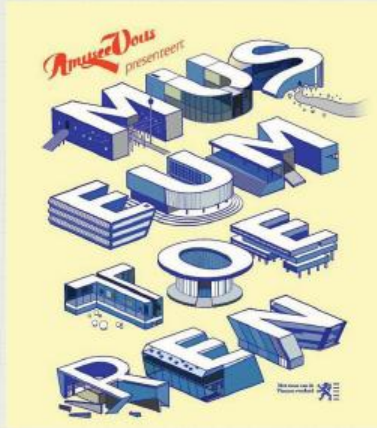
Zoek de schat

Geocaching is een buitensport en spel waarbij gebruik wordt gemaakt van een gps-ontvanger of telefoon om ergens ter wereld een zogenaamde cache (verstopplaats) te vinden. Heel wat musea & erfgoedorganisaties hebben een eigen cache.

www.geocaching.com

Museumtoeren, voor jong museaal geweld

Museumtoeren houdt u op de hoogte van de nieuwste tentoonstellingen, de mooiste expo's en de must see musea in België. De Toerredactie van AmuseeVous reist stad en land af om u het heetste museumnieuws te bezorgen.

<http://museumtoeren.be>

Lancering ErfgoedApp

Op dinsdag 19 januari 2016 stelde FARO in het M HKA de ErfgoedApp voor in aanwezigheid van Vlaams minister van Cultuur Sven Gatz.

www.erfgoedapp.be

Evenementen plannen met Planidoo

Planidoo is een gratis digitaal platform waar u tools en advies vindt om sneller, samen en beter activiteiten te organiseren. Zowel ervaren organisatoren als mensen die nog nooit een activiteit op poten hebben gezet kunnen het platform gebruiken.

www.planidoo.be

LeerDok

Andrew Payne @The_History_Man (10 februari 2016)

@faronet @bdnil Great to see Flemish colleagues being inspired by @UkNatArchives method of archives for education

Naar het voorbeeld van The National Archives bundelden verschillende archieven en erfgoedbibliotheken samen met FARO de krachten en ontwikkelden LeerDok, een uitgebreid online educatief pakket voor het secundair onderwijs. Met behulp van unieke archiefbronnen krijgen leerlingen inzicht in de betekenis van censuur en vrije meningsuiting.

<http://bit.ly/1nMOJ6D>

Tuin der lusten

Bekijk *De tuin der lusten* van Jheronimus Bosch via de Bosch Virtual Reality (VR) app.

<https://vimeo.com/130895622>

BEELD

TWEET

BOEK

WEBSITE

Codex Eyckensis online

Samen met het Imaging Lab van de KU Leuven en met Illuminare, het studiecentrum voor Middeleeuwse Kunst, heeft de stad Maaseik de *Codex Eyckensis* gedigitaliseerd op ultrahoge resolutie. De *Codex Eyckensis* is een 8e-eeuws evangelieboek dat wordt bewaard in de Kerkschat van Maaseik. Het is een uitzonderlijke getuige van de vroegste artistieke manuscripten en van de religieuze cultuur in de Lage Landen. In de Sint-Catharinakerk werd een mobiel digitaliseringslabo opgebouwd, zodat het handschrift ter plaatse gefotografeerd kon worden.

www.museamaaseik.be

FIFA World Football Museum

© FIFA Museum

Voetballiefhebbers en -supporters, opgelet: op 28 februari 2016 opende in het Zwitserse Zürich het museum van de Wereldvoetbalbond FIFA. U ontdekt er alles over de geschiedenis van het voetbal wereldwijd aan de hand van duizenden documenten, objecten, getuigenissen en speciale collecties. Met het Europees Kampioenschap in het vooruitzicht later dit jaar misschien een tip voor een mooie zomerruitstap ...

www.fifamuseum.com

Horizon Rapport 2015 Museum editie

Jaarlijks publiceert The New Media Consortium *The Horizon Report*. Dit rapport is een jaarlijks verslag van de opkomende technologieën in een onderwijsomgeving. Recent verscheen het *Horizon Report: 2015 Museum Edition* dat de uitdagingen, trends én technologische ontwikkelingen op korte, middellange en lange termijn onderzoekt.

<http://cdn.nmc.org/media/2015-nmc-horizon-report-museum-EN.pdf>

Elke dag een beeld in de klas

“Met het ‘Archief voor Onderwijs’ realiseren we een doorbraak in het gebruik van digitaal audiovisueel archiefmateriaal in de klas.”
Minister Sven Gatz

<https://onderwijs.hetarchief.be>
www.viaa.be

Nieuwe website mot.be

Het MOT (Museum voor de Oudere Technieken) heeft een vernieuwde website. Heel wat technische kennis wordt voortaan via de website toegankelijk gemaakt. Naast een schat aan informatie in inventarissen, repertoria en handleidingen biedt de website ook kansen tot crowdsourcing: (online) bezoekers krijgen de kans om de inventarissen aan te vullen.

www.mot.be

Museo del Prado vernieuwt website

De nieuwe website van het Madrileense Museo del Prado is een waar feest voor het oog. Dankzij afbeeldingen in hoge resolutie zoomt u in op de kleinste details van de kunstwerken. Filmpjes, multimediacontent en een uitgebreide beschrijving leveren aanvullende informatie. In ‘Mijn Prado’ kunt u zelf aan de slag gaan met de kunstwerken. Veel bijdragen worden voorlopig nog enkel in het Spaans aangeboden, maar hierin zou op termijn verandering komen.

www.museodelprado.es

Zeg, ken jij de mosselman?

Wie kent er nog een boottrekker, een boomsleper of een kerkbaljuw? Geen enkel beroep heeft patent op de eeuwigheid. In dit boek gaat auteur Sam De Kegel op zoek naar (bijna) vergeten en verdwenen beroepen, én naar beroepen met toekomst. Van hoptelers tot app-ontwikkelaars: bent u zeker dat uw beroep de tand des tijds zal doorstaan?

S. DE KEGEL, *Zeg, ken jij de mosselman? Waarom geen enkel beroep blijft bestaan*. De Bezige Bij, 2015. Te raadplegen via de FARO-bibliotheek.

APP

QUOTE

OPROEP

TIP

Leo van den Berg (34): “Stap voor stap leggen we de lat almaar hoger”

Op de laatste pagina ontmoet u iemand uit de cultureel-erfgoedsector die zijn of haar passie met u deelt.

WIE

Naam Leo van den Berg

Leeftijd 34 jaar

Woonplaats Essen

Bijzonderheden Het Karrenmuseum in Essen is voor mij al heel lang erg bekend terrein. Ik ben geboren in buurgemeente Huijbergen, een dorp net over de Nederlandse grens. Als kind kwam ik samen met mijn vader voetballen in het park en aten we samen met opa mosselen in het restaurant. Later hielden mijn vrouw en ik er ons huwelijksfeest. Ondertussen kennen ook mijn kinderen het domein als hun broekzak. Na mijn studies journalistiek en een zijsprong in het bedrijfsleven botste ik op een vacature om directeur te worden van het Karrenmuseum: een kans die ik met beide handen gegrepen heb.

WAAR

Sinds 2012 werk ik voor het Karrenmuseum, een prachtige biotoop die kan rekenen op de inzet van zo'n 70 à 80 enthousiaste werkrachten – personeelsleden én vrijwilligers. De dynamiek die uit die groep naar boven komt, is fenomenaal. Het is erg fijn om te merken dat je, samen met het hele team, het verschil kunt maken, en zaken vooruit kunt laten gaan.

WANNEER

Geen twee dagen zijn hetzelfde, vooral tijdens de drukke zomermaanden gebeurt er altijd wel iets op het domein. Als directeur moet je er dan voor zorgen dat alles in de plooi valt en alle neuzen in dezelfde richting wijzen. Ik hou wel van die flexibiliteit. Het geeft me de ruimte om voortdurend bij te leren en om mezelf continu te blijven bijscholen.

WAT

Het museum ontwikkelt zich de laatste jaren aan een ijl-tempo. Op een goeie vier jaar tijd hebben we zo'n 1.400 m² depotruimte bijgebouwd, extra ruimte die goede bewaaromstandigheden biedt voor onze collecties. Toen ik hier begon was het museum niet betalend. Daar is ondertussen verandering in gekomen, maar toch stellen we vast dat het bezoekersaantal terug op het oude niveau ligt. Stap voor stap

leggen we de lat almaar hoger. We zitten momenteel bovendien in volle voorbereiding voor een aanvraag tot regionale indeling, een proces dat we dit jaar hopen af te ronden.

WAAROM

Karren, wagens en rijtuigen waren ooit een onmisbaar deel van onze economie. Ook in het sociale weefsel speelden ze een niet te onderschatten rol. Toch is er heel weinig van bewaard gebleven. Net dat zichtbaar maken van een onderbelicht thema maakt deze job zo boeiend. De collectie van het Karrenmuseum heeft bovendien een prachtig potentieel en kan bestempeld worden als de meest representatieve collectie van de Lage Landen. Gedurende bijna een halve eeuw is onze collectie stelselmatig aangegroeid, onder meer door diverse schenkingen. Die basiscollectie vullen we aan met wisselende bruiklenen uit andere instellingen, wat ons de kans geeft om heel waardevolle samenwerkingen op te zetten met andere instellingen.

GOUDEN RAAD

Dagelijks werk ik samen met vrijwilligers, mensen die zich elke dag opnieuw met hart en ziel willen inzetten voor het museum. En telkens weer valt me één ding op: de wil om 'hun' project vooruit te zien gaan, zaken in gang te steken en dingen ten goede te veranderen. Vanuit die ervaring zou ik er vooral voor willen pleiten om de handen uit de mouwen te steken en samen te werken met anderen. Alleen zo kan je zaken echt vooruit doen gaan.

IK GEEF DE FAKKEL DOOR AAN ...

Sofie Clerix, stafmedewerker publieksbemiddeling bij het Openluchtmuseum Bokrijk. Wat zij de laatste jaren gepresteerd hebben op gebied van publiekswerking is erg indrukwekkend en zeer enthousiasmerend. En hoewel het Karrenmuseum veel kleiner is dan het Openluchtmuseum ben ik erg benieuwd naar hun verhaal!

ERFGOEDDAG

STEUN EENS EEN
ERFGOEDDOEL
ERFGOEDDOEL.BE

RI
TU
E
LEN

ZONDAG
24
—
04

WWW.ERFGOEDDAG.BE

DOWNLOAD DE HANDIGE APP OP ERFGOEDAPP.BE EN
ONTDEK DE GRATIS ACTIVITEITEN BIJ JOU IN DE BUURT

ERFGOEDDAG IS EEN INITIATIEF VAN FARO, VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED
VZW, IN SAMENWERKING MET DE ERFGOEDGEMEENSCHAPPEN IN VLAANDEREN EN BRUSSEL

u.u. Marc Jacobs, pla.FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Priemstraat 51, 1000 Brussel

#ERFGOEDDAG

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE
- PRIJS LOS NUMMER: 8 EURO